

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA (NOUN)

YOR124: ADVANCED COMPOSITION AND COMPREHENSION
(ÀRÒKỌ ÀTI ÀKÀYÉ NÍ ÈDÈ YORÙBÁ)

\

LÁTI ỌWÓ

ESTHER TÍTÍLAYÒ ÒJÓ
(B.A Hons. (Lasu), M.A., MPHIL., Ph.D (Ìbàdàn))
Department of Linguistics, African & Asian Studies,
University of Lagos,
Lagos, Nigeria.

COURSE CODE: **YOR 124**

COURSE TITLE: ADVANCED COMPOSITION AND COMPREHENSION

(ÀRÒKỌ ÀTI ÀKÀYÉ NÍ ÈDÈ YORÙBÁ)

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

Composition with emphasis on spelling, punctuation, organization and language use; comprehension exercises; oral delivery in Yoruba.

Course writer: Dr. Títílayò Òjó

Course Editor: Prof. Adésolá Olátéjú

ÌFÁÁRÀ SÍ KÓÒSÌ YÍÍ

Òkan pàtakì lára ìmò tí a ò lè fowó ró séyin ni iga bésè àrògún, àròkọ kíkọ nínú èdè Yorùbá àti iga bóròkalè jé. Àròkọ, àkàyé àti imédèlò jé pẹpé tí akékòqó maa n té àwọn ìmò miíràn tó jinlè nínú èdè Yorùbá sí nítorí bí ipilè àwọn métèéta yíí bá ti wó, akékòqó maa ní isoro nínú àwọn abala ìmò yòókù. Ìdí niyí tí kóòsì yíí fí şe pàtakì fún àwọn akékòqó èdè Yorùbá. Ó maa là wón lójú sí àròkọ àti iga bésè àròkọ, àkàyé àti imédèlò. Ìdí niyí tí èròjà àròkọ, èdè àti iga bóròkalè şe dùn ún gbóngbón láti ibèrè dé opin.

Orúkọ kóòsì yíí ni àròkọ àti àkàyé ní èdè Yorùbá. A ó maa ménú ba gbogbo ohun tí àròkọ dálé lórí lati orí itumò, èròjà àròkọ, iga bésè àròkọ àti àwọn àmúyé tábí àbùdà oríshí àròkọ kòòkan. Àlàyé nípa àkàyé náà kò níí gbéyìn nínú isé yíí. A ó ménú ba oríshí àkàyé, àpẹẹrẹ àkàyé, iga bésè nínú àkàyé àti isoníshókí. Pabambarí ni ɔrò nípa èdè àmúlò àti iga bóròkalè tí ó jé ọpákùtélè irònú nínú àròkọ àti atinúdá. Qnà-èdè, òwe, orin, oríkì àti àwọn èròjà miíràn tó n fí èniyàn hàn bí amèsö-ɔrò la gbón yébéyébé nínú kóòsì yíí. Èyí kò şeyin pé, èdè tó dán mórán ní í şe atókùn fún èrò. Àtipé, kóòsì yíí ní ipilè tí akékòqó yóó mọ àwọn ìmò yòókù lé, nítorí pé ení tí kò le kó, tí kò le kà, tí kò lè sòrò bí elédè, kò le kógo já nínú isé akadá. Nítorí náà, àrògún, àròjinlè, àròbájọ àti àgbékalè ni àwọn ohun tí kóòsì yíí funka mọ jù lọ nípasè kíkọ, kíkà àti sisò. Akékòqó gbódò mọ pé àwọn nñkan tí a ménubà nínú kóòsì yíí kò pin sí inú iwé, gbogbo rẹ ni wón á mú lò bí òye wọn bá ti ní tésíwájú nínú ìmò èdè Yorùbá.

Módù méta ọtòòtò ni a pín kóòsì yíí sí. A sì tún pín módù kòòkan sí ipín mårùn-ún kí àlàyé wa lè jinlè dáadáa. Módù kiíní ni àlàyé kíkún nípa àròkọ wà. Nínú ipín kiíní módù kiíní, a sòrò nípa itumò àròkọ gégé bí àgbékalè èrò ijìnlè tó tara àròjinlè jáde lórí àkòrí kan. A sì tún tóka sí iwúlò àròkọ náà. Igbésè tó wà nínú àròkọ bí idúrówòye, àròkàn, àrògún, àròbájọ àròjinlè àti àgbékalè ni a fi kásè ipín kiíní yíí nílè. Ipín yíí dàbí ilanilójú sí ohun tó maa hàn nínú módù kiíní.

Ìpín kejì Módù kííní ni a ti sòrò nípa àwọn èròjà àti àmúye tó wà nínú àròkọ. Àwọn èròjà yí ni kòšeémánií fún irúfẹ́ àròkọ tí a bá ní lókàn. Ó bérè láti orí àkòrí orí-òrò, níbi ti àkòrí ti maa ṣatónà akékòqó nínú èrò, etò tó jé àgbékalè kókó-òrò ní sisè-n-télé nínú àròkọ, èrò gan-an ni èmí àròkọ tí ó fí àtinúdá aláròkọ hàn, ilò-èdè àti igúnlè. Ìpín keta módù kííní ni a ti tú kéké ɔrò nípa orísií àròkọ tí a ní nínú èdè Yorùbá. Bí akékòqó ò bá mo èyí, inú igbó ni yóó kàn maa rún lọ súà, nítorí pé kí í jé ti baba tómọ kó má ní ààlà, ipénpéjú lààlà filà. Bí akékòqó ò bá mo orísií àròkọ tí òun fé dawólé, kò ní mo ohun tó ye kó rò léjó nínú isé rẹ. Ìdí níyí tí a fí ménuba àwọn orísií àròkọ tí a ní, tó bérè láti orí alápèjúwe, aláriiyànjiyàn, alálàyé, oníròyìn, ajemó-isípayá, àti àròkọ onísòròngbèsì. Até àfiwéra tí a fí şàlàyé wá jé kó yéni dáadáa pé ipá ò papò mó ẹpòn; àròkọ yàtò sí ara wọn.

Ìpín kérin ni a ti pa obì yo àbídun rẹ nípa ilò-èdè nínú àròkọ. Ilò-èdè bérè láti orí àkötó, ihun gbólöhùn, àwọn ifàmísí, owe, àkànlò-èdè àti ọnà-èdè. Èyí yóó tó akékòqó sónà pé a kí í şadéédé kó nñkan şá, a gbódò télé ilànà àsøyé àti àgbóyé láàárín àwọn elédè. Àtipé, ewà-èdè ni iyí àròkọ. Ìpín karùn-ún ni ɔrò nípa létà kíkọ gégé bí orísií àròkọ kan tí a ò tíi ménubà wà. A şàlàyé ohun tó ya létà kíkọ sótò sí àwọn àròkọ yòókù, orísií létà kíkọ, àwọn ịgbésè àti àpèçeré létà kíkọ wà ní abala yíí.

Módù kejì náà pín sí ipín márùn-ún şángílítí. Ìpín àkókó ni ɔrò nípa àkàyé àti iwúlò àkàyé wà. Ìpín kejì jé ká mó orísií àkàyé bí; àkàyé ajemó ɔrò-geere, àkàyé ajemó ewì, àkàyé ajemó isòròngbèsì, àkàyé onítàn, àkàyé ajemó isípayá àti àkàyé ajemó àríìyanjiyàn. Ìpín keta módù kejì yí tú kéké ɔrò nípa ọnà ikàwé àti ịgbésè tó wà nínú ikàwé. Ọnà ikàwé le jé ifojúbükà, isárékàwé, ikàwénímò abí ikàwégbafé. Àfokànsí àti ikòbiarasí ònkàwé ni yóó sọ irúfẹ́ ọnà tí ó maa lò. Ìpín kérin ní a ti şàlàyé ilò-èdè nínú àkàyé náà. A tóka sí bí ọnà-èdè, owe, àkànlò-èdè se ní dásọ ewà ró àgbékalè wa nínú àkàyé àti bí imò nípa àwọn ilò-èdè yíí se lè ran àgbóyé àti àkàyé ònkàwé lówó. Ìpín karùn-ún tí ó kásè Módù kejì nílè ni a ti sòrò nípa àbùdá àti ịgbésè tó wà nínú isoníşókí. Ohun tí a ní lókàn ní abala yíí ni kí á fá kòmóòkun ohun tí a gbó tàbí tí a kà jáde láisò ohun tí aşafò tàbí àkàyé gan-an sọ fúnra rẹ.

Módù keta ẹwè, sòrò nípa ìmédèlò àti ìgbóròkalè nínú àṣà Yorùbá. Ìpín kíní sòrò nípa ìgbóròkalè gan-an fúnra rè àti àwọn èròjà ìgbóròkalè bí; i-fi-ara-ení-hàn, ìkíni, ijúbà àti àmúlò àwọn èròjà alohùn àbáláyé. Ìpín kejì rè ménu ba aáyan ògbufò nínú èdè Yorùbá. A wo oríṣí ògbufò láti orí ògbufò eyo ọrò, kókó-ọrò àti èrò, orúkọ ènìyàn àti ibi, ògbufò ewì àti ògbufò ọrò-geere náà.

Ìpín keta Módù keta ni àlàyé nípa èdè àmúlò níbi ayeyé lóníran-ìran wà. A tóka sí díè lára ilò-èdè níbi ìgbéyàwó, ìṣomolórúkọ, òkú-àgbà, oyé jíjé àti níbi àjòdún. Ìpín kérin módù keta yií dá lórí èdè àmúlò ní àwọn àwùjọ wa. A gbìyànjú láti wo èdè àmúlò lárùjọ àwọn oníṣòwò, àwọn onímótò, nídíí ayò, àwọn onídírí àti àwùjọ ẹsìn métèṣta tí ó fidí mülè lárùjọ Yorùbá. Èyí ló tóka sí i pé àwùjọ kòòkan ló ní èdè àmúlò tirè gégé bí kóòdù ibánisòrò. Ìpín karùn-ún módù keta ni a fi àdàgbá ètò rò sí. Ibè ni a ti wo ilànà ipolówó ojá lárùjọ Yorùbá gégé bí àgúnmu òwò. A là á móle pé ọkan lára ìgbóròkalè tó lè jeyo nínú àròkọ alábódé àbí àpilékọ ñlá nìyí. A wo ilànà ipolówó ojá àtijọ àti ìgbálódé. Gbogbo èyí la lérò pé yóó ran akékòó lówó nínú ìgbóròkalè àti àròko.

ÀFOJÚSÙN KÓÒSÌ YÍÍ

Àfojúsùn kóòsì yíí ni láti rí i pé àwọn akékòó mó nípa àròkó gégé bí àgbékalè èrò ijìnlè àti àrògún wọn lórí kókó-òrò tábí àkòrí kan. Wọn a sì le mó àròkàn àti àrògún nípa èyí pèlú àgbékalè tó jíire nítorí pé ohun tí a bá mó-ón-še, bí idán ní rí lójú éni. Mímó ilàrà àti ìgbésè yíí á ran wón lówó láti lè ronú jinlè láàyè ara wọn yanjú işoro nípa kíkó àti sisó.

Ìmò nípa àkàyé bákan náà èwè, á jé kí mùsémúshé wọn ó dá mùsémúshé lórí àkàyé àti àkàyanjú àkàyé tí wón bá bá pàdé. Wọn a mó orísií ikàwé àti ilò-èdè tó sodo sínú àwọn àkàyé yíí. Àtidáhùn ibéére nínú àkàyé àti nínú ìgbòkègbodò wọn kò níi nira fún wọn bí wón bá kòbi ara sí òye nínú àkàyé kóòsì yíí.

Ìmò èdè tó jé itéwógbà lágùjọ Yorùbá tún fara hàn nínú kóòsì yíí. Akékòó yóò ní ìmò kíkún lórí àkòtó Yorùbá tó bágbà mu, wón á mó ifàmísí àti ihun òrò tó bá àṣà mu, ìmò ipilé nípa ilò-èdè bíi ọnà-èdè àti èròjá alohùn àbáláyé bíi òwe, àkànlò-èdè àti orin náà kò ní gbèyìn. Èyí la mó-ón-mò gbékalè láti dásó ewà-èdè gbígbó ró àwọn akékòó.

Èwè, àwọn akékòó a tún mó ìgbóròkalè lágùjọ yálà ní kíkó tábí sisó, èyí tó jé ilépa ìmò-èdá-èdè gan-an. Wọn a le mó bí şe ní kó, bí a şe ní kà àti bí a şe ní sòrò tó bá òfin, ìgbà àti àṣà òun àwùjọ mu. Ìmédèlò ni àwùjọ a mágá di işoro fún ẹlòmíràn, şùgbón nípasè ifòkànsí işé yíí, akékòó ò ní ní işoro ìgbóròkalè bí ó ti wulè kí ó mó.

OJÚŞE AKÉKÒÓ

Bí olùkó se ní ojúşe láti la akékòó lóyè lórí mímo ètò, àrògún, àrójinlè àti àgbékalè tó wà nínú àròkó, àkàyé, imédèlò àti igaþoròkalè, bẹ́è náà ni akékòó ní ojúşe láti farabalè gba ìtósónà àti itóni láti ọdò àwọn olùkó rẹ kí ó lè se àṣeṣege nínú ẹkó rẹ.

Akékòó gbódò ka àwọn abala kòòkan tó wà nínú àpilékọ yíí àti àwọn ìwé miíràñ tí ilé-ìwé gíga NOUN yàn fún un láti se àṣeṣege. Ní abala kòòkan, o ó máa bá ibéèrè fún ìgbélérwòn, o ó sì máa se işé àmúše ní ipele kóòkan. Ifarabalè ka àwọn àpilékọ yíí se pàtákì fún àṣeṣege rẹ.

O sì gbódò máa dá işé àmúše rẹ padà ní àkókò tí ó yẹ kí olùkó rẹ lè se ìgbélérwòn rẹ. Ó yẹ kí o mò pé, dandan ni kí o se idánwò ní iparí kóòsì yíí.

Akékòó gbódò tún mò pé awọn ibéèrè fún ìgbáradì ní iparí ipín kòòkan se pàtákì. Èyí le ran akékòó lówó láti mọ ibi tí ó ti se dáadáa àti ibi tó kù káató. O sì gbódò máa bëèrè ibéèrè tí kò yé ọ lówó olùkó rẹ lásikò idánilékòó kí ohun tó ní rùn lè tán nílè.

O gbódò mò pé işé yíí kí í se eṣin inú ìwé lásán, gbogbo àwọn ilàñà àrògún, àrójinlè nínú àròkó, àkotó, àkàyé, atò èrò àti igaþoròkalè tí a fi bó ẹ nínú kóòsì yíí gbódò jé àmúlò fún ọ nínú àwùjọ gégé bí onímọ̀ èdè àti amèsö-òrò. Èyí ló máa fi ipa rere tí ẹkó ní láyé rẹ hàn gégé bí akékòó nípa èdè nítorí pé a ò gbódò fi owó ra òòyì kó má leè kóni lójú.

ÌGBÉLÉWỌN AKÉKÒÓ

Oríṣi ḥonà ìgbélérwòn méjì ló wà. iṣé síṣe tí olùkó yóò fí ọwó sí àti ìdánwò alákosílè. Èyí dá lórí iṣé àmúṣe tí yóò jé dídájọ ní ibámu pèlú àṣíkò àdápàdà. Iṣé àmúṣe jé idá ọgbòn nínú ọgórùn-ún. Ìrètí wà pé ìmò tí ó bá gbà nínú èkó yíí yóò wúlò fún iṣé àmúṣe àti ìdánwò fún àṣeyegé.

ÌGBÉLÉWỌN TÍ OLÙKÓ YÓÒ MÁÀKÌ

Iṣé síṣe wà ní òpin ìpín kòòkan. À ní fòkàn sí pé kí akékòó wá idáhùn sí gbogbo àwọn ibéèrè tó wà níbè. Gbogbo àwọn iṣé síṣe yíí ni a ó yèwò tí máàkì yóò sì wà fún méta tó bá dára jù. Yóò jé ẹyo kan ni módu kan. Módù kiíní dá lórí Áròkò kíkò, ikejì dá lórí Ákàyé, nígbà tí ikéta dá lórí Ìmédèlò àti Ìgbóròkalè.

Iṣé síṣe àti ìgbélérwòn yíí ni ó máa fí ʂowó papò sí olùkó ʂáajú ojó tí a bá dá. Bí idí pàtákì bá wà láti má ʂe dá iṣé náà jọ kí ojó yíí tó pé, o ní láti fí tó olùkó létí, ẹni tí ó lè pinnu láti sún ojó náà sítwájú. Idí pàtákì ni ó lè mú kí olùkó ʂe békè.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ ÀTI ӮŞÙWỌN

Èyí ni ìdánwò tí o ó jòkòó şe léyìn tí ìdánilékòó bá ti parí. Àwọn alásé ilé-èkó ni yóò kéde ojó, àṣíkò àti ibi tí ìdánwò náà yóò ti wáyé. Má şe gbàgbé pé ìdá àádóje (70%) ni ìdánwò yíí kó nínú ọgórùn-ún.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àtẹ́ ìsàlè yíí şe àfihàn bí máàkì gbígbà yóò şe wáyé.

Ìgbélewan	Máàkì
Işé-şíše Módù 1 – 3 Méta tí ó bá dára jù ni a ó şe àkọsílè máàkì rẹ.	Ọgbòn (30%)
Ìdánwò Àşekágba	Àádórin (70%)
Àpapò	Ọgórùn-ún (100%)

MÓDÙ KÌÍNÍ:

Ipín Kiíní:
Ipín Kejì:
Ipín Kéta:
Ipín Kérin:
Ipín Karùn-ún:

ÀRÒKÒ KÍKÒ

Ohun tí Àròkò jé
Awon Èròjà Àròkò
Oríṣií Àròkò
Ìlò-èdè nínú Àròkò
Létà kíkò

MÓDÙ 2:

Ipín Kiíní:
Ipín Kejì:
Ipín Kéta:
Ipín Kérin:
Ipín Karùn-ún:

ÀKÀYÉ

Ohun tí Àkàyé jé.
Oríṣií Àkàyé
Ònà ìkàwé
Ìlò-èdè nínú Àkàyé
Ìsoníṣókí nínú Àkàyé

MÓDÙ 3:

Ipín Kiíní
Ipín Kejì
Ipín Kéta
Ipín Kérin
Ipín Karùn-ún

ÌMÉDÈLÒ ÀTI ÌGBÓRÒKALÈ

Ohun tí Ìgbóròkalè jé
Aáyan Ògbufò
Èdè Àmúlò níbi aye耶
Èdè Àmúlò ní Àwùjọ
Ìpolówó Ojà

MÓDÙ KÌÍNÍ: ÀRÒKỌ KÍKỌ

Ìpín Kùní: Ohun tí Àròkọ jé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsháájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Àròkọ Kíkọ
- 4.2 Ìgbésè tó wà nínú Àròkọ àti Àtinúdá
- 4.3 Ìwúlò Àròkọ
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 İşé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ìfáàrà

Ohun tí iwó gégé bí akékòó yóó şe alábàápàdé ní abala yií ni ɔrò nípa àròkọ, ìwúlò àròkọ àti àwọn èròjà àròkọ tí eni tó bá fé kọ àròkọ gbódò mú ni ɔkúnkúndùn kí àròkọ rẹ le jé itéwógbà, kó sì jíire. Èyí ló jé kí á şe àlàkalè àwọn kókó-ɔrò bi: oríkì àròkọ, ìgbésè nínú àròkọ àti ìwúlò àròkọ. Àwọn kókó-ɔrò tí a là kalè yií jé bí ipilè tí à ní mọ àgbékalè wa nínú àròkọ lé lórí. Èyí kò şeyin èrò pé létò-létò ni àgbàdo ní to ọmọ lóko; ó dára kí á ti ibi pẹlẹbẹ mú ọ̀ólè jé.

2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn

Léyìn ìdánilékòó yií, iwó yóó lè:

- Mọ ohun tí àròkọ jé
- Sọ ìdí tí àláròkọ fí ní kọ àròkọ
- Sàlàyé ìgbésè tó wà nínú àròkọ àti àtinúdá
- Mọ bí a ti ní kọ àròkọ ní èdè Yorùbá

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

1. Jíròrò lórí ohun tí àròkọ jé
2. Dárúkọ méjì nínú ìgbésè tó wà nínú àròkọ
3. Şàlàyé méjì nínú ìwúlò àròkọ

4.0 ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Àròkọ Kíkọ

Àròkọ ni àgbékalè èrò àti àtinúdá eni lórí orí-òrò kan, ìṣèlè kan tàbí ohun tó bá múni lókan. Ohun tó múni lókàn yílè jé ìṣèlè nípa ènìyàn, àwùjò, ìṣèlú, ẹranko, nñkan ọgbìn, ìwà, ifé, idárayá tàbí nñkan miíràn tí a bá ti lè ronú lè lòri. Ohun tí a pè ní àròkọ ni a şèdá láti ara àwọn mófíímù yílè: 'à + rò + kọ'. Ohun tí a rò ní ọkàn wa, tí a sì gbékalè sínú ìwé, yálà ó jé òtító tàbí àtinúdá lásán. Ó wá jé àtinúdá o, Ó jé ìṣèlè ojú ayé o, a gbódò gbé e kalè bí ìgbà tí ó jé pé òtító ni. Èyí ni pè àròkọ gba àtinúdá, àròkàn, àrògún àti àròjinlè. Pabambarì rẹ́ wá ni èdè àti èrò tí a fi gbé àròkọ kalè. Èyí ni pé òpómúléró ni àròjinlè, àhunpò-èrò, àti ịlò-èdè jé nínú àròkọ.

4.2 Ìgbésè tó wà nínú Àròkọ àti Àtinúdá

Kí o tó le şe àtinúdá tó gbóúnjé fégbé tó sì gbàwo bò, o gbódò ní èrò tó gún, tó sì jinlè. Kí o tó kán lu agbami àròkọ kíkọ, o gbódò wòye, kí ó ro èrò tó jíire nítorí pé “èrò ni ọbè gbègìrì, bí a kò bá rò ó, kò níí ki”. Àwọn ìgbésè tí a ní lókàn ni àròkàn, àrògún, àròbájò, àròjinlè, idúrówòye àti àgbékalè tí Ọpéfèyítímí (1997) pè ní àròdònà ni a kà kún ìgbésè nínú àròkọ ní abala yílè.

- a) **Àròkàn:** Èyí já sí ríronú kan àwọn kókó-òrò àti kókó-èrò tí aláròkọ fé kọ àròkọ lé lórí. Ìgbésè yílè şe pàtákì nítorí pé, oun ni yóò ràn ó lówó láti şe àwárí àwọn èrò tó o ò ní lókàn téle.
- b) **Àrògún:** ni mímò bójá èrò tó o rò bá orí-òrò àròkọ mu tàbí o ti gbé ọmọ Obà fún Ọşun. Síše àrògún èrò ní nñkan şe pèlú àgbékalè tó dántó nínú àròkọ.
- c) **Àròjinlè:** Átúnyèwò àwọn èrò tó o rò bí wón şe wà ní ibámu pèlú orí-òrò sí ni àròjinlè

dá lé lórí. Ení tó bá fé kó àròkó ò gbódò le ronú níkan, ó gbódò lè ronú ní àròjinlè kí àròkó rè le fèsè mülè dáadáa.

- e) **Àròbájọ:** ní se pélú àgbékalè ohun tí o rò lókàn àti bí o şe tò àwọn işèlè náà ní ètò lólókan-ò-jókan.
- e) **Ìdúrówòye:** Wíwo ohun tí o rò, tí o gbé kalè ní àwòtúnwò ni ìdúrówòye. O gbódò şe eléyií láti şe àtúnse sí àwọn àşìşe tó bá ti wà nínú èrò, ètò àti èdè rẹ nítorí bí a bá ta á, tí a ò tò ó, yóó di ḥaran onídin.
- f) **Àgbékalè:** ni kíkó àwọn èrò, àti ètò rẹ ní ibámu pélú òfin àkötó àti irúfé àròkó tí o fé kó. Ìgbésè yií ni àşekágba nínú işé atinúdá.

4.3 Ìwúlò Àròkó

- Àròkó ni ipilèşè atinúdá tó ga nínú işé akadá.
- Àròkó a máa fún ni ní áàñfàní láti fi èrò ɔkàn eni hàn.
- Àròkó a máa mú kí ènìyàn láròjinlè.
- Aláròkó le fi àròkó lani lóyè lórí ohun tí kò yé àwọn òñkàwé.
- Irúfé ònà ibánisòrò kan ni àròko jé.
- Irúfé ònà ipàrokò kan ni àròkó jé.
- Nínú àròkó ni a ti lè fi èrò ɔkàn wa hàn láisí ifòyà tábí ibérù eníkan.
- Nínú àròkó kíkó ni mùşémúşè eni ti le dá müşémúşé nínú ilò-èdè àti àkötó.

5.0 Ìsonísókí

Ohun tí a gbéyèwò ní abala yií ni oríkì àròkó, àlàyé nípa àròkó àti àwọn ìgbésè tó ní ran aláròkó lówó. Ohun tí a rò lókàn, tó sì múní lókàn ni a ní pè ní àròkó. Àròkó yií sì le jé abójúayému tábí atinúdá. Yálà ó jé òtító tábí atinúdá níkan, o gbódò şe ètò rè bí abójúayému ni. Ìdí níyí tí o fi gbódò télé àwọn ilànà tí a pè ní ìgbésè nínú atinúdá bí àròkàn, àrògún, àròjinlè, àròbájọ, ìdúrówòye àti àgbékalè. Èrò, ètò àti àgbékalè ni ɔpákùtèlè gbogbo àwọn ìgbésè tí a ménú bà yií. Àwọn ìgbésè yií ni ó ní sọ àròkó di à-rímá-leè-lø àti à-wò-padà-séyìn. A fi àlàyé nípa ìwúlò àròkó kádií rè nílè.

6.0 Iṣé síṣé

- 1) Dárúkọ igaésè àtinúdá mérin tí o mò, pèlú alàyé wọn ní kíkún.
- 2) Kí ni àròkọ?
- 3) Kí ni ó pa àwọn igaésè yíí pò nínú àtinúdá; àrògún, àròjinlè, àròbájọ àti àròkàn?

7.0 Ìwé itókasi

Abíódún, J. (1996). *Àròkọ àti Aáyan Ḍìgbúfò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé L. aayr (2011). *Exam Focus. Ibàdàn: University Press*, PLC

Yusuff, A. (2000). “Àròkọ àti Létà kíkọ” nínú *Ilö-èdè àti Èdá-Èdè* Apá kíní, Harrison

Adéníyi (2000) Département of African Language, Literature and Communication Arts, Lagos State University.

Opádótun, O. (2003). *Òñkòwé àti ìwé kíkọ Alátinúdá*. Òyó: Odumatt Press.

Opéfèyítímí, A. (1997). “Process of Poetic Creativity in Diversity of Creativity” in Nigeria. Campbell, B.Ed. Ilé-Ifè: Department of Fine Art.

ÌPÍN KEJÌ: AWON ÈRÒJÀ ÀRÒKÒ

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Awọn Èròjà Àròkò
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Isé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Ohun tó jé àfojúsùn wa ní abala yií ni àwọn èròjà tó wà nínú àròkò. Awọn èròjà yií ni ó máa ní sọ àròkò di aṣeégbà. Awọn èròjà yií ni kí í jé kí isé kún fún àwítúnwí asán àti èrò tí kò bójú mu. Awọn ni iyò tí a fí sí ọbè àròkò kó le dùn, kí gbóngbón sì kán sí i. Èròjà tí a ní perí náà ni: àkòrí orí-òrò, èrò, ilapa-èrò, ètò, ilò-èdè, àti ìgúnlè. Wón kí í se èròjà lásán, wọn tún jé ilànà tí aláròkò gbódò tèlé bí ó bá fé kó àròkò tó jíire. Kòṣeémání ni àwọn èròjà yií, ọkòòkan wọn ló ní se àtìleyìn fún ara wọn nínú isé àtinúdá àti àròkò.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn idánilékòó yií, iwó yóó lè:

- Mọ àwọn èròjà àròkò.
- Şàmúlò àwọn èròjà nínú àròkò
- Se àgbékalè àròkò tó jíire, tó sì jé itéwógbà.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

1. Dárúkọ méjì nínú awon èròjà àròkọ.
2. Jíròrò lórí iṣepàtákì Ìlò-Èdè nínú àròkọ.

4.0 Idánilékò

4.1 Àwọn Èròjà Àròkọ

Àwọn ilànà tí a ní şàmúlò nínú àròkọ kí ó lé şe é wò kí ó sì şe régí bi ìdodo ẹfòn ni a ní pè ní èròjà. Òté àti òfin káráyé nínú àròkọ kíkọ ni àwọn èròjà yíí jẹ mọ. Ọkan nínú wọn o sì gbodò má ʂaláì wà nínú àròkọ àfí bí àròkọ náà bá máa jẹ aláiseégbà ló ku. Àwón èròjà náà ni;

- (i) Akòrí orí-òrò
- (ii) Èrò
- (iii) Ìlapa-èrò
- (iv) Ètò
- (v) Ìlò-Èdè
- (vi) Ìgúnlè

4.1.1 Akòrí Orí-òrò

Àkòrí orí-òrò jẹ àrífayọ rẹ nínú ibéèrè láti şe àgbékalè orí-òrò fún àròkọ. O nílátí gbó àgbóyé ibéèrè dáadáa kí o tó kán lu orí-òrò gan-an nítorí pé tí ipilè bá ti wó, kò sí irú àwíjare tí o le wí mọ tí ó fí le jọ olùdánniwò lójú. Bí o bá ti mọ àkòrí tàbí orí-òrò àròkọ yíí tán, o ó fa ilà sí i nídií bí ó bà jẹ léta kékeré. Àpejeré ní;

Ojà Òyìngbò ní ilú Èkó

Odún Agemo ní ilú Ìjèbú Òde

Omọ wù mí ju wúrà lo

Ògá Ilé-iwé mi

Ójo burúkú Èsù gbomi mu

O sì le má fàlà sí ìdí orí-òrò bí o bá kó gbogbo rè ní létà nílá. Bí àpéere:

AJÁ TÍ YÓÓ SỌNÙ KÌ Í GBÓ FÈRÈ OLÓDE

BÍ A ŞE N ŞE İLÙ BÀTÁ

Èyí fí hàn pé o mọ ojútùú ibéèrè, o o kàn ró lu ibéèrè lójiji. O sì gbódò mọ bí a şe n şe ifáárà léyìn orí-òrò tí yóó fí mú olükawé níféé láti ka àròkọ náà. Fún àpéere, bí o ba rí àwọn ibéèrè yií;

❖ Kó àròkọ lórí “Ojà Òyìngbò ní ilú Èkó”

❖ Dá sí ɔrò yií pèlú èrò tìre "Isé àgbè wúlò ju işé işègùn öyìnbó lọ".

O gbódò le şe ifáárà léyìn orí-òrò. Ifáárà ò sì gbódò pò ju ipín-afò (paragraph) kan náà lọ nítorí ɔpò iyò a máa ba ɔbè jé. O lè sọ pé:

Ojà Òyìngbò ní Ilú Èkó

Olótò ni tòun ọtò ni ilú Èkó láàrin àwọn ilú tó wà ní Orílè-èdè yií. Ó sì şoro kí ilú ó tóbi bíi ti ilú Èkó kó má ni ojà, pàápàá jù lọ nílè Yorùbá. Ojà Òyìngbò jè ọkan lára àwọn ojà tó jé gbajúgbajà ní ilú Èkó. Èrò tó nà ojà yií pò bí èèpè ilè. Ìdí niyí tó fí hàn nínú àkíyèsí Yorùbá pé ‘Ojà Òyìngbò ò mò pé ẹníkan ò wá.’ Ojà Òyìngbò gbajúmò bí ịsháná ẹléta.

Isé Àgbè Wúlò Ju Isé İşègùn Öyìnbó Lò

Àgbè lọba, àgbè ni ọgá nítorí pé ohun tí eyé bà jé ni eyé máa gbé fò. Àkíyèsí tí a şe niyí ti a fí sọ pé işé àgbé wùlò fún orílè-èdè ju işé işègùn öyìnbó lọ. Bí ó şe şoro láti bá omi şótá náà ló şoro láti bá oúnje şótá. Ta wá ló mọ ìdí ɔjò bi ò şe Şàngó? Ta ni ó mọ àsírí bí a ti ní rí oúnje tó ju àwọn àgbè lọ? Ìdí abájọ àwìjáre wa pé işé işègùn şe pàtákì lóòótó fún ilera şùgbón ohun tó n şe okùnfà àìlera gan-an ni ɔpò igañà ni àìsí oúnje, nítorí pé bí ebi bá ti kúrò nínú işé; işé bùše. Láifa ɔrò gùn, àgbò kí í şegbé ɔdá; eşin ju màálù lọ. Isé àgbè ni èmí lérò pé ó wúlò jù fún àwujo.

4.1.2 Èrò

Èrò ni ọbè gbègìri, bí a kò bá rò ó, kò ní ki. Èrò àròjinlè şe pàtakì fún àròkọ tó múnádoko. Àironújinlè le şe àkóbá fún kíkọ àròkọ tó jé ìtéwógbà nítorí isé tí a şe tí kò lérò, àwáwí asán ni a kàn máa şe. Bóyá idí gan-an nìyí tí àwọn Yorùbá fí máa ní sọ pé alágbara má mèrò baba ọlẹ ni. Fún idí èyí, o gbódò le ronú jinlè gidi gan-an kí ó tó kán lu agbami àròkọ pèlú ilapa-èrò tó wuyì.

4.1.3 Ilapa-èro

Ní àlàkalé ní şisè-n-télé ohun tí o fé ménubà ní abala kòkàn nínú àròkọ. Èyí ló máa ní şe atónà fún àrògún àti àròbájọ. Fún àpẹ́éré, ilapa-èro fún orí-òrò. "Odún Agémọ ní ilú Ìjèbú-Òde" lè jé:

- Ìfáàrà
- Àlàyé nípa ilú ijèbu ní şókí
- Àkókò tí a ní şe Ọdún Agémọ
- Iye ojó tí a fí ní şe Ọdún Agémọ
- Ìséde
- Ètùtù àti èròjà ètùtù
- Àpèjúwe Agémọ
- Àşekágbá Ọdún
- Pàtakì Ọdún Agémọ

Ilapa-èrò yí ló máa şe atónà fún ení to fé dáhùn irúfẹ́ orí-òrò yí nítorí pé emó tó bá tí lójú ọpó nílè kí í si aré sá. Èyí ò wá sọ pé o ò le şe àfikún èrò tábí kí o yọ kúrò bí kò bà bójú mu tó. Atónà èrò lásán ni ilapa-èrò.

4.1.4 Ètò

Ètò ni àgbékalé èrò ní ibámu pèlú işèlè nítorí pé ètò ètò ni yangan ní to ọmọ; ètò ní àgbàdo ní to ọmọ rẹ ní àálà. O ò gbódò gbé kéké saájú eşin; bí işèlè bá şe wáyé, tó sì bójú

mu ni ètò rè gbódò jé. Bí àròkọ bá dára, sùgbón tí kò ní ètò tó dára, ó dàbí pé o kókó té yanrin kóo tó tẹ omi lódò ni. Fún ìdí èyí, o gbódò mọ irúfẹ ètò tó jẹ mọ àròkọ láti orí ifáárà tití dé ìgúnlè.

Lára ohun tó wà lábẹ ètò ni àgbékalẹ kókó-ṣorò nínú àròkọ sí ipín-afò kòòkan. Èyí á máa jé kí àròkọ ó já gaara. Bí iwo gégé bí aláròkọ bá yanjú èrò rè sí ipín-afò, isé náà yóó wuyì lójú àwọn òñkàwé. Ó sì jé dandan pé èrò kan şoso tí a şe àkóyawó rè ló máa ní wà nínú ipín-afò kan.

4.1.5 Ilò-Èdè

Ònà tí iwo gégé bí aláròkọ gbà lo èdè şe pàtákì nínú işé àtinúdá àti àròkọ. Èdè tó jíire ní í şe atókùn fún èrò. Bí ilò-èdè rẹ ò bá dára, ó dàbí eni tó jẹ ọbè tí kò ní iyò ni. Èyí túmò sí pé iyò ni ilò-èdè jé fún àròkọ tó wuyì. Ilò-èdè tí o gbódò fiyè sí nínú àròkọ bérè láti orí àwọn àmì àti ifámísí, àkọtó àti àsìkò nínú gbólöhùn èdè Yorùbá. Òmíràn tó tún dàbí rẹ ni ihun gbólöhùn ní ònà tó bá etí mu, tó bá òfin mu, tó sì jé itéwógbà láarin elédè méjì tàbí jù békè lọ. Iwo gégé bí akékòjó ò sì gbódò gbàgbé pé èdè olöhùn ni èdè Yorùbá. Bí a bá ta á, ó yé kí a tòjó. Bí o bá kọ àròkọ tó dán mórán, o gbódò rántí láti dé e ládé àwọn àmì ohùn tí a ní lò nínú èdè Yorùbá.

4.1.6 Ìgúnlè

Bí ifáárà bá bérè àròkọ, ìgúnlè ló sáábà máa ní parí rẹ. Nínú ìgúnlè ní a ti máa ní şe àfihàn ìmòràn isonísókí àti àsòkágba. Kò gbodò jẹ àtúnsø ohun tó wà nínú èrò tó wá nínú àròkọ sùgbón ó le jé àwíjare lórí gbogbo òhun tí a ti ní sọ bò láti ibérè àròkọ.

5.0 Isóníshókí

Láifí ọpá pòjòlòpoqolò pa ejò, ó hàn gbangba pé àwọn èròjà tí a ménubà ní abala yií yóó ran ọ lówó láti şedá àtinúdá tó suwòn tó sì jé aşeégbà fún òñkàwé àti olùdánniwò. Àkòrí orí-ṣorò, èrò, ilapa-èrò, ètò, ilò-èdè, àti ìgúnlè şe pàtákì. Bí àròkọ bá ní èrò tó dán mórán tí ètò rẹ méhé, ó le şe àkóbá fún àròkọ náà. Bó bá sì jé èdè ló tàbùkù àròkọ kan, èrò aláròkọ

ò lè gúnrégé té nítorí pé èdè té jíire ní se atókùn fún èrò. O gbódò rí i pé àgbékalè re fi ijìnlè èrò, ètò àti ilò-èdè hàn. Àwọn èròjà yí ni o gbódò pèsè sile fún àròkọ bí ìgbà tí o pèsè èròjà fún ọbè.

6.0 İşé şíşe

- 1) Dárúkọ àwọn èròjà tí ó se pàtakì fún àròkọ kíkọ ní Yorùbá
- 2) Şe ilapa-èrò fún àkòrì yí “Ojó tí mi ò le gbàgbé láéláé”

7.0 Ìwé itókasí

- Abíódún, J. (1996). *Àròkọ àti Aáyan Ògbufò*. Lagos: Maja Publishers
Adéwolé L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ìbàdàn: University Press, PLC.
Òpádótun, O. (2003). *Ònkòwé àti ìwé kíkọ Alátinúdá*. Òyó: Odumatt Press.

ÌPÍN KETA: ORÍSHÍ ÀRÒKÓ

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsháájú
- 4.0 Ìdánilékòọ
- 4.1 Mímọ irúfẹ́ àròkọ tí ó wà
- 4.2 Ìyàtò àti ijóra tó wà nínú oríshí Àròkọ mefeefea
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Isé síše
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

1.0 Ìfáàrà

Lábé ìpín keta yií ni a ó ti mágá sòrò nípa oríshí àròkọ méfẹ́fè fà tí ó wà. Áwọn náà ni; alápèjúwe, alárlíyànjiyàn, alálàyé, oníròyìn, ajemó-ìshípayá àti onísòròngbèsi. Bákan náà ni a ó tún wo ìyàtò àti ijóra tí ó wà láàrín wọn.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin abala yií, o ó lè mọ:

- Oríshí àròkọ tí ó wà
- Àbùdá àti àmúyé àròkọ kòòkan
- Àpèrè orí-òrò ní abala àròkọ kòòkan
- Bí ìmò nípa àbùdá isòrí kòòkan şe le jé kí o kọ àròkọ tó dán móráń.

3. 0 Ìbéèrè Ìsháájú

1. Dárúkọ méjì nínú oríshí àròkọ tí ó wà
2. Sọ ìyàtò láàrín àròkọ alápèjúwe àti àròkọ alárlíyànjiyàn

4.0 Ìdánilékòjó

4.1 Mímọ́ irúfẹ́ àròkọ́ tí ó wà

Lájorí abala yí ni ọ̀rò nípa oríṣíí àròkọ́ tí a ní ní èdè Yorùbá. Mímọ́ irúfẹ́ àròkọ́ a jé kí o mọ́ irúfẹ́ ọna tí iwo yóó gbà láti dáhùn ibéèrè nítorí pé kí í jé ti baba tómọ, kó má ní ààlà. Lóòótó ni àwọn àròkọ́ ní nñkan tí ó jóra wọn. Bákán náà a ò le sàírí àwọn ịgbésé àti àmúyẹ́ tó ya irúfẹ́ àròkọ́ méfẹ́fà tí a ó gbé yèwò ní abala yíí sótò sí ara wọn. Oríṣíí àròkọ́ méfẹ́fà náà ni; alápèjúwe, alárlíyànjiyàn, alálàyé, oníróyìn, ajemó-ìsípayá àti onísòròngbèsì. Àbùdá ọkòkókan wọn tí a yànnànná ní abala yíí á ran ó lówó láti mọ bí ó şe máa kán lu agbami ibéèrè.

4.1.1 Àròkọ́ Alápèjúwe

Àròkọ́ alápèjúwe jé irúfẹ́ àròkọ́ níbi tí a ti ní şe àpèjúwe ohun tí a le fojú rí nínú àwùjo (Adéwolé, L. aayr, 2011). Èyí ni sísé àlàyé ní ẹkúnrééré ohun tí a mò, tí a rí àti tí ó jé àbùdá nñkan lónà tí olùgbó tàbí òñkàwé náà yóó ni òye to jinlé nípa nñkan náà. Ó lè jé àpèjúwe èníyàn, ayeyé, ilú, omi, ilé, ilé-işé, ọdún àti bẹ́è bẹ́è lọ. Nínú ọkàn ẹni tó ní kó àròkọ́ ló ti ya àwòrán ohun tó ní şapèjúwe kí ó tó di èrò tí a gbé kalé ní ọnà tó wuyì fún àwọn olùkàwé. Bí a bá ka àròkọ́ alápèjúwe, ẹni tí ò mọ nñkan náà gbódò le kà á, kí ó sì yé e pé dájúdájú ohun tàbí ẹni tí lágbájá ní şapèjúwe nínú àròkọ́ rè níyí. Ẹni tó bá wá fé kó irúfẹ́ àròkọ́ yíí gbódò jé ẹni tó ni àwòfín. Àpejeré àwọn orí-òrò lábé àròkọ́ alápèjúwe ni: Ojá alè ní ilú Arámokó, Ḷágá ilé-ìwé mi, Títí Márosé Èkó sí Ìbàdàn, Ààfin Aláàfin Ḷoyó, Ọdún ibílè kan ní ilú mi, Ọmọbinrin tó wù mi í fé, Ọdún Yemoja ní ilú Abéòkúta, Odò Ḷosun Ḷosogbo, àti bẹ́è bẹ́è lọ. Àwọn ohun tí o gbódò máa kíyésí nínú àròkọ́ alápèjúwe ni: ìrísí àti àbùdá, titóbi, gíga, ihùwàsí àti bẹ́è bẹ́è lọ.

Àpejeré irú èyí ni: “Ọmọbinrin kan tí mo nífèé” tí o le wo àwọn àkíyésí wònyí nípa rè: Ojó orí, Àwò, Eyiñjú, Ìrìn, Ìsòrò, Gíga/kíkúrú, Títóbi, Aṣo tó féràn, Oúnje tó féràn, Aré tó féràn láti má a şe, Ìhùwàsí bíí –sùúrù, ibínú, ifé, ọgbón àti bẹ́è bẹ́è lọ.

Àpeere: **Ojà Alé ní Ilú mi**

Ìlapa-Èrò

• **Ifáàrà**

(a) Ìtumò ojà àti bí ojà sé sé pàtàkì sí

• **Àgbékalè Èrò**

(b) Orúkọ ilú rẹ

(d) Àwọn ojà tí ó wà

(e) Orúkọ ojà náà

(e) Àpèjúwe ibi tó wà

(f) Akókò wo ni wón ná an?

(g) Àwọn wo ni wón ná an?

(gb) Báwo ló sé máa máa n kún tó?

(h) Àwọn nñkan wo ni wón n tñ ojà náà?

(i) Àwọn ànfaní ojà yií sì ilú rẹ

(j) Àléébù ojà yií

• **Igúnlè**

Àwíjare lórí ojà alé yií àti èrò aláròkọ.

Àpeere 1

Ilé-ìwòsàn Ìgbèbí Tuntun ní ilú Ìkòsì

Ìdùnnú nlá ló şubú layò láarin àwọn ènìyàn ilú Ìkòsì, pàápàá jù lọ àwọn obìnrin àti àwọn ilú kéréje tó wà ní àgbègbè ilú yií. Èyí kò sèyìn mímúşé tí alága ijøba ibílè Ìkòsì mú ilérí àtòdún-mòdún şe fún àwọn mèkúnnù. Lóòótó ni ilé-ìwòsàn alábódè kan ti wà téle rí şùgbón ilé -ìwòsàn ìgbèbí ìgbálódé ti n dá wọn lórùn tó ọdún mélòó kan. Nígbà tó di oṣù kérin ọdún yií ni ijøba fi ipilè rẹ solè. Èyí ló mú kí inú àwọn ènìyàn dùn bí eni tó je téte.

Orí pápá iṣeré kejì ni ilé-ìwé ijøba tó wà ní Ìkòsì ni ilé-ìwòsàn ìgbèbí yií wà. Ibi

ìṣáná ni a ti máa ní kíyèsí òògùn. Níbí ịpìlè ilé ìwòsàn yíí ni kàyéfi ti bérè. Ojó kan péré ni wón fí şe ịpìlè ilé yíí.

Léyìn èyí, ó di kí ọkò akóyoyo, akéèpè àti ọkò àjágbe ó máa já érù sílè bí ẹni tí àjò dé. Nígbà tí wón kókó bérè ilé yíí, kò tilè jọ ilé lójú wa nítorí pé igba ọnà ló wọ ilé àwúrèbe ni. Oríṣí yàrá ló kún inú ilé-ìwòsàn yíí. Àbáwolé ilé-ìwòsàn ịgbèbí yíí dun ún wò, àwọn ọdà aláwò pupa ni wón fí şe ọṣó sí ọpópónà tó wọ ilé-ìwòsàn yíí. Kò tán síbè, àwọn ọkúta àràmàndá tó ní tàn yinnyinnrin bí fàdákà ló kókó máa ní kí àlejò káàbò. Bí aboyún bá bá ịrora débi tí a ní wí yíí, níse ní ara yóó tó ú bó bá ti dé ẹnu ọnà ilé yíí. Yàrá àbáwolé ịgbàlejò gan-an, kò ʂàijé àwòminu nítorí pé ọdà aláwò ewé tí wón fí kùn ún ní dán bí wúrà ni. Èrø amúlétutù wá ní mú ilé yíí tutù bí yìnyín. Àga onífùkèfùkè fún ịgbàlejò fẹ́è lè mu èníyàn tán.

Yàrá ịgbèbí mérìnlá ló wà ní ilé ịgbèbí yíí, ọkòkan àwọn yàrà yíí sì ní ibùsùn méjíméjì tí wón fí aşo aláwò aró bò pirimu pirimu. Nínú yàrá kòkan ni àwọn ilé ịgbònsè kòkan wà. Bí èníyàn bà wólé ịgbònsè yíí, bí ẹni tó wà lórí ibùsùn ilé rẹ ni nítorí àwọn nñkan olóòórùn tó ní já fikán tí o tilè le jẹ kí èèyàn mò pé ilé-ịgbònsè ni.

Léyìn yàrá ịgbèbí ni yàrá oníṣègùn àgbà wà. Eléyií rí bi ààfin ọba ni, nítorí àwọn nñkan tí wón fowó pàtè síbè. Èrø amúlétutù, àga onífùkèfùkè, èrø ayárabíàshá, èrø móhùnmáwòrán àti béké béké lọ. Èyí ni àwọn dòkítà méta tó jé ọgá fí ní şe ararindin tí ó jé kí àwò wọn máa dán bí idí ịgò.

Bí èníyàn bà ti fé wọ gbòngàn ịgbafé àwọn aboyún àti ọlómowéwé ni oríṣí òdòdó, àwòrán àti ère lóríṣíríṣí á ti máa kí èníyàn káàbò. Àga pò lọ jántiré, béké ni ààyè ịgbafé náà kò gbéyìn. Ègbé kan gbòngàn yíí ni yàrá kótópó kan wà tó ní yooru lékòkan. Wón jé kí á mò pé yàrà kofí àti tii fún àwọn ọsìṣé, ọlómowéwé àti àwọn aláboyún ni èyí.

Bí a ò bá ní sọ àsodùn, yàrá tó wà ní ilé-ìwòsàn yíí á tó ogbòn. Àwọn ọsìṣé ibè náà á tó méèdógbòn pèlú aşo olómi aró lórùn wón gbágbáágbá. Erín, ọyàyà àti ayò ni àwọn ọsìṣé ibè sì fí máa ní kí àwọn èníyàn káàbò sí ilé-ìwòsàn ịgbèbí náà.

Òrò púpò iró ní mú lówó. Àgbààyanu ni ilé-ìwòsàn ịgbèbí ịgbálódé yíí. Ó le gbà tó aláboyún méjídínlógbòn lékèkan şoso. Idí nìyí tí àwọn èníyàn şe ní yò mùdà ní ilú yíí àti

agbègbè rẹ́ nítorí àñfààní ràbàtarabata yií. Ogun kí wón máa lọ sí ilù mìíràn láti lọ gbèbí aláboyún ti di àfiséyìn téégún n̄ fiṣo.

Àpẹ́rẹ II

Odún Ìbílè kan ní ilú mi

Ọkan pàtákì lára àṣà tó gbajúgbajà ní àwùjọ Yorùbá bí iṣáná éléta ní àjòdún ọdǫqdún tí wón máa n̄ ṣe. Tí ilú mi náà ko fí gbogbo ara yàtò šùgbón ayẹyé ọdún Ògìyán ní ilú Èjìgbò mú iyàtò díè lọwó. Ní ibèrẹ osù kèsàn-án ọdún ni ọdún Ògìyán ní ilú Èjìgbò máa n̄ wáyé. Ojó méje gbáko sì ni ayẹyé ọdún yií fí máa n̄ wáyé ní ilú Èjìgbò. Nínú gbogbo ojó mèjèjè yií, oríṣíí nñkan; ayẹyé, ètùtù, àwèjèwèmu ló máa n̄ wáyé. Ilú Èjìgbò wà ní ijọba ibílè Èjìgbò lápá Íwò Oòrùn ìpínlè Ọṣun. Òrìṣà Ògìyán yií ló gbajúgbajà jù gége bí iṣeṣe wọn nínú ilú yií.

Ìkéde ọdún ló kókó máa n̄ wáyé léyìn Ifá ọdún ní áàfin Ògìyán Èjìgbò. Léyìn ikéde ọdún, ojó ọdún tó le jé ojó mèṣàn-án, mèdögún àbí ojó métálá. Òrìṣà Ògìyán jé òrìṣà gbogboogbò fún gbogbo ọmọ Èjìgbò nítorí pé òun ni wón fí tẹ́ ilú yií dó. Qba ilú ni aborè àkókó šùgbón àwọn àwòrò òrìṣà yòókù a máa gbenu ọba sòrò ní iwájú òrìṣà yií lákókò ọdún tàbí léyìn rẹ.

Bí ó bá ti di ojó kiíní ọdún, wọn a ṣe àìsùn àṣemójú kéléle láàrin àwọn alawó, aborè òrìṣà àti àwọn idílé ọba ní áàfin Ògìyán láàrin gbùngbùn ilú yií. Ojó kejì ni ojó ijéṣu tí Ògìyán àti àwọn àwòrò a lọ sí oko lọ wa iṣu. Iṣu yií ni wón a gbé lọ sí ojùbọ òrìṣà yií, nítorí pé ọwó tóó níí mú ọwó tòò wá. Wón gbàgbó pé Òòṣà yií ló mú iṣu ta. Qba ò gbódò je iṣu di ojó ọdún yií. Bí ọba ò bá sì jeṣu di àkókò ibo yií, kò si ará ilú tó gbódò je iṣu. Bí obì bá ti yàn lójúbọ Ògìyán ni ariwo ilù á ta, ti fèrè a sì máa dún lótùn-ún lósì. Àwèjewèmu yòókù di ààrin ojà níbi tí àwọn ará ilú ti pé wámúwàmú bí ọmọ ọgun.

Ní gbogbo ojó tí a n̄ wí yií, pàápàá jùlọ ní ojó àsekágba ọdún, titípa ni ojà Èjìgbò máa jé; èníkan ò gbódò ná ojà. Ojó kérin ni àwọn aborè á lọ bọ òrìṣà yií pèlú àwọn èròjà ètùtù bífí; àgbò funfun, obì ifin, aşo funfun, ọtí, epo pupa àti béké béké lọ. Ohun kan pàtákì tó jé èèwò òòṣà Ògìyán ní ẹmu. Ọmọ Ògìyán ò gbódò memu; Òòṣà Ògìyán ò gbódò

mògùrò.

Ojó keje ni ìwóde fún àwọn aborè, pàápàá jù lọ àwọn ọdó láti 'ja ewò.' Èyí túmò sí nína ara ẹni ní egba láti ẹe ayeyé odún kákiri ịgboro. Àkíyèsì ni pé kí wón tóó bérè sí ní na ara wón ní ọré, wón gbodò ti jẹun lójúbọ ṡorisà yíí. Bí wón bá ti jẹ iyán, ó kéré tán òkèlé kan, egba ò lè dùn wón mó.

Odún Ògìyàn jé ịṣeṣe tó so gbogbo àwọn ọmọ Èjìgbò pò nítorí pé ibè ni okùn ịṣókan wà. Yálà ọmọ Èjìgbò Mùsùlùmi, ịgbàgbó àbí éléṣin àbáláyé, gbogbo wón ló ka àṣíkò yíí kún àṣíkò pàtákì ní ilú Èjìgbò. Gbogbo èewò tó sì rò mó ọdún yíí ni àwọn èníyàn mágá ní pa mó láti gba àlááfíà láàyè nínú ilú.

4.1.2 Àròkọ Aláríyànjìyàñ

Abojú méjì ni àròkọ aláríyànjìyàñ. Èyí ni pé àròkọ yíí ni ẹe pèlú kí o fara mó ọkan nínú èrò méjì pé òun ló dára jù tábí wúlò ju èkejì lọ. O ó mágá sọ àwíjare rẹ tí ó fí fara mó abala kan ju ọkan lọ pèlú àwọn èrò rẹ. Bí o bá ti ní sòrò lọ sí ọtún ni o ó mágá sòrò sí ọsì ʂùgbón o gbódò fí hàn pé abala tí o fí sí níyí nítorí pé ohun tó wù mì, kò wù ọ, ní kò jé kí ọmọ ịyà méjì ó pawó pò fé obìnrin kan şoso. Bí o bá níí ẹe pèlú ifagagbága láàrin olùdíje méjì, o ó mágá bu ẹnu àté lu abala tí o kò faramó, o ó sí mágá sọ ịdí rẹ tí o ò ẹe fara mó ọn láímú eébú tábí èpè lówó, tí ó le da àwùjọ náà rú. Ó sàñ kí o ménú ba àñfààní àti àléébù nínú abala méjéejì ʂùgbón ki o fí sí abala tìrẹ ní iparí, ni ìwòn ịgbà tí kí í ẹe ojúkorojú ni àríyànjìyàñ náà.

Ìwọ gégé bí aláròkọ gbódò le ronú jinlè, kí o sì mú èrò jáde lópòlòpò tí ó tó láti ʂégun ẹgbé kejì nítorí pé olúkúkùkù ló ní sáré kí iyò lè dun tìrẹ. Ààyè gba itàn şókí, àkàwé àti ẹfè láti mú kí àròkọ dùn tábí láti kín èrò rẹ léyìn. Kódà, kó ẹe nínú ìwé. Ìwọ gégé bí aláròkọ gbódò ẹe àgbékalè rẹ bí ịgbà tí ò ní bá àwọn olùwòran sòrò.

Àkíyèsí

- Aláròkọ gbódò yan àwọn kókó-èrò tí yóó mú kí òñkàwé gba èrò rẹ wólé
- Ó gbódò fí ọpòlòpò kókó-òrò àti àlàyé kín èrò rẹ léyìn

- Kókó-òrò ò gbodò dín ní mérin àbí márùn-ún fún abala tí o fara mó.
- Aláròkọ gbódò kíyèsí òté tí ibéèrè fí lélè yálà kí ó sòrò sí abala kan ní àbí kò sòrò sí abala méjéejì ná kò tó fí sí ibikan.

Àpẹ́rẹ́ orí-òrò fún Àròkọ alárlíyànjiyàn

- Owó lègbón ọmọ làbúrò
- Ọmọ wù mí ju owó lọ
- Ọmọkùnrin dára ju ọmọbìnrin lọ
- Ìjọba ológun wúlò ju tí alágbádà lọ
- Ìgbà òjò dára ju ìgbà èèrùn lọ.
- Àwọn olùkó lò fa jíjó àjórèyìn iná èkó.
- Iṣé Àdáni dára ju iṣé ìjọba lọ
- Dókítà wúlò fún irlú ju àgbè lọ.
- Ìyàwó kan dára ju ìyàwó méjì lọ
- Ilé-ìwé aládàáni dára ju ilé ìwé ìjọba lọ.

Àpẹ́rẹ́ irlápa-èrò fún àròkọ alárlíyànjiyàn:

Dókítà wúlò fún orílè-èdè ju àgbè lọ

- **ifáárà**
 - Àlayé nípa iṣé àgbè àti àbùdá dókítà
 - Ojúṣe àwọn àgbè àti dókítà.
- **Kókó-èrò**
 - Àwọn dókítà ní ní gba èmí là pèlú irlówó Ọlórun
 - Bí kò sí irlé kò sí agbára láti ṣisé àgbé
 - Dókítà ló jé ká mọ ohun tó dára ní jíjé àti àñfààní wọn fún ara
 - Dókítà le ṣisé ní ibikíbi yálà ìgboró, abúlé tàbí iletò kan.

➤ Abala kejì

- Àgbè ló ní pèsè oúnje fún gbogbo ilú.
- A lè déyé sí ilé-ìwòsàn şùgbón a ò le déyé sí oúnje.
- Àwọn àgbè ò gbodò da işé sílè ki ilú ó mó mó ón lára.
- Púpò nínú ohun èlò àwọn dòkítà gan-an ló jé işé ọwó àgbè ní ibèrèpèpè.
- **Igúnlè**
- Sọ èyí tí o fara mó nínú abala méjéejì

Àpẹ́rẹ́ Àròkọ́ Aláriiyànjiyàn ní kíkún:

Owó Lègbón, Omo Lábúrò

Owó, ọmọ àti àlááfíà, kí Qba òkè Ó má fí ọkan wón wa ni àdúrà àwọn Yorùbá. Àfikún lásán ni àwọn ire mìíràn. A ò le kóyán àwọn métètètà yíí keré nínú àwùjọ, şùgbón àkíyèsí fí yé wa pé owó ló şe é şe ilé ayé nítorí pé, ‘òṣì ní ní jé ta-lo-mò-ó -rí? Owó ni ní jé mo-bá-ọ-tan’ ni òwe àwọn Yorùbá. Owó ní kèké ihinrere, kódà ihìnburú gan-an. Owó ní bí òun ò ba sí nílé kí ẹníkéni má şe dábaá léyìn òun nítorí pé àbá lásán láisí owó, asán ló já sí.

Owó ni a fí maa ní şe ilé ayé. Bí èèyàn ba tilè bímọ́ tí kò lówó lówó, ó le di ọmọ olómọ. Owó ní a fí ní kólé, owó ni a fí ní tómọ. Bí ilé olómọ kan bá ní dùn yùngbà, tó sì tòrò bí omi a-fòwúrò-pon, işé owó ni. Idílé tí ò lówó lówó tó ní bímọ bí ẹlédè, àfàímọ kí ọmọ tí wón bí ó má di ọmọ ịsọta.

Bí ẹ bá ní gbó bàbá rere bàbá kè, owó ni kí í şe ọmọ. E ò le rí ọpò èníyàn léyìn ọba, ọsèlú àbí èníyàn tí kò lówó lówó. Bí ẹ bá rí ẹníkan to ní dandan àfí bí òun ní iyàwó mérin àbí mårùn-ún, işé owó ni. Èyí mú mi rántí orin ibílè kan to ní:

*Owó lobìnrin mò
Owó la fí ní kólé
Owó la fí ní bímọ
Ìbòsí owó o
Owó ló sọmọdé dàgbà o*

Owó ló lè ra ipò fún ni kì í se ọmọ. Bí èniyàn bá bú o léyìn ti ọmọ bá rò fún o, bí kò bá sí Náirá lápò kò sí bí olúwarè şe fé ni ẹnu ọrò. Yóò kàn maa fapá jánu, fesè janlè lásàn ni bí ewúré tó ní bínú sí olówó rẹ. Èmi ò tíí rí ọtòkùlú kan tó di ipò àṣe mú, pàápàá jù lọ láyé òde-òní nítorí ọmọ. Owó ní a fí maa ní ra ipò fún ara ẹni, ịdilé ẹni àti ọmọ ẹni.

Owó ni a fí maa ní şe ilé ayé. Owó ló le ra ohun gbogbo. Kódà, àlááfià tí owó ò le rà, yóó gbiyànjú şe díè kí ojú tó ti owó. Şùgbón ta ló gbó ibi tí ọmọ ti fa àlááfià rí? Owó ló lè fa àlékun àwọn ọrò miíràn bí ilé, ẹsin, ọkò, agbára àti béké béké lọ. Àgbà tí ò bá ti lówó, agídí lásán ni irú wón maa ní ní.

Owó ló le gun èniyàn kó ní òun félé dárà tó wu òun kì í se ọmọ. Bí ọlómọ bá dábàá tí kò lówó lówó nínú rẹ ní àrà náà yóó rà mó bí ití ọgèdè. Şùgbón bí olówó bá dábàá, a maa di ọgbón mó ọn lówó.

Láyé ọjósì ni a tí ní bímọ lọ rẹpẹtẹ, şùgbón lóde òní, ẹni tó bá dań irú rẹ wò, yóó fenu féra bí abèbè. Bó wá şe burú tó náà, olówó kì í se ọpìpì tí kò rí iyé bo ara rẹ débi pé yóó bo ọmọ. Olówó le şe ohun tó bá wù ú. Ịdí niyí ti Yorùbá fí maa ní sọ pè olówó şohun gbogbo tán, ịyá ni ó jé ọmọ tálákà. Bí a bà bímọ bímọ rẹpẹtẹ tí a ò rówó gba ẹkó tó yè kooro bí ẹni fa ọmọ wáyé sìnù ịyonu ni. Ọmọ gan-an le gbéná wo àwọn ọbí rẹ lójú pé, èé şe tí ẹ fí mú mi wáyé wá jiyà gan-an? Ọrò ò dùn lénú ọbí tó bímọ tí ò rówó fún ọmọ rẹ ní ẹkó. Irú ọmọ béké níí di ọmọ pàpànlagí.

Bákán náà ẹwè, ọmọ niyì, ọmọ nidé, bí aládií ò sí nílē ọmọ wón ní jogún ẹbu. Olówó kan ò rómọ rà lórí àté. Olówó tó bá tilè gbiyànjú ẹ wò, ọgbé ọkàn kò lè tán lóókan àyà rẹ pé ọmọ ọlómọ lòun ní tó. Bó pé, bó yá, oyin á re kókó igi, màriwó á padà sörùn ọpè. Àwọn Yorùbá ní: ọmọ lèyìn, ọmọ lèye. Èdùmàrè fún wa lómọ tí yóó şèyìn de ni. Kò sí ẹni tó sọ pé Èdùmàrè fún wa lówó tí yóó şèyìn deni. Ọmọ ní yóò sọ ni di àwòrán ère lójó tí a bá lọ, kì í se owó.

Bí olówó fí gbogbo ilú ní owó àti dúkiá tí kò ní ọmọ, owó olówó lásán ni. Bí ó sì kó ilé jàn-àn-ràn bí ilè tití dé ịgbèrí ọkun, tí kò bímọ ilé ọfo lásán ni. Ọmọ ló ní mú inú ẹbí dùn kì í se owó lásán. A ti rí ẹni tó bínú pa ara rẹ nítorí pé kò bímọ şùgbón ilè àánú

Olórun kì í sú ni ti òrò owó. Èníyàn le lówó ní ìgbà tó dàgbà tán nítorí pé bí èmí bá wà, irètí ní bẹ, kò ri bẹè fún tí ọmọ.

“Ìran méta kì í tòṣì” ní Yorùbá wí. Bí baba ò bá lówó, ọmọ le ní owó, kó sì tójú òbí rẹ, kó tó lọ. Owó la le fí wá ọmọ, a ò le fí ọmọ wá owó. Ọmọ lègbón kì í şe owó, ní tèmi. Bí a bá búni léyìn tá ò sí nílē, ọmọ eni ló máa ní délé sọ fún ni.

Láisí àní-àní, bí owó tilè dára, sibè ọmọ niyi, ọmọ nidé. Ọmọ eni ni àwòrán ère. Kò séni tó ní kówó gbèyìn òun bí kò şe ọmọ. Béè, ìgbèyìn ló jù. Ìgbèyìn ni Yorùbá máa ní dù ní gbogbo ayé wọn. Èyí ló bí ipèdè pé, “òwúrò mi rèé, baba jé kí alé ó san mí. Ọmọ eni ni alé eni.”

4.1.3 Àròkọ Alálàyé

Àròkọ alálàyé jé irúfẹ àròkọ tí ó nílò àlàyé rẹpéte. Àròkọ alálàyé ni a fí ní şe èkúnréré àlàyé lórí orí-òrò kan. Àròkọ yií gba àròjinlè gidi nítorí orí-òrò tí ó gba sùúrù ni ó sábà máa ní jé. A gbódò` şe àlàyé lékùn-réré kí irú àlàyé bẹè sì fa ọgbón yọ, bí bẹè kó kò ní wú òñkàwé lórí láti kà. Oríslí ihà ni òñkàwé lè kọ sí orí-òrò kan. A wá gbódò fí hàn pé a kì í şe òpè ni wá nípa orí-òrò náà. Irúfẹ àròkọ yií kò gba itàn sisò regedé, kódà bí itàn bá máa wà, sóki ni. Àpèeré orí-òrò fún irúfẹ àròkó yií ni;

Işé ni òògùn işé
Işé aşo híhun
Àímásikò ló ní dààmú ẹdá
Dandan lowó orí
Kò tíi tó àkókò fún mi láti láya

4.1.4 Àròkọ Oníròyìn

Ìşèlè ni a máa ní fí irúfẹ àròkọ yií ròyìn. Aláròkọ gbódò ròyìn işèlè yálà àtinúdá tàbí ibáyéemu bí ìgbà tó şelè gan-an ni. Ó gbódò şàgbékalè àkókò işèlè, ibi işèlè, àwọn tó şelè sí atí àkíyèsí aláròkọ gan-an fúnra rẹ. Ìgbésè inú itàn rẹ gbódò télér ara wón ní sisè-ntélér débi pé işèlè kan gbé enu lé òmíràñ. Irúfẹ àròkọ yií kò féràn àsodùn tàbí àşorégèé púpò.

Ìbèrè ìtàn gbódò múní lókàn débi pé òñkàwé yóó nífèé láti kà á dé òpin. O sì gbódò tú kéké iparí ìtàn rẹ́ tití tí yóò fí dé òpín ìtàn, kí ó le mú òñkàwé lókàn láti kà á dé òpin.

Ìlò ọrọ́-iṣe nínú àròkọ́ yíí gbódò jé àsìkò tó tí koja kí ó le fí hàn pé ìròyìn ohun tó ti şelè ni ò ní se, kí í se ohun tó şesé máa şelè lójó iwájú àbí èyí tó ní şelè lówólówó.

Àpéere orí-òrọ́ fún Àròkọ́ oníròyìn ni:

- Ojó òmìnira Nàijírià
- Ojó burúkú èṣù gbomi mu
- Ìrìn-àjò mi sí Òkè Qya
- Ojó a kú làá dère; ènìyàn ò sunwón láàyè.
- Orí yéye ní Mògún, tàişè ló pò
- Ayẹyẹ odún Olójó tó kojá
- Eré bóòlú aláfẹsègbá láàrin Nàijírià àti Brazil
- Ìjàmbá iná kan tó şelè lójú mi.
- Ayẹyẹ ịgbéyàwó Ègbón mi

Àpéere:

Ìkòlù Àwon Omo Nàijírià sí ilé-ìtàjà Sópùràítì ni Ilú Èkó

Òrò shúuşùu ni èṣù ní şù. Ojó burúkú èṣù gbomimu ní ojó kejì oṣù Késàn-án, ọdún 2019 ní Jàkándè ilú Èkó. Ojó yíí ni èkuru ti èyiń ní ifáñfá nítorí ẹsan tí àwọn ọmọ Orílè-èdè yíí múra láti gbà lára àwọn ilé-iṣe to jé tí àwọn ọmọ orílè-èdè South Africa tó wà ni Orílè-èdè Nàijírià.

Ojó kiíní oṣù kejọ ní ìròyìn kíkan gbòde àgbáyé kan pé àwọn ọmọ ilè South Africa şe ikòlù nílá sí àwọn ọmọ adúláró ẹgbé wón tó wà ní agbègbè kan ní Orílè-èdè náà. Ohun tí á gbó pé ó fa èyí ni ọmọ orílè-èdè wón kan tí ẹníkan dá ẹmì rẹ légbodò. Sé ijímèrè wón sì ti fé igi í gùn télè kí kùmò àna rẹ tó há, Wón gbìnàyá pé dandan àwọn ọmọ Orílè-èdè Nàijírià ló pa ẹni náà. Òrò di ‘bí o ò lọ, yà fún mi’. Wón gbònà iletò tó jé ti àwọn ọmọ adúláró, pàápàá jùlò ọmọ orílè-èdè Nàijírià. Wón sì ti iná bọ ilé wón, wón kó wón lérú, wón kó wón lérú, wón sì sọ wón di òkolombo.

Bí èèyàn bà jorí ahun tó bá wo àwòrán ìṣèlè lálúrí yíí lórí èro ayélújára, yóó ménú ẹkún. Yàtò sí pé wón ti iná bọ ilé níbí ti ọké àimoye dúkiá ti jóná, wón tún kó gbogbo dúkiá àwọn ọmọ Nàìjírà lónírúurú. Pabambarì rẹ wá ni èmí àwọn èníyàn tó sònù nínú làásigbò yíí. Léyìn-ò-reyìn Ìjọba Orílé-èdè South Africa bu ẹnu àté lu ìròyìn yíí pé iró ló ní jé àló. Njé o, agbón sé, oyín sé, ojú olóko rère kòòbùkọbu. Àwọn ọmọ orílé-èdè Nàìjírà fònmú. Tolórí télémù ló fí ẹhónú hàn lórí móhùn-máwòrán, lórí ayélujára àti ìwé ìròyìn. Èyí ló fa ikolù sì ọkan lára àwọn ilé-iṣé àwọn ọmọ orílé-èdè South Africa tó wá ní orílé-èdè Nàìjírà ní Jákàndè Lékkì, ilú Èkó.

Sé olójú ò sì ní lajú sílè kí ó fó. Èníkan làá mọ ohun tí kò dára fún. Àwọn aláṣé da àwọn ọlópàá sítá láti kojú àwọn ọdó langba onísùnmòní a-rí-jé-nínú-ibàjé náà. Àwọn ọlópàá gbá yá àwọn tó şe ikolù sí ilé-iṣé yíí. Şùgbón nígbà tó jépé ogun kí í şe iyán: ogun kí í şe ekó, iná ibón tí àwọn ọlópàá tú sílè láti dún kùkùlajà mó àwọn ọdó náà lówè, ó láró nínú. Nse ni ibón şèsì bá ọkan lára wọn. Kékeré ni a pe ọrò náà. Àwọn ọlópàá ò le sún mó ọn, àwọn ọdó yòókù náà ò le sún mó ẹni tí ibón bá. Ó şé bí eré bí eré, ó şubú lulè, ó kú. Ikú rẹ yíí wá dí iṣu ata yán-an-yàn-an.

Lójó tí a ní wí yíí, ẹni tí kò rà san níbè. Gbogbo ọkò àwọn ọlópàá ni wón sun jóná ráúráú bí ẹsun iṣu. Èni tó ní lọ lójú òpópónà kan ìyọnú. Gbogbo díngí ọkò ló di ẹyo. Súnkeré fákérẹ ọkò lójú pópó férè dé òkun erémi. Ká má fa ọrò gùn, nñkan şe lájò, a ò dèlè wí ní ojó burúkú yíí.

4.1.5 Àròkọ Ajemó-Ìṣípayá

Gégé bí orúkọ rẹ, irú àròkọ báyíí jẹ mó ìṣípayá tábí ifihàn. Ó sì māa ní wá nípa ìmísí. Èyí ni láti fí iwádìí ijìnlè tábí ohun tí ó farasin han àwọn èníyàn nípa nñkankan.

Àròkọ ajemó-ìṣípayá dá lórí ohun tó wá ni àyíká wa àti àkíyésí tí aláròkọ şe nípa nñkan náà. Àlàyé nínú irúfè àròkọ yíí a sí ònkàwé lójú sí ohun tí kò mò téle nípa nñkan náà. Ó lè jé ìṣèlè, èrò, tábí ẹdá ọwó Olódùmàrè kan. Àròkọ yíí le şàfihàn iwúlò, oríṣíí, àléébù àti ànfààní tó wá nínù nñkan náà. Ọrínkínniwín àlàyé nípa bí nñkan şe rí ní àròkọ yíí ní şe àgbékalè. Àròkọ tí yóò şe ni ní “hà” tábí mú nñkan tuntun tábí nñkan iyàlénu bá

ènìyàn ni. Àpeere àwọn ori-òrò tó bá àròko yíí mu ni:

- Igí òpé
- Ilú Ibàdàn
- Ilù gángan shíše
- Ilé işé
- Gbèsè
- Ogún
- Gbígbé ilú nlá
- Omí
- Igbà òjo
- Ibálé nínú àṣà ìgbéyàwó Yorùbá
- İşé Àgbè
- Ohun ḥsìn

Àpẹ́rẹ́ Ìlapa-èrò fún àròko ajemó-ìsípayá

Àpẹ́rẹ́: Igbà òjò

- **Ifáárà**
 - Àpèjúwe ìgbà ní Yorùbá
 - Oríṣíí ìgbà
 - Àsíkò ìgbà òjò
- **kókó -èrò:**
 - Abùdá àsíkò òjò
 - Ara ewéko àti ènìyàn á tutú
 - Àsíkò ọgbín àti idùnnú àgbè
 - Odò àti shélerú lóníran-ñ-ran.
 - Ọpò oúnjé yanturu
 - Kì í sí àìsàn púpò
 - Omi a máa pò
 - Ìtura a máa dé bá ara

- **Àléébù**

- Òjò a máa díni lówó işé
- Irè oko a máa bàjé nítorí òpò òjò
- Òtútù àti ògìnììntìn a máa şokọ fún tarúgbó ti mòjèsín
- A máa dí ayẹyé lówó
- Ìjàmbá ọkò a máa pò nítorí ọnà yíyò
- Ikú arúgbó ò lóñkà ní àkókò yií.

➤ **Ìgúnlè**

- Èrò aláròkọ lórí òjò

Àpẹ́rẹ II: Igi ọpẹ

Ìfáárà

- Àlàyé lórí àbùdá àti ohun tó yà á sótò sí àwọn igi miíràn.

Kókó-èrò

- Igí ọpẹ jé igi owó
- Igi ọpẹ kì í kú bòrò
- Igi ọpẹ pèsè işé lóníran-ìran
- Ọgbìn igi ọpẹ rọrùn
- Oúnjé wà lára igi ọpẹ
- Èkó wà lára igi ọpẹ

Ànfààní

- Gbogbo ohun tó wà lára igi ọpẹ ni owó
- Kò sí ohun kan tí kò wúlò lára igi ọpẹ
- Isé tí ó ní ti ara igi ọpẹ wá pò
- Otí àti ẹmu wà lára iwúlò igi ọpẹ
- Epo ni irójú ọbè, ipa epo nínú àwùjọ kì í şe kérémí

Àléébù igi ọpé

- igi ọpé a máa gbálè tán níbi ó bá wà
- Gígun igi ọpé tí ran ọpò ní ọrun
- Àti réyìn igi ọpé bí ò bá wúlò mó le
- Otí ara igi ọpé tí sọ ọpò dí aláàbò ara

Ìgúnle

- Èrò aláròkọ nípa ìwúlò òkú àti àaye igi ọpé, owó ni.

Àpẹ́rẹ III

Okò Ojú Òfurufú

Bí ọgbón tí ní gorí ọgbón, tí ìmò ní gorí ìmò ni àwọn ohun amáyèdérùn ní tésíwájú. Ọkan pàtákì lára èrọ amáyèdérùn tí ìmò ijìnlè gbé wọ ilé ayé ni nñkan ìrìnsé lóríṣííṛíṣíí. Ó bérè láti orí kéké àfesèwà, alùpùpù, ọkò lóríṣííṛíṣíí, ọkò ojú omi, ọkò ojú irin àti ọkò ojú òfufufú. Ení tí yóó pègàn àjànàkú ni yóó sọ pé mo rí nñkan firí ni ọrò àwọn àwárá láti inú ìmò ijìnlè yií nítorí pé a ò nílò ká késè sí ojú ọnà mó láti iga ìgbà ti àwọn ohun ìrìnnà yií ti dé, pabambarì láarin wón ni ọkò-ojú òfufufú.

Ìmò ijìnlè tó se àwárá ọkò ojú òfufufú tún kojá kàyééfi. Nígbà òyìnbó se ọkò lóríṣíí tí ò tún tó àsìkò tí a ní lò ó àti iye ènìyàn tó le wọ inú rẹ rín ìrìnàjò léèkan şoso, ni wón bá tún se àwárá ọkò ojú òfufufú. Bí ènìyàn ní re iga ìgbérí òkun, bí ní lọ sí ilàmèjì ọsà, pìkí bí a ní yínmú ni ọkò ojú òfufufú á gbéni débè. Kò fí àsìkò şofo. Ibi tí ó lè gba ọkò ayókélé tábí ọkò akérò ní odidi ojó kan gbáko, kò lè gba ọkò ojú òfufufú ni wákàtí kan. Èyí mú kí ó rorùn láti rin ìrìnàjò bí éni tí ó gúnyán nílè yii, tó lọ gba ọbè ní òkè òkun tí iyán rẹ o sì şáàápá.

Bákán náà, púpò nínú ewu ojú ọnà tí a fowó fà, tí ẹranko, adánilónà àti àṣíṣe ní ọkò ojú òfufufú máa ní dènà. Șebí éni tó bá tilè pé lórí imí ni eeṣin-kéēṣin máa ní bá níbè. Kò wa ku éni tí ó lọ dojú ijà kọ ọkò ojú òfufufú, ó ti di àwòmójú tí adìré ní wo àgbàdo inú igò.

Ìjàmbá ọkò ojú òfufufú kò wópò bí àwọn ohun ìrìnnà yòòkù. Bí ò bá nídií, o şoro láti gbó pé ọkò ojú òfufufú ta àwọn ènìyàn ní ijàmbá. Wón ò tilè le pàdé ara wón débi pé wón ó kọ

lu ara wón bí àwọn ọkò orí ilè.

Olórun ló mọ iye súnkẹrẹ-fákẹrẹ tí bá máa wà ní ojú-ònà sì ọké ọkun àti àwọn ibòmíràñ bí ò bá sì ọkò ojú ọfurufú. Ogunlógó èníyàn tí ọkò ojú ọfurufú n kó léèkan şoşo mú kí irúfẹ nñkan báyií şelè.

Ìtowò ni à á mọ adùn ọbè, ìròyìn ò tó àfojúbà, eni tí ó bá ti gun ọkò ojú ọfurufú ni yóó mọ irúfẹ igeriaùn àti ìròrùn tó wà níbè. Bí ó ti tún jé pé kò fàsíkò şòfò tó; àwọn ohun amáyéderùn tó wà nínú rẹ kò ní àfiwé, Ilé igeriańsè, yàrá awakò pèlú àwọn amoju-èro. Àwọn nñkan yií ló wà létòlétò bí ágbàdó şe é to ọmọ.

Èwè, kò wá sí bí a ó şe rìn tórí òní mì, nítorí pé tibitire ni a dá ilé ayé. Ìdí nìyí tí a ò fí lè şo pé ọkò ojú ọfurufú kò ní àléébù tirè. Bí ọkò ojú ọfuufú bá ta ijàmbá léèkan şoşo péré, gbogbo ayé àti ọrun ni yóó gbó. Àlejò tí yóó bá Olórun nílé ní ojó náà kò níí mọ ní ìwònba. Şé kí í wá şe pé a ti dèrú lówó ohun ti a fowó ara wa şe?

Ohun tó máa ní mú kí ijàmbá ẹèkan şoşo ọhún milè tití ni ọpò èníyàn tó wà nínú rẹ. Ọrò dàá sílè kí á tún un sà kúrò ní ti ọkò ojú ọfurufú, pátápátà láà fójú ni; ẹ lọ gbé àwọn tí kò kú kò sí níbè àfi bí Olórun bá ni oúnje tí onítòhún máa jé láyékù ni. Bí a ò rantí gbogbo rẹ, a rantí ijàmbá ọkò ojú ọfurufú *Tsosoliso* ní nñkan bí ọdún mélòó sèyìn. Níjó ijàmbá ọkò ojú ọfurufú yií, 'nñkan şe lájó, a ò délé gbó ní'. Eni tó kàn ló mò.

Ó yé kí a tún fí kún un pé kí í şe gbogbo èníyàn ló ni àñfààní sí ọkò ojú ọfurufú. Mèkúnnù tí ò ròwó hòrí ò le dámòràn láti wọ ọkò ojú ọfurufú, egbé jégédè ni wón máa ní to ara won sí. Ibí a bá ti wọ ọkò orí ilè egbérún méta, owó ọkò ojú ọfurufú fún irú ìrinàjò bẹè a tó ogóta egbérún. Kí wá ni àñfààní orógbó, nígbà ó jé pé ọwó àwọn ọlólá àti ọlólà níkan ló ní lolá ọkò ojú ọfurufú?

Bí a wí ogún, bí a fò ọgbòn, a ò le şài kíyèsí pé àñfààní ọkó ojú ọfurufú pò ju àléébù rẹ. Òun ló ròrùn jù, kií fàsíkò şòfò, ó dènà ijàmbá, bẹè sì ni igeriaùn kéléle ni ìrinàjò pèlú ọkò ojú ọfurufú.

4.1.6 Àròkọ Onísòròngbèsi

Àròkọ onísòròngbèsi jé àgbékale itàkuròsọ láarin àwọn èniyàn méjì tàbí jù bẹ́ lọ tí a kó bí àròkọ. Bí isòrò eni àkókó bá ti lọ ni ẹníkejì á sòrò lé lórí nítorí pé isòrò ní ìgbésì, ìsúnkunsí ni ì-gbétè-gangan. Irúfè àròkọ yíí ni ọpákùtèlè ohun tó ní dí eré-oníše nítorí itàkuròsọ tó wá nínú rẹ ni ọpákùtèlè eré-oníše. Aláròkọ náà ló ní fí ọrò sí enu àwọn méjéejì tàbí jù bẹ́ lọ. Èyí wá mú un kó pọn dandan fún aláròkọ láti ní àtinúdá, àròjinlè àti ẹbùn èdè. Gbogbo ohun tó bá dàbí ifaraše ní aláròkọ yóò kó sínú àkámó láti dá a yàtò sí ọrò sisọ gan-an.

Àpeere orí-ọrò fún àròkọ onísòròngbèsi ni a kó sí isàlẹ yíí:

- Aṣo ñlá kó ni èèyàn ñlá
- Àyé làá şe, ká tó şòrun
- Oúnjé lòré àwò
- Èkó iwé ò tà mó
- Sùúrù ni baba ìwà
- Ọwó ọmódé ò tó pẹpẹ, tàgbàlagbà ò wọ kérègbè
- Àṣà ibílè àti àṣà Òyinbó

Bí ó tilè jé pé ó féè sún mò àròkọ aláriyànjiyàn díè, kí í se àríyànjiyàn gan-an ní pàtó nítorí pé; ó férè mà sí orí-ọrò tí a ò lè gbé yèwò nínú àròkọ yíí. Ìdí ni pé ó fàayè gba kí á şàmúlò ọpò èrò, ó sì gba àtinúdá. Ohun tó tún mú un nira ju àwọn yòókù lọ ni ọnà isòròn-gbèsi àti ilapa-èrò rẹ tó şoroó şe bí a bá fí wé àwọn àròkọ yòókù. Àpeere Àròkọ onísòròngbèsi ni:

Aṣo ñlá kó lèèyàn ñlá

Adé: Heè héé! Wón ní aṣo ñlá kó ni èèyàn ñlá, a ò sì tún le má lo aṣo to dára nítorí ìrínisí ni isenilójò.

Akin: Èwo ló wá jé ohun iyanu nínú èyí? Ìtì ọgèdè ni, kò tó ohun tí a le máa yọ àdá bé. Sebí ohun tó bá kó ojú sì ẹníkan, èyìn ni yóò kó sí ẹlòmíràñ. Bí a bá ní aṣo ñlá kó ní èèyàn ñlá. Sé ó wá yẹ ká làkíṣà bí?

Adé: Èmi rò pé ohun tó mú ọrò yíí wá ni pé kò yẹ kí èniyàn jé àgbá òfifò lásán. Bí èniyàn

bá kàn wọ aso kèmbè tí ò lógbón, tí ò nímò, ó seéše kò padà té. Aré owó, olá, olá ìmò ni èmí lérò pé ó yẹ kí èniyàn kókó sá ná. Èni tó bá lólá, tó wọṣo tó mọ ní ìwònba lọ sí agbo, bí gbogbo èniyàn ò mòó, àwọn díè á gbé e ga pé bàbá alayé ló ní bò yíí.

Akin: Şùgbón ìwòn náà ni nñkan dùn mọ, kò yẹ kí èèyàn rín ìrin bèsèbèsè kí wón má ba à bẹé ní işékísé. Ọpò ló ti kókó fara yí ègbin nípa àìwọ aso tó dára. A wá ní imí gíngín wà létí àwo gbégìri, ká nù ún kúrò kà máa jẹun lọ, sé bí ojú bá kúrò, ọkàn le kúrò níbè ni? Ó yẹ kí èniyàn máa félá kò sì wọ aso tó fí bí ọlá rẹ şe tò hàn, kó má baà kan àbùkù.

Adé: Lóòótó lòrò tí o sọ şùgbón ó yẹ kí a mò pé ó sunwòn kí wón gbé èniyàn láti mú agbá dé iwájú agbo ju kí wón wá já ìràwò èniyàn tó tí ka ara rẹ kún bábabàrà wálè lọ. Àgbá tí ò bá lómi nínú ló ní pariwo, èmi tí rí ọpòlòpò olówó tó şe pé aso tó mọ níwòn ní wón máa ní wò. Bí owó bá tó owó, tí ịpò to ipò, kò nílò kí a şesé máa wà sówó, wà sórun kí wón tó mò pé olówó ní olúwarè. Òkikí tí ò nítumò lásán ni aso nílá le fà fún èniyàn. Èníkan kí í kó ọgbón ìmò, àyé, ọlá sí ojú, bẹé kò sì lára aso.

Akin: Şùgbón olówó tàbí èni nílá tó bá kàbùkù nítorí aso to wò náà, ó yẹ kó fa wàhálà o, nítorí kíí şe ejó àwọn èni tó rí i fín. O dàbí ọrò kòfésò kan tí wón pè sí àpèjé nílè kan bí àlejò pàtákì. Wón rétí tití, wón ò rí i, láímò pé ó tí dé inú agbo pèlú aso tó kò fí irú èèyàn tó jé hàn. Ìgbà tí wón gbé oúnjé fún un, Oúnjé bí alágbe ní wón gbé fún un. Kò bínú, ó dìde padà lọ sílé láti lọ pààrò aso. Ìgbà tó padà dé, àyésí tí wón fí pè é sí iwájú agbo kàsíàrà. Ìgbà tí wón gbé oúnjé èni nílá fún un, ó kan mú etí aso rẹ, ó fí ní ro ọbè débí pé aso náà kò şe é rí. Ọrò şe wón ní kàyééfi.

Nígbà tí àsìkò àtisòrò tó, ó gba ẹrọ agbagbe, ó sì sọ ohun tí ó yẹ kí ó sọ pèlú àfikún pé èkó tí òun wá kò wón ni pé aso ni wón buyì fún; kí í şe òun. Wón bẹé şùgbón ohun tó şelè ti şelè ná. Sé ejó àwọn onínàwó ni àbí ejó Kòfésò?

Adé: kí í şe ejó àwọn tí ó şe ìnawó, a ò sì le dá Kòfésò lébi. Ojúwòye àti èrò àwùjọ ló fá á. Èyí náà ni Kófésò fí kó àwọn èniyàn lógbón láti yí èrò àwùjọ padà. Şùgbón láisí àní-àní, ó fí yé wón pé aso nílá kó ni èèyàn nílá. Ìgbéraga ní í shaajú iparun. Aré aso àtátà tó mú kí ọpòlòpò si ẹsè gbé. Ìbá dára kí wón gbé èniyàn ga ju kí èèyàn gbé ara rẹ ga lọ.

4.2 Àtẹ́ iyàtò àti ijóra tó wà nínú oríṣíí Àròkọ méfèèfà

Àròkọ Alápèjúwe	Àròkọ Aláriiyànjiyàn	Àròkọ Alálàyé	Àròkọ oníròyìn	Àròkọ Ajemó- ìṣípayá	Àròkọ Onísoròngbèsi
Àpèjúwe ohun tí a fojú rí	Àwìjáre èrò éni nípa kóró-òrò kan	Àlàyé lékùn- únré ré nípa nìkan tí a ní sọ	Ìròyìn àbí àbò ohun tó şojù éni	Èrò ijinlè àti ohun tó sókùnkùn ni a fí hàn	Ó fi èrò éni kòqikan hàn nípa ìṣèlè
Nìkan kan ni a ní júwe	Èrò méjì ló farahàn	Ohun kan soso là ní şàlàyé fún àwọn olùgbó	Bí ìṣèlè şe lò ni a ní jábò tábí ròyìn	A ní şíṣo lójú ohun tí kò yéni dáadáa	Ìtákuròṣo láarin èniyàn méjì tábí jù béké lò
Èrò kan şoso	Èrò méjì	Èrò kan pélú àlàyé lópòlòpò	Ìṣèlè kan şoso	Èrò kan pélú àlàyè lékùnún réré	Èrò le pé méjì
Enìkan ló ní şàlàyé tábí şàpèjúwe	Èniyàn méjì ló ní şàwíjaré	Enìkan ló ní şàlàyé ìṣèlè tó şelè	Enì kan ló ní ròyìn pélú ogbón ịsótán ojúmilóše	Enì kan ló ní tú kéké ɔrò	Enì méjì tábí jù béké lò ló ní dánilékò
Àròkọ yií a máa gùn	Àròkọ yií máa ní gùn	Ó gbódò gùn níwònba	Ó le má gùn jántíre	Àròkọ yií lè gùn	Kì í sábà gùn
Àgbékálè èrò ní šísè-n-téle	Bí ó bá şe wá ní ɔkan aláròkọ ni	A gbódò télé àtò ìṣèlè	Bí ìṣèlè bá şe şelè ni àgbékálè rè	A gbódò gbé e kalè ní şíṣè-n-téle	Ètò àgbékálè kò pòn dandan
Ìlapa-èrò wúlò	Ìlapa-èrò pòn dandan.	Ìlapa-èrò wúlò fún àròkọ yií	Ìlapa-èrò se pàtákì	Ìlapa-èrò pòn dandan	Ìlapa-èrò kò pòn dandan.

Orísun: *Ojó, E.T. (2019)*

5.0 Ìṣoníṣókí

Ní abala yií, a ti se àlàyé tí yóò ràn ó lówó nípa oríṣíí àròkọ tí a ní. Àwọn àròkọ náà ni alápèjúwe, aláriiyànjiyàn, alálàyé, oníròyìn, ajemó-ìṣípayá, àti àròkọ onísoròngbèsi. Ó yé kí á fí kún un pé létà kíkọ náà jé irúfẹ́ àròkọ kan, sùgbón ó di abala miíràn kí á tó le gbé e yéwò. A şàlàyé oríkì àti àbúdá àwọn àròkọ wònyíí. Nígbà tí àpèjúwe nìkan jé alápèjúwe

lógún, ìròyìn ìṣèlè tó tí kojá ni ti onìròyin, àwíjàre pé nìnkankan dára ju ọkan lọ ni ti aláriiyànjiyan, àlàyé kókó ọrò ni ti alálàyé, ajemó-ìsípayá mú ịdánílékọ́ àti itóni ní ibáádà, nígbá tí àròkọ onísòròngbèsi ní fi èrò àwọn ẹdá itàn àtowódá hàn. Ilapa-èrò náà a mú kí ó şe é şe kí aláròkọ ó kọ àròkọ pèlu èrò àti ètò tó péye. Èdè tí a lò náà rorùn, bí ó tilè kún fún òwe. Àkànlò-èdè àti ọnà-èdè. Èyí kò şèesi, àwọn ló máa ní mú ki àròkọ dùn, kó sì dún ún kà tàbí gbó sétí. A şe àfihàn àwọn ibéèrè to máa ní je orí-òrò nínú àròkọ kòòkan. Ohun tó wá mú un ròshomù tán ni itówò àpẹere oríshí àròkọ kóòkan tó dùn ún gbóngbón. Èyí yóó je atónà fún ọ láti le ronú jinlè pèlú ètò, èrò àti èdè tó jiire kọ àròkọ tí o bà dawó lé.

6.0 İşé şíše

Kọ àròkọ tó gbámúşé lórí ọkan nínú àwọn orí-òrò yií:

- (i) Ilú Èkó
 - (ii) Ijọba ológun dára ju ijọba alágbádá lọ
 - (iii) Ojó tí mi ò le gbàgbé láéláé
- 2.(a) Sàlàyé ní şókí nípa ijora àti iyàtò tó wà láarin àròkọ alápèjúwe àti àròkọ ajemó ìsípayá
- (b) Kọ ilapa-èrò, pèlú èrò méfà lórí orí-òrò yií “Ọnà Àbáyọ sí ìwà ijínigbé ní Orílè-èdè Nàijíríà.

7.0 Ìwé Itókasi

Abíódún, J. (1996). *Àròkọ àti Aáyan Ogbùfò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé, L. ayr. (2011). *Exam Focus*. Ibàdàn: University Press, PLC

Opádótun, O. (2003). *Ònkòwé àti Ìwé Kíkọ Alátinúdá*. Òyó: Odumatt Press.

Yussuf, A. (2000). “Àròkọ àti Létà kíkọ” nínú Ilò-èdè àti Èdá-Èdè. Apá kiíní, Harrison Adéníyi, A. Department of African Languages, Literature and Communication Arts Lagos State University, Lagos.

ÌPÍN KÉRIN: ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ ÀRÒKÒ

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánílékòjó
- 4.1 Pàtákì Ìlò-èdè nínú Àròkò
- 4.2 Ìlò-èdè lóríṣíríṣíí nínú àròkò
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ifáàrà

Òkan lára àwọn èròjà àròkò tí o gbódò fí sókàn nígbà tí o bá n kó àròkò ni Ìlò-èdè tó jíire. Ìdí niyí tí a fí yòndà gbogbo abala yií fún àyèwò Ìlò-èdè nínú àròkò. A ó se àfihàn Ìlò àkotó Yorùbá, ihun gbólöhùn, ifàmísí, ilo òwe, àkànlò èdè àti ọnà-èdè. Àwọn wònyí pèlú ọpòlòpò èròjà àbẹ́ wón la fura sí pé ó n dáṣo ẹwà ró àròkò léde Yorùbá nítorí pé a kí í sàdééédé kó nñkan tó yéni lásán, a gbódò tèlé ohun tí ó wà nínú àlàkalè àwọn olùdánniwò.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní ìparí abala yií, ìwọ yóò:

- Mọ àgbékale àròkò pèlú èdè tó jíire
- Mọ pàtákì àwọn àmì àti ìlànà àkotó Yorùbá.
- Le lo àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán dáadáa nínú àròkò
- Sàfihàn ìlànà kíkó Yorùbá tó jé ìtéwógbà

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

1. Ṣàlàyé idí tí a gbódò fí lo àkọtó òde òní láti kọ àròkọ.
2. Kí ni idí tí ilò ọnà-èdè fí pọn dandan nígbà tí o bá ní kọ àròkọ?
3. Èròjá alohùn lílò şe pàtákì púpò fún gbígbé àròkọ tó dára jókòó. Béè ni àbí Béè kó?

4.0 Ìdánilékò

4.1 Pàtákì Ìlò-èdè nínú Àròkọ

Èdè tó jíre níí şe atókùn fún èrò tó gún régé. Bí o bá ní èrò tó péye àmọ́ tí èdè rẹ́ ò bá jinná dénú, òtúbánté ni işé rẹ́ á jé. Èdè wá dàbí ejé àti ẹran jòbòjòbò tó wà nínú àròkọ. Bí a bá yọ́ èdè kúrò, á dàbí eégún lásán ni (Òjó 2016). Yàtò sí pé iwo gégé bí akékò́ tó fé kọ àròkọ gbódò mo àkọtó àti iħun gbólóhùn tó tònà, o tún gbódò mo bí a şe ní lo èdè lóná ti yóó gbádùn tó yóó sì dùn. O ò gbódò lo èdè şákálá lásán. Idí níyí tí àwọn àkànlò-èdè, òwe, orin, àti ọnà-èdè fí şe pàtákì fún aláròkọ tó fé kógo já.

4.1.1 Àkọtó

Àkọtó ni ilarà àṣoyé, àkoyé àti àgboyé láàrin àwọn elédè. Àkọtó jé ọnà tí a ní gbà kọ èdè Yorùbá sílè ni ibámu pèlú òfin sítéli tó bá igañà mu. Ilàràn tó igañà lórí àkọtó èdè Yorùbá ọdún 1975 là kalè ni akékò́ gbódò gùn lé. Bí o bá şe pé ɔrò ni o gbódò şe kọ ó sílè ní Yorùbá ṣùgbón kí o tó mo èyí, o gbódò kókó kíyèsí ilàràn àti òfin tó dé kíkó àwọn fáwéli àti kónsónántí wa. Díè lára àwọn ilaràn tó o gbódò tèlé níyí:

- a) Ohun tí o bá sọ lénu ló yé kí o maa kọ sílè. Àpeṣere;

Àkotó Àtijó	Àkotó Òde Òní
Aiyé	ayé
Èníà	èniyàn
ẹiyé	eyé
ẹnyin	eyin
nwón	wón
míràn	mííràn
láíláí	láéláé
yio	yóó

Obìrin	Obìnrin
Òkòrin	Òkùnrin
Ílọ	Ílọ
Ngò	N kò
Ng ó	N ó

b) Ìpínrò gbódò wà láàrin àwọn òrò tí a fura sí pé ó jé òrò méjì. Àpéteré ni;

Sípéli àtijó (*) Àkotó òde òní

ẹnití	eni tí
ìgbátí	ìgbà tí
gégébí	gégé bí
bèni	béè ni
àti pé	àtipé
àti sùn	àtisùn
àì gbàgbó	àìgbàgbó
àì sùn	àìsùn

d) Àfàgùn tó wà nínú pípè àwọn òrò kan gbódò fara hàn nínú àkósílè wọn.

Sípéli àtijó (*) Àkotó òde òní (`)

ògùn	oògùn
àrín	ààrín
òrùn	òòrùn
bẹ	béè
Na	náà
Olópa	olópàá

e) Kò sí ìṣùpò kójnsónáñtì nínú èdè Yorùbá, nítorí náà kò gbódò hàn nínú àwọn òrò bíi;

Sípéli Àtijó (*) Àkotó Òde òní ()

Òttà	Òtà
Òffà	Òfà
Òshogbo	Òşogbo
Ògbómòshó	Ògbómòşó
Òshun	Òşun
Şàngó	Şàngó
Òshó	Òşó
Eşhin	Eşin

ej) Àwọn òrò yií kì í şe ọkan, méji ni wòn. Béè, àwọn kan jé ọkan tí à ní kọ ní òrò méjì;

Sípéli Àtijó (*) Àkotó òde òní

Wípé	wí pé
Nígbàna	nígbà náà
Nitoto	Ní tòótó
Nígbàyen	nígbà yen
lái sùn	láisùn
lái wo	láìwo
àti lọ	àtilo
àti bò	àtibò
Òfón	Òfón -òn
Mò ó	mò ón
Pòn ó	pòn ón
Gan an	gan –an
Nítorínà	nítorí náà
Bíotilèjépé	bí ó tilè jé pé
Nitorípé	nítorí pé
Níwònigbàtí	ní ìwòn ìgbà tí
Jékí	jé kí

4.1.2 Lílo Ojúlówó Èdè Yorùbá Àjùmòlò

Lílo Yorùbá àjùmòlò, tó jé ìtéwógbà gbogbo èniyàn káriayé ló dára nínú àròkọ. O ò gbódò lo èdè àdúgbò tàbí ẹka-èdè mìíràn bi; Ọyó, Ìjèṣà, Èkìtì, Ìlājé, Ìgbómìnà àtí bẹ́è bẹ́è lọ.

4.1.3 Lílo àwọn Ọrò tó Bá Àṣà Mú

Àwọn ọrò kan wà tó tònà sùgbón tí ò bá ibi tí a tí lò ó mu nínú gbólóhùn. Èyí lè dín mààkì rẹ kù nígbà tí o bá ní kọ àròkọ. Àpéerẹ niyí:

*Sadé kọ gòmbó, àbúrò rè kọ kéké.

*Okùnrin náà ní dún fèrè. dípò: Okùnrin náà ní fon fèrè

*Ó se odò tití kò kan omi.

*Èrú bà mi nígbà tí àrá dún.

*Ò lù mí léséé.

ÈYÍ TÍ Ó TÒNÀ:

✓ Sadé wa gòmbó àbúrò rẹ sá kéké.

- ✓ Okùnrin náà fon fèrè.
- ✓ Ó gbé odò tití, kò kan omi.
- ✓ Èrù bà mi nígbà tí àrá sán.
Ó gbá mí lésèé/Ó kàn mí lésèé.

4.1.4 Iforòsòfò

Lílo òrò púpò níbi tí òrò kan tàbí méjì tí máa shé kò dára nínú àrókò. A máa sọ eni náà di òpè nítorí àwáwí asán kàn máa mú àrókò gùn ìgùn iyà láisì ìtumò tó yanjú nínú rè ni. Akókò olùkàwé lásàn ní akékòó bẹ́ fí ní sòfò. Àpeérè irú àwọn òrò bẹ́ ni:

*Olórí ilú wón tó shéshé kú	=	Oba tó shéshé kú
*Omọ kékere jòjòló tí wón shéshé bí	=	Ikókó tí wón shéshé bí
*Èmi náà dáko sí ilé olómi	=	Èmi náà dáko sí àkùrò
*Igò tí ó ti fó bẹ́ mi lésè	=	Àkúfó igò bẹ́ mi lésè

4.1.5 Ihun gbólóhùn

Èyí ni kí àwọn òrò inú gbólóhùn télér ara wón ní sisé-n-télér kí ó le gbé ìtumò yó àti kí ó le jé ìtéwógbà. A kò gbodò kọ òrò kan şá, ó gbódò bá òfin gíramà tàbí òfin òrò inú èdè mu. Àpeérè nìyí:

- *wón wó igí lulè tí mo gé.
- *Mo sun fonzon bí ehoró fonzon.
- *Mo jen kí o tó di pé wón dé mo sun

- *òjò náà rò léyin tí ò sú dẹdẹ
 - ✓ Wón wó igí tí mò gé lulè.
 - ✓ Mo sun fonzon bí ehoró
 - ✓ Mo jen mo sì sun kí o tó dí pé wón dé
 - ✓ Òjò náà sú dẹdẹ, ó sì rò

4.1.6 Lílo Àmì Ohùn

Èdè olóhùn ní èdè Yorùbá. Àmì ohùn tí a si ní fí sí orí àti abé ọrò ló máa ní şe àgbéyọ ìtumò ọrò méjì tí ó jóra wón. Láisí àwọn àmì yií lórí tábí ní abé ọrò, ko tíi ní ìtumò tó péyé.

A gbódò yán àwọn iró bíí ‘o’, ‘s’, àti ‘e’ nídií.

A gbódò fí àmì-ohùn sí orí àwọn ọrò wa, kò le ní ìtumò. A ní lò àmì ohùn méta nínú èdè Yorùbá.

DÒ () . RE (-) MÍ (/)

Fún àpẹ́rẹ́, àmì ohùn ló jé kí á mọ ịyàtò láàrin.

irú	ọwó	igbá	ikó	ọkó	ilù
irù	ọwò	ìgbà	ìkó	òkò	ìlu
ìrù	ọwò	Ìgbá	ìkò	òkò	ìlú
	ọwó	igbà	ìko	òkó	

4.1.7 Lílo Ìfàmísí

Àwọn àmì tó ní dá kún ìtumò ọrò, tó sì ní jé ijánu fún olùsòrò nínú ìwé ní ìfàmísí. Láìlo àwọn àmì náà, ìwé kíkà kò níí já geere, bẹ́è, ìtumò gbólóhùn á sònú. Àwọn àmì náà ni:

a) Àmì idánudúró (.) ní iparí gbólóhùn àti igékúrú

Bàbá pe Délé, kò gbó.

Mo lọ sí oko bàbá mi.

b) Àmì idánudúró ráńpé (Kómá) (,) fún idánudúró díè, àti dídárúkọ nìkan tó ju

èyokan lọ. Àpẹ́rẹ́ ni;

Bí a bá pé èníyàn ní a-bìfun-ràdàràdà, ó yé kó pàfún rè mó.

A lọ sí ojà, a ra ata, iyò, obì, epo àti ẹran.

Òwe lèsin ọrò, ọrò lèsin òwe, bí ọrò bá sònù...

(d) Àmì ibéèrè (?) Gbódò wà ní iparí gbólóhùn aşèbéèrè, yálà ibéèrè tààrà tábí ibéèrè pèsijé. Àpẹ́rẹ́ ni:

Ta ló rán igún níṣé?

Sé o máa lọ àbí o ò lọ?

Ìyá Básírá nkó?

- (e) Ìpín-afò náà şe kókó nínú àròkọ kíkọ. Òun gan-an ló féè şe pàtakì jù nítorí pé kókó-òrò kan ló máa ní wá nínú ipín-afò kan. Bí o bá wá rún gbogbo kókó-òrò mewàá sínú ipín-afò kan, máakì kókó-òrò kan lo máa gbà. Ìpín-afò ló máa ní mú ètò tó jíire wọ inú àròkọ.

Àkýèsí níbí ni pé, èrò òtòòtò méjì ló wá nínú àwọn ipín-afò méjì yií.

- (e) Lílo létà nlá fún ibérè gbólóhùn náà şe pàtakì.

- * Ibérè gbólóhùn – Qój náà rée bí ànà.
- * Orúkọ èniyàn -- Wón pe Olúmídé, şugbón kò gbó
- * Orúkọ ibi -- Èmi àti Adé lọ sí Ògbómòshó
- * Wúrèn onítumò àdámó nínú àkólé - Qdún Agémọ ní Ilú Ìjébú-Òdé.
- * Orúkọ Orílè-èdè, ilé-isé àti orúkọ ilè-ìwé -- Améríkà, Nàìjíríà, University of Lagos.
- * Igékúrú àwọn ɔrò - P.M.B.; N.T.A, abbl.

4.1.8 Lílo Òwe, Àkànlò-èdè àti ọnà- èdè

Àwọn ilò-èdè tó já sí òwe, ọnà-èdè, àkànlò-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé miiràn a máa mú kí àròkọ şe e gbó, kó sì şe é kà. Díè nínú àwọn ilò-èdè yií tí a ó gbé yèwò ni abala yií ni òwe, àkànlò-èdè, àti ọnà-èdè.

4.1.8.1 Òwe

Òwe je ọkan lára ɔrò ẹnu Yorùbá tó kún fún ọgbón, òye, àròjìnlè àti àkýèsí pàtakì nipa àwùjọ. Òwe leşin ɔrò, ɔrò leşin òwe; bí ɔrò bá sònù, òwe la ó fi wá a. ɔrò ẹnu ọlógbón, amòye ni òwe jé. Ó sì jé ọkan lára èròjà tí aláròkọ gbódò máa şàmúlò lóòrèkóòrè kí á tó le kàá kún ẹni tó dántò láwùjọ Yorùbá. Ìdí nìyí tí wón fi so pé “amòràñ-mòwe ní lájá ɔràn”. Èyí túmò sí pé ọlógbón ló ní lo òwe àti pé ẹni tó bá dántó nínú òwe ò ní le máa fòrò şòfò lásán.

Àbùùbùtán wá ni òrò òwe tí aláròkò lè mú lò fàlàlà nínú èdè Yorùbá. Bí wón se wá pò tó nàà, bí eyé bá se fò làá se sòkò rè. Ika tó bá tó sí imú ló yé kí á fi re é. Bí béké kò, isé a wá burú ju eni tí kò lo òwe gan-an lọ. Èyí túmò sì pé òwe tó bá bá ògangan ipò tàbí làbárè wa mu ló yé kí á lò. Àpéeré ni:

Kí òré wa tó dórí oyè, **bó rí aràrá ó le dòbálè fún un.** Awa ò mò pé **inú lokó eyé gbé.** Gbàrà tí ọwó rè tẹ èèkù idà tán, ní se ló so irun iwájú pò mó ti ipákó. Bí ẹ bá kí i gan-an, tipátipá ni yóó fí dá yín lóhùn. Awa nàà ò bá a fa wàhálà. A ní wo òye Olórun tití tí ọdún mérin rè fí tenu bọ odò. Ó di àṣíkò idibò ló bá tún bérè sí ní hùwà rè àtijó. Ó lérò pé ọbọ ní wá ni. Ó ti gbàgbé pé **òjò níkàn kó ní lé ni dábà, òòrùn náà lè lèni dábà.**

Òwe ni adùn òun iyò tó wà nínú ipèdè òkè yíí. Bí a bá gbó irú àwọn ipèdè yíí, wọn ò ní sèṣè máa sọ fún wa pé òrò ológbón ni. Eni yíí lo òwe ní ààyè tó tó àti ní ògangan ipò tó yé.

Àpéeré òwe la tò sí isàlè yíí:

- * Bójú bá jẹ enu ó tí
- * A kí tojú élésè kà á.
- * Ọmọ tí yóó jé Àṣàmú kí í şenu şámúşámú
- * Ikú tí ò ní pani ní gbé oníṣègùn koni
- * Màálù tí ò nírù pò ní Sábó.

Àwọn òwe yíí ò tònà nítorí pé wón ò bá ilànà tí Yorùbá ní gbà lò wón mu. Àṣilò tàbí àṣíṣe tí wà nínú ilò wón. Àwọn tó tònà ni:

- ✓ Bí enu bá jẹ, ojú ó tì.
- ✓ A kí í tojú élésè mésàn-án kà á
- ✓ Ọmọ tí yóó jé Àṣàmú, kékeré ní ti şenu şámúşámú
- ✓ Orí tí ó gbe’ni, níí gbé aláwo rere ko ni.
- ✓ Màálù tí ò nírù, Olórun ní bá a lé eşinşin

4.1. 8.2 Àkànlò-Èdè

Àkànlò-èdè ní àwọn ipèdè tí itumò wón fara sin. Àwọn itumò tí Yorùbá fún àkànlò-èdè

jinlè ju ìtumò àwọn ɔrò tó wà nínú wọn lásán lọ. Gégé bí òwe, o nílò láti mọ àkànlò-èdè dáadáa ni, o ò le méfòó lásán láti sọ ìtumò wọn. Bí o bá mọ àkànlò-èdè lò, àwáwí asán, iforòsòfò yóó jinnà sì. Ó wuyì bí o bá le şàmùlò díè nínú wón láti fí adùn sí işé rẹ. Àmó sá o, àpójù irú lè ba ọbè jé o. Díè nínú àpejeré àkànlò-èdè niyí:

Àkànlò-Èdè	Ìtumò
Fàáké kòrí	Kò jálè
Tutó sókè fojú gbàá	bínú
Gbaná je	bínú
Dínú	Ení tí kò fòrò lọ èèyàn
Sónú	Ení tó níkà nínú
Féwó	jalè
Na pápá bora	sá lọ
Júbà ehorò	sà lọ
Háwó	àìní èmí ìtóró
Fèjè sínú tutó funfun jáde	Fi ọyàyà bo ikà mólè
Gungi rè kójá ewé	Kójá ààyè
Fí epo bọ iyò	Kò láti sọ òótó ɔrò
Kó ɔrò je	túúbá fún ɔrò tó tì sọ
Sọ ojú abẹ́ níkòó	sọ òtító
Férakú	lóyún
Di abaraméjì	lóyún
Térí gbaṣo	kú
Fikùn lukùn	gba èrò papò/dìjọ sòrò papò.
Awọ ò kájú ịlù	Nñkan ò tó

Díè lásàn ni èyí, àkànlò-èdè pò yanturu nínú ibú-èdè Yorùbá

4.1.8.3 Qnà-Èdè

Qnà-èdè ni àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán tí ònpèdè fí ní dásọ ẹwà rò ipèdè wón. Àwọn

àkànlò-èdè ayàwòrán tí a ní pè ní ọnà-èdè yií a máa se òsó sí ọrò tí a bá sò ju kí a kàn sòrò şákálá lásán lọ. Àwọn ọnà-èdè ní adùn tó ní ya àwòrán sí ọkàn olùgbó. Wón sì tún máa ní se àkídélè èrò olùsòrò.

Oríṣíí ọnà-èdè ló wà nínú isọ. Bí a bá ni kí á máa ménuba gbogbo wọn, ó dàbí eni tó ní wa ịséjú akàn ni. Àwọn tó wópò lásán la ó gbé yèwò. Díè lárà àwọn tí a ó gbé yèwò ni: àfiwé tààrà, àfiwé ẹlélélò, Àsodùn, Ègò, ifohunpènyàñ, ifòròdárà, àwítúnwí, àti ifiàabòrópò Odidi.

4.1.8.3.1 Àfiwé Tààrà

Àfiwé tààrà ni fífí nnkan méjì tó jora nípasè irísí, àbùdá tàbí ìwúlò, wé ara wón pèlú lílo àwọn atóka; *bí, dàbí, jọ, rí bí àti jù lọ, dà bí*. Àwọn atóka yií ló máa ní se àfihàn ijeyo àfiwé tààrà. Bí a bá sòrò pèlú lílo àfiwé tààrà, ọrò a tún máa yéni sí i dáadáa.

Àwọn àpẹ́rẹ́ àfiwé tààrà nìyí:

Ìlù ní dún kelá. Omokùnrin náà ní finú jó bí lébe. Ó ní fèyìn jó bí eyébà. Ọdómọbìnrin tó wà léyìn agbo náà ní jó bí ewé ojú omí. Èyí ká alága lára débi pé òun náà bò sí ijó. Agbo wá dàbí agbo àwọn eléégún alárìnjo.

Àpẹ́rẹ́ àfiwé tààrà ni a fàlà sì lókè yií. Àwọn àpẹ́rẹ́ mìíràñ nìyí:

- Ó sun jù età lọ
- Ó gò bí iṣu ịgángán
- Ó ní gbòn rìrì bí arúgbó dami nù lójú òde
- Ọmọ yen bàjé bí ọrùn ẹwù
- Ó rìpó apá rìpó ẹṣè bí imòdò
- Ọnà jìn bí ilé àwúrèbe.
- Ó ní wò màjò bí ọdaràn tó sá léwòn.
- Ìdúró rè dàbí ığunnu.
- Sísanra rè jọ ti igi àràbà.

4.1.8.3.2 Àfiwé Ẹlélélò

Ìsunkì àfiwé tààrà ni àfiwé elélòó jé. Àfiwé elélòó ní kí á fi nñkan èkejì pe àkókó lálò àwọn atóka àfiwé kankan. Àdàpè ní irú àfiwé yií láti sọ bí nñkan sé tó nípa àbùdá tàbí ìrísí. Àpeçeré àfiwé elélòó ló fara hàn nínú isø yií:

igi-léyìn ọgbà ni Àlàbí jé fún ẹbí rè téle rí ịgbà tí ó sọ ara rè ***di itùn***, tì ìwònba emu kò tó o mu mò ni ó ba ayé ara rè jé. Tí ó bá yó tàn, ***á di aka lóqdé***, bí ó tí ní bá omódé jà ni o ní bá àgbàjà jà. Kò pé, ***ó di àbàti àlápà***, ẹníkan kò bá a sé mò.

(Abíòdùn 1996:12)

Àpeçeré àfiwé elélòó ni a sà lámì dídú ní ókè yií. A ò fí wé àwọn nñkan yií lásán, a pé Àlábí ní; igi léyìn ọgbà, Itùn, Aka àti abàti àlápà. Akýèsí ní pé àwọn àbùdá àwọn nñkan tó wà lókè yií ló jé kí a fí Àlábí wé wọn.

Àwọn àpeçeré miíràn nìyí:

- Ehoro ní ségun lórí pápá.
- Ó sọ ara rè di Gáà.
- Ségun ni eku tó dá èyí sílè tó ní jé edá.
- Àdàbà tèmi ò náání à ní kùngbéké o, iná ní jó ẹyé oko ní lọ ni.

4.1.8.3.3 Èdà-òrò

Èdà-òrò ni ọnà-èdè kan níbí tí olùsòrò tí ní idàkejì ohun tí ó sọ ní ọkàn. Èníyàn lè ní èrò dàadàà lókàn kó sọ ibi jáde. Òdòòdì làá wúre lóde Íwó ni ọrò èdà-òrò gégé bí ọnà-èdè jé. Àpeçeré:

- Gbajumò bí Lékan ò sí, òdì èwù loun ní wò ní gbogbo ịgbà.
- Ịgbà tó ni kí ní fowó gbá wáyà iná mú ni mo tó mò pé o féràn mi gan-an.
- Ibi tó gbón dé, ó le mógedé nínú ọşó.
- Ọmọ olóríire / ọmọ burúkú
- Tútù/gbígbóná
- Lówó/kò sí owó/àìlówó
- Ará le/ara kò yá

4.1.8.3.4 Àṣorégèé

Àṣorégèé ni sísq àṣodùn tábí kí á pón nñkan lé ju bí ó şe ye ló láti le sò bí nñkan ọhún şe tó. Nñkan tí à n pónlé náà kàsiàrà lóòótó şùgbón kò tó irú àpónpo tí a n şe fún un. Àṣorégèé a máa wáyé láti sò bí nñkan şe pò tábí tóbi sí. Àpeṣeré èyí ni:

- Ilé Àlání férè ga tó sánmò.
- Bábá Ṣadé lówó bí èèpè ilè
- Ọkò àjágbe ọhún férè gùn dé Òkè Mápó
- Òkè iṣòro rè ga bí òkè Olúmo.
- Gbogbo ayé ló mò pé olólùfè ni àwọn méjéejì.
- Ó sín gbéré sí ihò idí.

Àpeṣeré nínú ipèdè:

“Adéolú ná *àíríírí owó sí ilé* pètèèsi rè tí ó şeşe kó parí, *ilé náà ga, ó férèé kan sánmò*. N kò rí irú ọdà tí ó fí kùn ún rí. **Ayé gbó òrun mò** ní ọjó tí ó sì ilé náà; **onílù ọjó náà lu wábi-wóṣí ılù.**”

4.1.8.3.5 Ìfòròdárà

Ìfòròdárà ni lílo ọrò láti ya bátànì dídùn tí ọrò kò ní télè. O lè lo gbogbo ọrò tábí sílèbù kan láti ya bátànì ẹwà si ipèdè rẹ. Àwọn sílèbù náà á jɔra díè şùgbón iyàtò a máa wà nípa ịró àti ịtumò wọn. Àpeṣeré èyí ni:

- Ayésí ni òyìnbo ní pè ní yéèsi.
- Àgbàlagbà tiwa kò jó lángbálángbá.
- Èníyàn gọ ịgọ gòṇgòṣú e ní ọmódé ló n şe è.
- Bí ọmódé tilè n şe èníyàn, sé kò yé kí ó mọ ịwòn ara rè.
- A kò le máa şe ọyàyà sì ọmódé kí ó wá máa şenu yáayàa sòrò síní.

Àwọn ịró àti ọrò tí a fí dárà nínú àpeṣeré wònyí ni:

- (i) Ayésí àti yéèsi
- (ii) Àgbàlagbà àti lángbálángbá
- (iii) Gọ ịgọ àti gòṇgòṣú

(iv) Òyàya àti yáayàa

Bátànì ẹwà lásán ni a fí àwọn ọrò yíí dá, kó lè dún, kó sì dùn dáadáa débi pé yóò mú olùgbó lókàn.

Àpeṣeré mìràn ni:

- Ó kó ilé ewé, ó faṣo éléweñwe bora
- Bí ọmọdé ò bá mewé léwé, tí ò mewà léwà,
e jé á já ewé lótùn-ún ká jewà lówó òsi.....
- Ọtò ni tólú, ọtò ni tólú, ọtò sì ni tólùuwò.
- Ohun súusùu lèsùu sù.

Àwọn ọrò àti ìró tí a fí dárà ni a fa ìlà sí lábé ní ìlà kòòkan.

4.1.8.3.6 Ìfohunpènyàan

Ìfohunpènyàan ní kí à gbé àbùdá èníyàan wọ nñkan tí kí í şe èníyàan lórùn láti dá kún itumò ohun tí à n sọ. Àwọn àbùdá tí a gbé fún ohun tí kò le sòrò tábí tí kí í şe èníyàan yíí ò şèyìn ipa tí nñkan ọhún kó nínú ịṣèlè tó káni lára. Àpeṣeré irú àwọn ipèdè békè ni:

- Iná fò fèrè ó gorí òrùlé
- Mo şágò tití ilé ò fohùn.
- Igbó létí, etí ọba nílé, etí ọba lóko, èníyàan ló ní jé békè.

5.0 Isóníşókí

Ìlò-èdè ni ó jé wá lógún ní abala yíí. A sòrò nípa ìwúlò ìlò-èdè gégé bí ọkan lára èròjá àròkọ. A bérè pèlú àkötó, àmì ohùn, ifàmísí àti ìhun gbólóhùn. Láisí àní-àní, isé tí ìlò-èdè ní şe nínú àròkọ ò kéré. Àkötó ni ìlànà tí ó bá òfin èdè mu tí ó gbódò mú ní ibáádà. Ó tún gbódò fura sí ìhun gbólóhùn láti mọ àwọn tó jé itéwógbà àti àwọn tó ò bá òfin mú. Àwọn àmì bíi kómá, àmì idánudúró, àmì ibéèrè, pàápàá jù lọ ịpín-afò şe pàtákì kí èrò rẹ le ni ètò tó jíire. Àkànlò-èdè, Òwe àti ọnà-èdè kó ipa tó jojú nínú àròkọ. Bí ó tilè jé pé wòfún ní wọn, şùgbón wón wúlò fún kíkọ àròkọ tó gbámúsé.

6.0 İşé Şíşe

1) Sọ ıtumò àwọn àkànlò-èdè yìí

- i) gungi ré kójá ewé
- ii) sójú abé níkòó
- iii) pagedé
- iv) fi ɔrò sí abé àhón sọ
- v) fi ilè bora
- vi) Şe àfowórá
- vii) fi iyè dénu
- viii) jèbùré

2. Şe àtúnkọ àwọn gbólóhùn yíí ní llànà àkọtó òde-òní:

Ojoojúmó ni àwọn ènià wa ngbó ariwo nyin bayi, bé ẹnyin níkan kó lẹ wà ni àdúgbò yíí. Kí ló dé tó je pé gbogbo oshogbo ní ariwo yin dé? Bí ẹ o ti ja loojo àwọn enia a ma wípé àwọn ara ibi kò tii şoro ile wón. E kiyesí ára nítorípé ilé aiyé şoro. Èwo ni kí a máa sòrò kí gbogbo ile o má mi titi? Shàngó ni ó ni àbí oşhun? E já lo kiye sára.

3. Qnà-èdè wo ló jẹyọ nínú àwọn gbólóhùn yíí

- (a) Bó wù ọ, o lè bú mi bí ẹni ní láyin.
- (b) Abéré şe rááráàrá ó rá sílé irá
- (d) Igbá tó tó igbá ní şe baálè agbónmi
- (e) Kòñkò tó tó kòñkò ní şe baálè odò

4) Şàlàyé şókí nípa ohun tí Òwe je

- (b) Pa òwe méwàá tó ní ‘àgbà’ nínú

7.0 Ìwé Ìtòkasi

- Abiodun, J. (1996) Àròkọ àti Aáyan Ògbufò. Lagos: Maja Publishers.
- Dáramólá, O. àti Jeje, A. (1975). *Àṣà àti Awọn Ḍorisà ilè Yorùbá*. Ìbàdàn: Oníbọnòjé Publishers Limited.
- Òjó, E.T. (2013). “Stylistic Analysis of Proverbs in Selected Yorùbá Written Literature” PhD. Thesis, University of Ìbàdàn.
- Òjó, E. T. (2016a) ‘Àgbéyewò Ọnà-èdè nínú àwọn Ìwé Ìtàn-Àròsọ D.O. Fágúnwà Márààrún’. *Òtun Ìmò Nínú Ìtàn-Àròsọ D.O. Fágúnwà*. Egbé Onímò Èdè Yorùbá. – Yoruba Studies Association of Nigeria.
- Òjó, E. T. (2016b) ‘Ìlò-Èdè Nínú Ìwé Ìtàn Àròsọ Ó LE KÚ’ Adeleke. D. (eds) *Àṣà, Èrò àti Èdè Nínú Isé-Ọnà Aláwòmò Lítiréṣò Akínwùmí Ìṣòlá*. DB, Martoy Books, Ibadan, Nigeria.
- Olátéjú, A. (2004). *Reading in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ìbàdàn: Department of Linguistics and African Language.
- Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Opádótun, O. (2003). *Òñkòwé àti ìwé kíkọ Alátinúdá*. Ọyó: Odumatt Press.
- Opèfèyìtímí, A. (2014). *Tíórí àti Ìṣowó-lo-èdè*. Ilé-Ifé. Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ifé.

ÌPÍN KARÙN-ÚN: LÉTÀ KÍKÒ ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Idánilékòdó
- 4.1 Níní Òye Létà Kíkò
- 4.2 Ìgbésè tó wà nínú Létà Kíkò
- 4.3 Oríṣíí Létà
- 5.0 Isóníṣókí
- 6.0 Isé síše
- 7.0 Ìwé itókasí.

ÌFÁÁRÀ

Òkan gbòogì nínú àròkò tí a ò tímé ménubà ni a ó gbé yèwó ní abala yíí. Létà kíkò pèlú ìtumò, ìwúlò, oríṣíí ìgbésè tó wà nínú létà kíkò àti àpèeré lóríṣííríṣíí la ó gbé yèwò. A ò níí dánu dúró níbí, a ó sòrò nípa oríṣíí létà méjì tí a ní, àti àbùdá ọkòòkan wón. Àpèeré àti isé tí à n lo ọkòòkan fún wa lára ohun tí a ó gbé yèwò ní abala yíí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn idánilékòdó yíí, ìwó yóó lè:

- Mọ ìtumò létà kíkò
- Sàlàyé ìgbésè tó wà nínú létà kíkò
- Sọ oríṣíí létà tó wà
- Mọ èròjà àti àmùyé oríṣíí létà méjèèjì

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

1. Kí ni létà kíkò?
2. Dárúkò àwọn ìgbésè létà kíkò
3. Kí ni iyatò láàrin irúfẹ́ létà méjéèjì?

4.0. Ìdánilékòó

4.1. Níní Òye Létà Kíkọ

Létà kíkọ ní ilànà ibára-ení-sòrò láarin èniyàn méjì, ó tún jé òkan lára ònà tí a ní gbà láti fi èrò ọkàn éni hàn sí élòmíràñ tí kò sí ní àrówótó éni. Ilànà ibánisòrò yií bá ìmò mò-ón-kò-mò-ón-kà wọ àwùjo wa ni. Óun ló rópò àròkọ pípa tí ó jé ònà ibánisòrò láyé àtijó. Létà kíkọ wópò ju àwọn àròkọ yòókù lọ nítorí ilò rẹ a máa jẹyọ nínú igeria kògbodò àwọn èniyàn nínú àwùjo (Adéwolé aayr. 2011:26). Létà kíkọ ní ànfààní láti fi ìmòsílára hàn láibèrù éníkan yálà òbí, ijøba, ògá, ọré, ọtá, iwegbè, gíwá ilé-isé àti bẹè bẹè lọ.

Ohùn éni ni a máa ní fí létà kó ránsé sí élòmíràñ. Ohùn yií lè jé òrò nípa ifé, idúpé, itòrò àyè, ibéèrè nñkan, iféhónúhàn, iwegbè àti bẹè bẹè lọ (Abíódún 1996:62). Órò létà kúrò ní òrò éshin inú iwegbè lásán nítorí pé ó wúlò fún gbogbo èniyàn léyìn tí a bá kékòó tán tábí nínú igeria kògbodò wa nínú ayé. Bí ó tilè jé pé àwárá àti ilò ẹrò ibánisòrò tí mú adínkù bá ilò létà, sibè, a ò lè ñe kí á má lò ó, bí á bá wà lénú isé àti àwọn ààyè miíràñ.

4.2 Ìgbésè tó wà nínú Létà Kíkọ

Àwọn ilànà kan wà tí ó ya létà kíkọ-sótò sí àwọn àròkọ yòókù. Létà kíkọ ní àwọn àmúyé àti àbùdá wònyí:

- Kíkọ àdíréṣì
- Déètì
- Ìkíni
- Èrò tí a fé gbé jáde
- Ìgúnlè Létà
- Orúkọ éni tó kó létà
- Lílo àpò-iwé

4.2.1 Àdíréṣì kíkọ

Ègbé òtún iwegbè ní òkè ni a gbódò kó àdíréṣì létà wa sí nínú létà gbèfè àti létà àìgbagbèfè. Àdíréṣì a máa tóka sí nómíbà ilé, ilé-isé tábí agbègbè ibi tí olùkòlétà wà. Ó sì le jé nómíbà

àpótí ifiwéránsé tí eni náà máa n̄ lò. Nínú àdírèṣì náà ni a ti máa n̄ rí àpèjúwe ilé, ilú, àdúgbò, ijọba ibílè àti ipínlè ní síṣè-n-tèlé. Bí ó bá sì jẹ orílé-èdè mìràn, a gbódò kọ orúkọ orílé-èdè wa sí i. Àpeṣeré àdírèṣì nìyí:

1.	20, Lolá Close, Ìlaje Bárígà, Lagos, Nigeria. 14/05/2019	20, Lolá Close, Ìlaje Bárígà, Lagos, Nigeria. 14-05-2019
----	--	--

Federal College of Education, P.M.B. 1089, Òyó, Nigeria. 22-06-2018	Federal College of Education tàbí P.M.B. 1089, Òyó, Nigeria. 22/06/2018
---	---

4.2.2 Déètì kíkọ

Déètì ló máa n̄ tèlé àdírèṣì, a kì í sáábà yà wón sótò bí ó tilè jẹ pé ó dá dúró ni. Àmí ìdánudúró (.) níkan lò jé kí á mò pé ọtò ni. Oríṣíí ọnà méjì tí o lè lò ni kí o kọ ó kó şe déédé tàbí kí àwọn ọrò tò bérè wọnú díè bí o bá ti n̄ kọ wón. Sùgbón ó dára kí o mú àwọn ọrò wón şe déédé nítorí igbàgbé àti àkókó.

(a)	5, Qnàbìyí close, Kóbò-n-gbogbo-è, Àgùnbélewò, Oṣogbo. 30th March, 2015	tàbí	5, Onàbìyí close, Kóbò-n-gbogbo-è, Àgùnbélewò, Oṣogbo Ogúnjó Oṣù kewàá, 2019.
-----	---	------	---

4.2.3 Ìkíni ní şókì

Bí létà kì í bá şe létà àìgbèfẹ́ tó máa n̄ ní àdírèṣì méjì, ohun tó kàn léyìn déètì ni ìkíni ní şókì. Èyí fí àjoṣepò tó wà láàrin olùkoléttà àti olùkaléttà hàn, kódà kó jé ti inú ìdánwò, akoléttà gbódò mú ọkàn yan olùkàwé rẹ. Àpeṣeré ìkíni şókí nìyí:

- Ọré mi ọwón,
- Olólùfẹ́ mi tòótó,
- Ègbón mi àtátà

- Àbúrò mi tòótó,

4.2.4 Kókó-èrò Inú létà gan-an

Nínú létà gbèfè àti àìgbèfè ni ifáárà wà, şùgbón nínú létà gbèfè, àyè gba olùkòlétà láti kí éni tó ní kọ létà sí. Ó sì tún le bèrè àlááfíà rè àti işé rè pèlú àwọn ẹbí tàbí ɔré rè Şùgbón nínú létà àìgbagbèfè, tàràtà ní akolétà maa lọ sí inú kókó-òrò létà tó ní kọ. Léyin ifáárà ráínpé yií, èrò (kókó-òrò) tó mú akolétà kọ iwé gan-an ló kù. Ní abala yií, akolétà gbódò yera fún àwáwí asán, àti àwọn gbólöhùn tó ní fí àkókò şøfo.

4.2.5 Ìgúnlè

Ìparí ní abala ọwó ọtún ní ìsàlè iwé ni a maa ní kọ ìparí létà sí. Bí àpẹ́rẹ́:

Tírè ní tòótó,
Oláñrewájú Adékàńbí.

tàbí

Èmi ni,
Según Àgbèdè

Bí ó bá jé ɔré, òbí tàbí ojúlùmò ni à ní kọ létà sí, a ò nílò orúkọ wa ní kíkún. A lè lo orúkọ ìnagijé wa gan-an; kò léèwò.

4.3 Oríṣíí Létà

4.3.1 Létà Gbèfè

Létà gbèfè ni irúfẹ́ létà tí a kọ sí òbí, ɔré, ègbón, àbúrò, ojúlùmò, iyekan tàbí alájogbé. Kò sí òfíntótó púpò nínú oríṣíí létà yií. Ó fààyè gba lílo èdè fálàlà, àyàbá àti ɔrò alùfànsá. Orí-òrò létà gbèfè lè dá lérí ohunkóhun; idúpé, itqoró, ẹbè, ibéèrè, ikíni àti bẹ́è bẹ́è lọ. Şùgbón sá o, kí i ní àkólé lókè bí àwọn àròkọ yòókù tàbí létà àìgbagbèfè.

Àpẹ́rẹ́ I

Ìbéèrè: ɔré rè kan şesé kàwé gboyè ní Orílè-èdè Améríkà, ó kọ létà sí ọ láti mó bí orílè-

èdè yií se rí kí òun tó kó wálé. Dá èsì létà rè padà kí o sì sọ èrò rè:

18, Oduoyè Street,
Ojúde Oba,
Ìjèbú- Òde,
Ogun state,
Nàijíríà.
Ogúnjó Oṣù kewàá, 2019.

Òré mi àtátà,

Ó dùn mi pè n ò tí ráàyè dá èsì ìwé rè padà tití di àkókò yií. Mo kàn tilè rò ó láárò yií ni pé; a ò mọ ohun tí a le fí şe ara wa o. Má bínú si mi; ọwó mi lo dí díè àti pé wàhálà orílè-èdè yií gan-an tí tó nñkan lótò. Inú mi dùn déyìn nígbà tí mo gbó pé o ti parí èkó rẹ. Ó wú mi lórí gan-an. Oríire á kalé o.

Inú mi dùn bákan náà pé o sọ pé o fé padà sílé léyìn gbogbo ịgbìyànjú níbè yen. Nñkan gidi ni, nítorí pé ilé ni àbò ịsinmi oko. Șùgbón kan tó wà níbè ni pé ó şeni láàánú pé nñkan ò fara rọ ní orílè-èdè yií. Ó ti wà náà kí o tó lọ, șùgbón kákà kó sàn lára iyá àjé, ó tún fí gbogbo ọmọ rè bí obìnrin ni.

Oṣù kejò rère tí mo ti di *ajókòó-tàgbà* nílé léyìn tí mo parí èkó mi. Ayò ló kún inú ọkàn wa nígbà a fé jáde ilé-ìwé. A tilè máa ní kórin nígbà náà pé “owó la ò máa kà; a ò ní kàwé mó” șùgbón bẹè kó ni ọrò rí. Ogunlógò àwọn akékòógboyè ló wà nítá tí kò tìi níshé lówó, kódà ọpò ló ní tekò létí lọ sí òkè-òkun láti wá oúnje òòjó wọn lọ.

Bí agbada ò bá gbóná, àgbàdo ò lè ta ni ọrò orílè-èdè yií nítorí pé àwọn ọdó tí kò níshé lówó ó sá jẹun. Ìdí nìyí tí ogun sùnmòmí àti ịgárá ọlóṣà şe pò bí ewé rúmò. Àwọn olè ní jà ní ọsán gangan, kódà ní iwájú àwọn agbófinró. Tá ní jé ọmọ akúwárápá níwájú ọmọ a-kú-yán-an-yán.

Èmi ò bá tilè ni kí ó ʂisé díè kí o rówó wá dá oko-òwó tìrè sílè níbí yií, șùgbón ịṣòro àwọn ajínigbé nkó? Ó tojú sú mi ọré. Èmi ó gbà ó ní iyànjú kí o farabalè díè ʂisé nítorí pé kíká ọwó bọ ịtan le rán ni ni oko tí a ò féé lọ. Ọwó tó dilè lèṣú ní bè níshé. Njé ó tilè ti gbó pé ọré wa, Àlàní ti di kánsílò báyíí. Kódà, gbogbo ịgbà ló ní jé ọrò rẹ lénu. Ó fè kí èmi náà tilè dara pó mọ egbé òṣèlú șùgbón kò sí nínú èjè mi.

Nígbà tí mo n̄ bò láti ojà ní ijeta, mo rí bàbá àti mòmò. Àlááfià ni wón wà. Kódà, wón ni àwọn rí owó tí o şesé fí ránṣé sí àwọn. Àwa náà dúpé àlááfiá o. Ayò ni gbogbo wa wà. Gbogbo bí nñkan bá şe n̄ lo, mi ò ní jé kí etí rẹ di sí ọkan kan níbè.

Èmi ni tìrẹ nítòótó,
Anímáshaun.

4.3.2 Létà Àìgbagbèfè

Irúfẹ létà ti a kó sí ení tí ó wà ni ipò àşé kan ni létà àìgbagbèfè jé. Ó le jé ọgá ilé-isé, gíwá ilé-isé, adarí ijøba tàbí ení tó di ipò àşé mìíràn mú. Bí a tilè mo ení náà ní àmòdunjú, a ò gbodò kí í ní èkùgìrì láti máa báa sòrò láifí ọwò ipò tó wà wò ó. Ọfintótó wà nínú irúfẹ létà yíí gan-an débi pé a ò gbodò lo èdè àlùfànsá, àti àyàbá. Ògangan ònà tí Aláké sọ ni ọrò létà àìgbagbèfè.

Àdírèsi méjì ni létà àìgbagbèfè màa ní ní. A máa ní àdírèsi ení tí a n kòwé sí yàtò sí àdírèsi olùkòlétà tó wà ní apá ọtún. Kété tí o bá ti kó déètì tàn, àdírèsi olùkàwé létà ló kàn ní apá òsi iwé tí o n̄ lò. O sì tún gbodò fiyèsí i pé létà àìgbagbèfè a máa ní orí-ọrò tí o kó bí àkòlé. Èyí ló máa gbé kókó ọrò tí o fé sọ rù.

Ìgbésè tó wà nínú Létà Àìgbagbèfè

- Àdírèsi olùkòlétà
- Déètì
- Àdírèsi olùkalétà
- Ipò ení tí a n kó létà sí
- Àkòlé tàbí orí-ọrò
- Inú létà gan-an (kókó-ọrò)
- Ìparí àti orúkó ení tó kó ó

Àpèrè létà Àìgbagbèfè

Ìbèèrè: Kó létà sí ọgá ile-isé rẹ ki ó sì tòrò ààyè láti ló sí ịlú rẹ ló tójú àìsàn akó ibà tó n̄ yọ e lénu (Adéwolé aayr 2011:30)

Wesley College,
School of Science,
Elékùrō Area,
Ìbàdàn.
Ojó keje, Oṣù kéta, 2000.

Ògá Àgbà,
Fosfat ventures,
Ìlupèjú Industrial Estate,
P.O Box 60.
Agodi Ìbàdàn.

Ògá mi,

Ítotoro Aàyè láti Tójú Ara

Mo ní fí àṣikò yíí tóro ààyè láti lọ sí ìlú mi lọ tójú àìsàn akọ-ibà tí ó ní yọ mi lénu. Inú mi yóó dùn, bí ẹ bá lè fún mi ní ààyè láti tójú ara mi. Àìsàn yíí dé sí mi ni òru àná. Nígbà tí ó bérè, gbogbo ara mi ní gbóná bí ọkà tí wón ní rò lórí iná, tí eyinjú mí sì pón kankan bii tí èyìn iná. Èyí tí ó jé kí ní wà mọ èyí sì ọraṇ ní pé, òtútù yíí ní mú gbogbo ara mi gbòn bí ewé ojú omi; n kò le dá dúró tití tí ilè fí mó. Ní òwúrò kùtùkùtù tí mo tò, níṣe ni ìtò mi pón kankan bí ejè.

Àwọn tí a jó ní gbé ilé ni wón gbé mi lọ sí ilé dòkítà tí ó ní ọsibítù àdáni kan, tí ó wà ní ègbé ilé wa. Dòkítà yíí ẹ se àyèwò fún mi. Ó fún mi ní òògùn díè. Bí mo ẹ se lò òògùn yíí tán ni orí fífó àti ara ríro túbò peléke sí i. Ẹ se ni mo ní yí lọ, yí bó ní orí ibùsùn mi bì ejò tí ọdẹ nà ní pòpá.

Wàhálà tí mo ní fún àwọn ayálégbé mi yíí ní ó jé kí wón sọ pé, ó sàn ki n máa lọ sí ọdò àwọn ọbí mi níbi tí ní ó ti le rí ìtójú tí ó péye. Ìdí abájọ nìyí tí mo fí pinnu láti lọ sí Ọyó tí ò jé ìlú mi. E jòwó, ẹ má ẹ se rò pé mo ẹ se àfojúdi. Ipò àìsàn yíí ni kò jé kí n wa sàlàyé fúnra mi.

Mo dúpé lópòlòpò fún ojú àánú tí ẹ fí wo ibéèrè mi àti bí ẹ ó ẹ se gba ọrò mi yè wò. E ẹun, ní ó máa retí èsì ayò pé ẹ ti fún mi ni ààyè láti tójú àìsàn yíí.

Èmi ni tiyín ni tóòótó,
(Ìfowósí)
Moṣobolájé Àyántúnjí.

5.0 Ìṣọníṣókí

Ní abala yií ni a ti şàlàyé ohun tí létà kíkọ jé. A gbìyànjú láti wo ohun tí létà jé àti oríṣíí létà tí à ní kọ. A şákýèsí pé létà gbèfẹ́ jé létà tí a kọ sí ojúlùmò bí òbí, ọré, ègbón, àbúrò, àti iyekan. Nígbà tí létà àìgbagbèfẹ́ jé létà tí a kọ sí ení tó wà ní ipò àṣe. Ó jé létà láti ọdò ení tí a jù lò dé ọdò ení tí o ga sí ení náà. Béè létà àìgbagbèfẹ́ kò gba ịlò ọrò yàlàyòlò, ọfintótó àti ọrò sísó pò níbè. A tan ịmólè sí ịlò àti pàtákì létà kíkọ, bí ó tilè jé pé ịlò rẹ kò wópò mò, a ḥ le kóyán létà kíkọ kérè ní ilè-iṣé àti àwọn àjọ gbogbo. Gbogbo ení tí a lè kọ létà sì àti ení tí ó le kọ létà ni a ménú bà. Ịlò-èdè nínú létà kíkọ ọ gbòdò jinlè jù. Èyí ọ ní kí á wá máa lo èdè şákálá. A gbòdò şàmúlò èdè tó tó àti èyí tó ye.

6.0 İşé Şíše

1. Kọ létà sí Gíwá Ilé-işé Ìwé Ìròyìn *Aláròyé*, lórí ọnà tí a fí le fòpin sí iwà ijínigbé ní Orílè-èdè Nàijíríà.
- ii. Kọ létà sí ègbón rẹ tó wà ní òkè-òkun pé àkókò láti san owó ilé-ìwé rẹ tí tó. O sì nílò ịrànlówó láti ọwó rẹ.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Abíódún, J. (1996). *Àròkọ àti Aáyan Ògbufò*. Lagos: Majab Publishers

Adéwolé, L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ibàdàn: University Press.

Òkédòkun, A.A. (2019) *Gbédègbéyò*. Lagos: Òkédòkun and Associate.

MÓDÙ KEJÌ: ÀKÀYÉ

Ìpín Kùní: Ohun tí Àkàyé jé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilekòó
- 4.1 Àlàyé lórí Àkàyé
- 4.2 Ìwúlò Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ìfáárà

Àkàyé jé ḥukan pàtákì lára ohun tí akékòó èdè Yorùbá gbódò ní ìmọ́ kíkún nípa rẹ. Ní àkókó, akékòó tó bá fé pegedé tàbí gba máákì tí ó dára nínú àkàyé gbódò jé eni tó gbó èdè Yorùbá lágbòó dunjú. ìdí ní pé, ní ḥopò ìgbà, èdè Yorùbá tó kẹnú, tó sì jìnlè ni a fí máa ní gbé e kalè, pàápàá jù lọ bí irú àkàyé bẹ́è bá jé ewí. Èkejì, akékòó gbódò fí ara balè, bí o bá fé ka àkàyé. Èyí ni yóò ran irú akékòó bẹ́è lówó láti lè şe àwárí ìdàhùn tí ó tònà fún ìbéèrè kòòkan. Nínú èkó yíí, a ó gbìyànju láti tópinpin ohun tí àkàyé jé gan-an, ọnà tí o lè gbà ka àkàyé, oríṣí àkàyé tó wà, ilò-èdè nínú àkàyé àti bí o şe lè sọ ìṣoníṣókí lórí àkàyé, tí o bá kà. Bí ó tilè jé pé o máa bá onírúurú àpẹ́rẹ àkàyé pàdé nínú ìdánwò, şùgbón o, ìwọ ni ki o mọ ohun tí àkàyé náà ní béèrè lówó rẹ nítorí àiní ìmọ́ kíkún nípa ohun tí àkàyé jé léwu.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní ḥopin èkó yíí, o ó lè;

- (i) Ní ìmọ́ kíkún nípa ohun tí à ní pè ní àkàyé

(ii) Mọ bí a se lè dánhùn ibéérè lórí àkàyé.

3.0 Ibéérè Ìṣaájú

- (i) Kí ni o mò sí àkàyé?
- (ii) Sàlàyé méta nínú iwúlò àkàyé

4.0 Ìdánilékòjó

4.1 Àlàyé lórí Àkàyé

Gégé bí orúkọ rẹ, àkàyé ni ewì, ḥorò geere tábí eré-oníše tí a ka láti lè rí òye mú jáde nínú rẹ. Ídí tí a fí máa ní fún àwọn akékòjó ní àkàyé ni láti mọ bí wón şe ní òye Yorùbá tó. Nítorí pé oríṣííríṣíí ilò-èdè ni o máa bá pàdé nínú àkàyé. Bí o kò bá lè ka àyọka náà ní àkàyé, yóò nira fún ọ láti mú àwọn kókó tó wà níbè jáde.

Àkàyé nínú èdè Yorùbá lè jé àyọkà ọlórò geere, ewì tábí eré-oníše. Àwọn irúfẹ àkàyé yií lè jé asótàn, ajemó-ìṣípayá tábí aláriíyanjiyàn. Ohun tí ó şe pàtákì nínú àkàyé ni pé, akékòjó gbódò fí ara balè ka àkàyé náà kí àkàyé kan tó lè yé e, ó gbódò fí ọkàn bá kíkà rẹ lọ. O kò gbódò ronú nípa ohunkóhun yátò sí àkàyé tí ò ní kà. Ifokàn-bá-àyọkà náà lọ şe kókó kí o má ba à gbé ọmọ Obà fún Ọṣun nígbà tí o bá ní dánhùn ibéérè tó wà lábé àkàyé náà.

Kíka àyọkà ní àkàyé, àkàgbádùn àti láti ní òye nípa ohun tí òñkòwé àyọkà náà ní lókàn ni a ní pè ní ‘àkàyé’. O gbódò gbé ìmò àmòtélè rẹ sí ègbé kan ko sì gbájú mó ohun tí alákàyé gbé kalè sínú àkàyé kí o le késé járí nínú ibéérè tó tèlé àkàyé bẹ́. Èyí túmò sí pé, yátò sí ìmò mó-ón-kó-mó-ón-kà, ọpolo pípé, ifarabalè, ifokànbá-ìṣèlè-lọ àti irèlè şe pàtákì fún ẹni tó ní ka àkàyé.

4.2 Iwúlò Àkàyé

- Àkàyé a máa mú kí òye ẹni gbòòrò sí nígbà tí a bá kà á.
- Kíka àkàyé a máa mú kí a ní àròjinlè tábí irònújinlè.
- Nínú àkàyé ni ìmò nípa àkọtọ àti ilò-èdè sodo sí.

- Èbùn ìwé kíkà àti òye a máa di bárakú fún èni tó kúndùn àkàyé.
- Àkàyé ní í şe atónà fún ìwé kíkà fún ịdánwò àti işé àtinúdá.

5.0 Isọnísókí

A ti şàlàyé nínú ẹkó yí ohun tí àkàyé jé àti díè nínú àwọn ohun tí a gbódò ní lókàn, bí a bá fé ka àkàyé. Àkàyé jé ọkan lára ẹkó tí a fí ní şe ịgbéléwòn bí àwọn akékòjó şe gbó èdè Yorùbá tó. Ohun tí a kà, tó sì gbódò yéni yékéyéké ni a ní pè ní àkàyé. Òye tí akékòjó ní lórí kókò àkàyé náà ló şe pàtákì jù. A si tún ménubà á léréfèé irúfé àkàyé tí ó wà pèlú ìwúlò àkàyé fún akékòjó

6.0 İşé şişe

- Kí ni àkàyé?
- Kí ni àwọn ohun tí akékòjó gbódò ní lókàn, kí ó tó bèrè sí ní ka àkàyé?

7.0 Ìwé itókasí

Abíódún, J. (1996). *Àrokò àti Aáyan Ogbùfò*. Lagos: Maja Publishers

Adéwolé L. aayr. (2011). *Exam Focus*. Ìbàdàn: University Press, PLC.

Ìpín Kejì: Oríṣíí Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròṅgbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Oríṣíí Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ìfáàrà

Oríṣííríṣíí àkàyé ni ó wà. Gbogbo àkáyé yíí pátápátá ni wón ní iṣé tí wón fí ní rán sí asèdánwò. Nínú èkó yíí, a ó şe àgbéyèwó onírúurú ọnà tí a pín àkàyé sí. A ó sì yànnàná ohun tí a fé kí asèdánwò mò nínú ìpín kòókan. Bákan náà, a ó pèsè onírúurú àkàyé tí àwọn asèdánwò lè máa lò láti gbáradì fún ìdánwò.

2.0 Èròṅgbà àti Àfojúsùn

Ní òpin èkó yíí, akékòó yóò le

- mọ iyàtò tó wà nínú oríṣíí àkàyé tó wà.
- mọ bí ihun irúfẹ́ àkàyé kòókan şe rí.
- mọ bí a şe ní dákùn ibéèrè tó dá lórí àkàyé nínú ìdánwò

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Dárúkọ oríṣíí àkàyé tí ó wà
- (ii) Kí ni iyàtò láàrin àkàyé ajemó-òrò geere àti àkàyé onísòrò-ñ-gbésì?
- (iii) Sàlàyé idí tí ọkòókan oríṣíí àkàyé wònyí fí ní àkóónú òtòòtò.

4.0 Ìdánilékòjó

Oríṣìí Ḳòmègbò méta gbòogì ni a pín àkàyé sí. Àwọn Ḳòmègbò náà ni:

- (i) Àkàyé ajemó ọrò geere
- (ii) Àkàyé ajemó ewì
- (iii) Àkàyé onísòrò-ñ-gbèsì/Eré onisé

Bí ó tilè jé pé ipín métètēta ni a pín wọn sí, wòn tun ní àkóónú méta, eyí ni pé, wòn lè jé asòtàn, ajemó- iṣípaya tábí aláriiyànjiyàn.

4.1.1 Àkàyé ajemó ọrò geere

Oríṣìírìṣìí àyòkà ni a lè lò fún àkàyé. Èyí tí ẹkó yíí dá lé ni àyòkà ọlórò geere. A máa ní kó irú àkàyé yíí ní ọrò geere ni. Yàtò sí pé ohun tí a mò sí gbólóhùn gbódò ní ihun tí ó dára, a kí í gé gbólóhùn sí ààbò ààbò tábí oríkèéríkèé bí a ó şe bá a pàdé nínú irú àyòkà miíràn bí ewì. E jé kí a wo àpẹ́rẹ́ àkàyé ọlórò geere:

Àkàyé A

“Máa wí, máa wí, ọba kí í pòkòrin”. Èró yíí wà lókàn iyàndá tí ó fí ní ti orí da ohùn sílè, tí ó sì ní sọ kòbákùngbé ọrò sí Ọgá rẹ. ‘Ibi tí a wí sí kó là á kú sí.’ 'Sé tí kò bá sí ohun tí ó şe èṣé, èṣé kí í dédé şé'. Ohun tó fa sábàbí aáwò láàárín Ìyàndá àti Şàngógbijà ni owó má-jéé-á-gbó tó pa wòn pò. Èrò amómitutù kan ní ilé-işé wòn tí àwọn méjèèjì gbé tà ni àriyànjiyàn bè sílè lórí i bí wòn yóò şe pín owó rẹ. Sé iga bá tí ẹrú bá sá bòtù ní í bérù òjò, kí awo má ya ni ó kó àbùkù àti irú àrífín yíí bá Şàngógbijà.

Ìbéèrè Èwo-ni-ìdáhùn

1. Kòbákùngbé ọrò ni ọrò.....

- a. tí kò lè gba ikùn.
- b. tí kò dára rará
- c. tí a lè fara mó
- d. àsòdùn
- e. tí kò nídíí

2..... ni ó mú ìyàndá sòrò sí Ṣàngógbìjà

- a. Nítorí pé Ìyàndá jé ọkọrin
- b. Ìjé àràmù tó pa wón pò
- d. Ọrò àbùkù tí wón ná bára wón sọ
- e. Ìja tí ó bé sílè láàrin wón
- ẹ. Owó tí wón fé pín

3. Irú èníyàn wo ni Ṣàngógbìjà?

- a. Àgbààyà
- b. òmùgò
- d. Alábùkù
- e. Ọmọdéesé
- ẹ. Olórin

4. Ọrò mìíràn fún 'má-jéé-á-gbó' ni

- A. Ìbànújé
- b. Ìyanu.
- d. Àṣírí
- e. Èjé
- ẹ. Ewu

5. Bòtì wo ni Ṣàngógbìjà sá tí ó fí ná bèrù òjò?

- A. Ó sòrò kòbákùngbé.
- b. Ó sá ohun tí òjò kò gbódò pa
- d. Ó lèdí àpò pò jí èrọ tà.
- e. Ó tábùkù Ìyàndá.
- ẹ. Ó ní ijá pèlú Ìyàndá

6. 'Ọkọrin ' nínú àyọkà yíí ni

- A. ẹni ti ná kọrin
- b. akéwì ọba.
- d. Ṣàngógbìjà.

e. Ìyàndá

ẹ. akéwí òde òní

7. 'Ibi a wí sí kó làá kú sí'. Ta ni ìṣọ yíí bá mu?

A. Awo.

b. Ìyàndá.

d. Ọkọrin.

e. Ọba

ẹ. Sàngógbijà

8. Tí orí da ohùn sílè ' túmò sí

A. Sọ ọrọ tó jinlè

b. So ọrọ tó fani móra

e. Fi ibínú so ọrọ burúkú

ẹ. Sọ ọrọ ibèrù

9. 'Kí awo má ya' túmò sí

a. Kí ọba má pa ọkọrin

b. Kí işèlè burúkú má şè

d. Kí ó má sí sábàbí

e. Kí ó má sí àríyànjiyàn

ẹ. kí ohun bòníkélé má tú síta.

10. Kí ni Ìyàndá jé sí Sàngóbjìjà?

A. Alábàásiṣé

B. ọgá

d. ọmọ işé

e. Olùbádámòràn

ẹ. Olùgbèjà

11. Àkólé tí ó bá àyọkà yíí mu ni:

a. Ìyàndá àti Sàngógbijà

b. Èro amómitutù

- d. Oba kì í pòkórín
- e. Àbùkù àti àrífún
- ẹ. Sàngógbijà rí Ìyàndá fín

Àkàyé B

Fi pèlépèlé ka àyokà yíí, kí o sì dáhùn ibéérè tí ó tèlé e.

Àwọn Yorùbá a máa pa ààlè lé obìnrin tí wón bá mò sí onísekúše tí idí rè kò dúró rárá. Tí wón bá ti mọ irú obìnrin báyíí, wón ó şe òògùn sí ara rè. Ọnà méta ni irú òògùn burúkú yíí pín sí: oríṣíí kan ni èyí tí a lè pa lé obìnrin, kí ọkùnrín tí kì í bá şe ọkọ rè má lè bá a lò pò. Isé tí òògùn yíí máa n̄ şe ni pé tí ọkùnrín miíràn tí kì í şe ọkọ obìnrin náà bá ti gun obìnrin tí a pa ààlè lé lórí, kò ní lè şe ohunkóhun fún un. Idí ni pé ààlè tí a pa yóó sọ ọkùnrín náà di akúra (ní àkókò náà). Şùgbón bí ọkùnrín bá fé bá aya rè tí ó pa ààlè lé lò pò, kò sí ohun tí yóó şe é. Téşọ́ó ni àwọn Yorùbá n̄ pe irú ààlè yí.

Oríṣíí ààlè kejì tí a lè pa sí ara obìnrin ni mágùn. Èyí burú jàì nítorí pé bí ọkùnrín bá fí lè bá irú obìnrin tí a fí òògùn lé lára sùn, tí ó bá sì lé tàkítì lééméta, ọrun ni èrò rè. Kì í şe òkítí títa lééméta níkan ni a fí í sɔrí mágùn. Àwọn nñkan èèwò miíràn tí ó lè fa ikú ení tí ó bá bá obìnrin tí a fí mágùn lé lára sùn ní jíje ilá, èsun iṣu àti ikàn. Ó dá lórí irú nñkan tí wón bá fí orí mágùn sọ. Bí ó bá jé ọkan nínú àwọn nñkan wònyí, ikú lèrò rè. Oríṣíí miíràn ni mágùn-un máfogótà àti máwosánmò.

Oríṣíí ààlè keta ni èyí tí o lè şe ọkùnfà àrún ètè fún obìnrin, Àrùn gidí ni eléyií láti fí dá obìnrin tí ó bá n̄ şe iṣekúše lára. Ó lè máà jé ọkọ obìnrin yíí gan-an ni ó pa irú ààlè béké, ó sì lè jé ọkọ rè. Tí wón ba ti fí irú àrùn báyíí sì obìnrin lára, a gbó wí pé ètè ni. Ti ó bá sì ti pé, tí ó ti wà lára rè, ojú ara ré pèlú àyíká rè yóó pupa wá. A gbó pé wón n̄ fí irú àrùn báyíí náà şe ọkùnrín. Àrùn yíí ní èrò tí irú ení béké bá tètè ké gbàjarè síta. Àwọn adáhunṣe yóó ràn án lówó, yóó sì bó nínú àìsàn náà'.

Òpádòtun (1986:58-59)

Ìbéèrè

1. Ààlè ni....

- A. mágùn lára obìnrin
- b. èèwò obìnrin
- d. àmì ìkìlo' má şe dé ibè' lára obìnrin.
- e. amúni di akúra
- é. òògùn ikú

2. Ọkùnrin tí ó bá bá obìnrin tí ààlè wà lára rẹ lò pò

- A. lè tàkìtì
- b. lè kú
- d. lè ya adétè kí ó sì kú
- e. lè tàkìtì kí ó sì kú
- é. lè ya arọ

3. Mágùn ni oríṣíí ààlè tí

- a. ó lè jé kí a má gùn
- b. ó lè jé kí obìnrin kú tí ó bá bá ọkùnrin lò pò
- d. ó lè jé kí ọkùnrin kú tí ó bá bá obìnrin lò pò
- e. ó lè jé kí obìnrin rẹwà si.
- é. Ó lè máà jé kí á jẹ ikàn

4. Ta ni a lè fi ààlè lé lára nínú ìwònyí?:

- a. Èni tí ó máa ní fé bá obìnrin lò pò nígbàkugbà
- b. Èni tí kò ní ifé sí ibálòpò
- d. Èni tí ó máa ní bá ọkùnrin lò pò nígbàkúùgbà
- e. Èni tí ó ní fé ààlè lára nígbàkúùgbà
- é. Èni tí ó ní bá obìnrin lò pò nígbàkúùgbà

5. Ètè jé:

- a. àrùn èjè ríru
- b. àrùn ojú-ara

- d. àrùn ààlè
- e. àrùn ara
- ẹ. àrùn obìnrin onísekúṣe

6. Téṣọ́p bí a ṣe lò ó nínú àyọkà jé òògùn tí

- a. a máa fí n tú èṣo ọkùnrin
- b. a máa fí n té èṣo ọkùnrin
- d. a máa fí n tú èṣo obìnrin
- e. a máa fí n pa ọkùnrin
- ẹ. a máa fí n sọ ọkùnrin di akúra fún iwòn ìgbà díè.

4.1.2 Àkàyé Ajemọ́ Àyọkà Ewì

Gégé bí a ti ṣe sọ shaajú, bátáni tí à n lò láti fí kọ ewì yàtò gédégbé sí ti ọrò geere tàbí onísòrò-ṇ-gbèsì. Nílá-nílà ni a máa n ṣe àgbékálè àyọkà ewì. Èyí túmò sí pé a kì í kọ àyọkà ewì ní ịlànà wuuru gégé bí a ṣe máa n bá a pàdé nínú àkàyé ọlórò geere. Bí gbólóhùn kò bá gba ịlà kan, a kò gbodò fí irú gbólóhùn bẹ́ bérè ịlà tuntun. Ịhun gbólóhùn ewì máa n yàtò sí ọrò geere.

Ilò-èdè tí a máa n rí nínú àyọka ewì máa n lòdì sí àkòtò òfin èdè ojoojúmò tàbí èdè àjùmòlò nígbà mìràñ. Èyí ni pé èdè ewì kì í lọ tàràrà gégé bí a ṣe máa n bá a pàdé nínú ọrò geere tàbí onísòrò-ṇ-gbèsì. Àwọn akékòó máa n dojúkọ ịṣòro díè láti mọ ịtumò gbogbo ọrò tí ó wà nínú àyọkà ewì. Nígbà tí o bá ní ànfaná láti gbó ewì tàbí láti kà á, ohun tí ó gbódò jẹ́ ó lógún jù ni ohun tí ó dá lé tàbí iṣé tí ewì náà fẹ́ jé. Kí o tó lè dákùn ibéérè inú àyọkà ewì dáradára, o gbódò ní ịmò kíkùn nípa àwọn àkànlò-èdè inú ewì náà.

Kí akékòó tó lè ṣe dáradára nínú àyọkà ewì, ó gbódò ti ní ịfẹ́ sí gbígbó ewì lórí rédió àti télifíṣàn. Ó sì gbódò máa béérè lówó ara rẹ nígbà gbogbo iṣé tí àwọn akéwì náà n fí ewì wón rán sí àwùjọ. Akékòó tún gbódò máa ka àwọn ịwé ịròyìn àti àwọn ịwé àtìgbàdégbà tí wón ní ewì nínú. Èyí ni yóò fún un ní ịmò kíkùn lórí àwọn kókó tí ewì lè dá lé. Akékòó yóò tún ní ịmò lórí bí a ṣe n kọ ewì, bí wón ṣe n hun àwọn gbólóhùn inú ewì papò àti irú èdè tí wón fí n ṣe àgbékálè àyọkà ewì.

Sókí ni ewì máa n̄ sòrò lórí orí-òrò kan. Gbólóhùn kan nínú ewì sì lè ní ju ìtumò kan lọ, bí eni tó gbó ọ tàbí kà á bá şe gbó èdè Yorùbá tó, àti bí ó bá şe lè ronú jinlè tó ni gbólóhùn náà yóó şe yé e tó. Fún ìdí èyí, a kò gbodò kù gìrì dáké náà yé. Fún ìdí èyí, a kò gbodò kù gìrì dáké náà yé.

Ohun mìíràñ tí o tún gbódò fí sókàn ni pé ọkan nínú àyokà ewì ni orin jé. Bí o bá şe àkíyèsí dáradára, o ó ri pé kì í şe bí a şe n̄ sòrò geere ni à n̄ kórin. Nítorí náà, nígbà tí o bá gbó orin, o gbódò mò pé, ewì ni, àtipé kò yé kí o gbó ọ léráfée, kí o sì gbàgbé rè. Ó yé kí o ronú jinlè lé e lórí ni, kí o sì mọ işé tó féé jé.

Ka ewì yíí, kí o sì dáké náà yé.

Mo rí wọn
Wón n̄ pé bíríkótó
Ìgbà ó tún bùşe gàdà
Wón n̄ pé bíríkótò
Njé emi ha lè n̄ şe?
Wón ní n dáké ná, ọrò ò i kàn mí
Ní mo bá fowó lérán
Mò n wo sàkun ayé
Mò n retí ibi bíríkótó bíríkótò óò já sí
Ìgbà ó tún bùşe gàdà
Mo n̄ gbó wòyò-wòyò
Wón ní lilo ni wọn ó lọ
Wón ní wòn ti n̄ mú wa lérú ojó ti pé
Wón ní wòn ti n̄ mú wa sìn ọnà jìn
À tí í gbó?
Pé a mú ni lérú nílé baba eni!
Pé a mú ni lérú nílé baba eni!
Ó tó gẹé!
Wón gun àpótí
Níbi tí wòn ti n̄ wáwiíjare
Gbogbo wa là n̄ ké ' múso!
Ìgbà tí ìtòsè dùn wòn
Àwòn onítòhún bá digbá dagbòn wòn
Wón gbalè babańlá wòn lọ
Wòn lọ tán, n lafẹfẹ fẹ
Afẹfẹ fẹ a rídíí adié
Àsé amúnilérú amúnisìn làwọn náà

Ìgbà tó yá,
 Wón kúkù fètè sìlè
 Wón fètè silè, wón n̄ pa làpálápá
 Kò pé kò jìnnà,
 Afí wòn-n̄-gàn-gàn tí mo gbó
 Ḷnà dà?
 Ibo là n̄ lo?

ibéérè

1. Àwọn tí wón n̄ pé 'bíríkótó' ' bìrìkòtò" ni àwọn:

- a. olòtè
- b. òṣèlú
- d. tí wón fē dá ijàngbòn sìlè
- e. onípàdé ikòkò
- é. olópàá

2. Àwọn wo ni ìlà 12-14 n̄ bá wí?

- A. òyìnbo
- b. amúnilérú
- d. amúnisìn
- e. olópàá
- é. òṣèlú

3. Ní ìlà 19" wón' n̄ tóka sí àwọn

- A. Amúnisìn
- B. òyìnbo òṣèlú
- d. ògá olópàá
- e. èníyàn dùdú òṣèlú
- é. tí wón fē sòrò

4. 'Aféfē fē a rídií adié' túmò sí:

- a. aféfē tí ó fē jé kí àṣírí adié tú
- b. ohun tí ó şelè jé kí a rí ìwà ibàjé àwọn èníyàn kan

- d. bí aféfélé kò bá fé àṣírí adié kò lè tú
- e. aféfélé to fé ló jé kí a rí ohun tó wà lábéké adié
- ẹ. aféfélé fé, a tí rí àṣírí wọn.

5. Ohun tí ìlà 30 ní wí ni pé

- a. wón şe ohun tí ó ye
- b. wón fí ohun tí ó ye ni şíše sílè
- d. Wón şe ohun tí kò ye ní şíše
- e. Wón mòómò dá ọgbón sí i
- ẹ. Wón fí ohun tí ó ye ní şíše sílè láìṣe láti şe ohun tí kò ye.
- 6. Ki ni idí tí àwọn kan fí ní pé bímíkótó, tí wón ní pé bímíkótó?
- 7. Njé ó dára tí wón kò jé kí gbogbo aráyé ó tètè mọ idí abájọ ịpàdé wón? Sọ idí tí o fí sọ "béké ni" tàbí béké kó".
- 8. Dábàá irú àwíjàre tí àwọn ti wón gun àpótí ní ìlà 19 lè máa wí.
- 9. Kí ni o rò pé ó şelè nígbà tí akéwì sọ pé òun gbó wòn-nà-gàn-gàn ní ìlà 32?
- 10. Dábàá àkòlé kan tí ó dára fún ewì náà

Ewì B

Eléduá déja sínú ibú,
 Eja ní gbénú omí,
 Eja ò bórí inú wíjó
 Adániwáyé déranko síjù,
 Igbó ni wón gbé ní jé,
 Èranko ò sì jiyàn.
 Béèyàn ò bà gba kádàrá,
 Yóqýó ní í kékèyàn sí.
 Ohun a bá ní, ká jé ó máa tó wa.
 Òkèlè àbùjù níí mú ni í pòfóló.
 Ipò tá bá wà,
 Ká jé ó té wa lórùn gégé.
 Ohun gbogbo fún gbà dié ni.
 Bó ò tí i`rówó kólé,
 Tó jáwòsùn lò ní sun,
 Sébéèyàn ló ní sun góta
 Bó ṣasọ méji péré lo ní,
 Rántí eni tó ní wákísà.

Èdá tí ó gba kádàrá,
 Dandan ni kó kánjú jOlúwa lọ.
 Wón lè ti ara èyì dólóṣà tó n dánà.
 Bówó lo ní, tówó ṥhún ò tó nñkan,
 Kódà bó o kòlé, tité ṥhún ò pò,
 Oṣó lo bá ní tí ó rajaja,
 Jé kó té o lórùn.
 Kóhun gbogbo le rò ó pèsè
 Ipò kan lo wà, tó o rò pé ókére jojo
 Rántí eni tó fé tó o
 Ìtélórùn ló tó,
 Ká mú un lò bí i òsùwòn ìwà
 Ìyà lè fini şesín,
 Èsín sì lè máyé sú ni.
 Eni ayé bá sú, wón kí í gbádùn
 Láyé tì mo wá,
 N ò ní dúpé túláàsì.

Ìbéèrè

1. Àwọn tí akéwì dojú ewì yí kọ ni

- a. ejà ibú
- b. ẹranko igbó
- d. gbogbo ènìyàn
- e. ẹgbé ọlóṣà
- g. gbogbo ọkùnrin

2. Ení tí akéwì ní yóò kánjú ju Olúwa lọ ni

- a. alásọ méjì
- b. alákìsà
- d. alájéjù
- e. alàinítèélórùn
- f. Olóríburúkú

3. Àrokò tí akéwì ní fí ewì yíí pa sí àwùjọ ni

- a. ifé
- b. itélorùn
- d. opé dídú
- e. sùúrù níní
- e. ìgbìyànjú

4. Ìmòràñ akéwi yíí fún èdá tó wà ní ipò kékéré ni pé kí ó máa

- a. bórí inú wíjó
- b. rántí eni tí ó fé tó o
- d. dúpé túláàsì nígbà gbogbo
- e. rántí àwọn ẹranko igbó
- e. ní ìgbàgbó nínú Olúwa

4.1.3 Àkàyé onísòrò-ñ-gbèsì

Bátánì àkàyé tó dálé orí àyokà onísòrò-n-gbèsì yàtò sí ti olórò geere tàbí ewì. Nínú àkàyé olórò geere, a máa ní se àmúlò èdè bí ó se wù wá láti fí gbé èrò wa jáde. Bákán náà ni ó rí nínú àkàyé-ajemó-ewì. A kí í fí ọrò sí ẹnu eni tí ò ní èrò. Nínú àkàyé olórò geere, ọrò máa ní télé ara wón wururu, á sì tún máa ní pín èrò kòòkan sí ìpín àfò. Nílà-nílà ni a máa a ní kó àkàyé-ajemó-ewì.

Àyokà onísòrò-n-gbèsì kí í fí àyè sílè fún ẹni tí ó kó ó láti lo èdè ara rè, ohun tí ó kó sílè jé ohun tí ẹni tí ó ni èrò yíí gan-an. Nígbà mìràñ, a máa ní se alábàápàdé ọrò àyálò nínú àkàyé onísòrò-ñ-gbèsì. Ìdí ni pé ohun tí òñkòwé gbó lénú ẹni tí ó sòrò ni ó kó sílè. Èniyàn méjì tàbí jù béké ló máa ní sòrò nínú àyokà onísòrò-ñ-gbèsì. Bí ẹni kiíní bá sọ, ẹníkejì náà á wí tirè. Àwọn ọrò tàbí gbólóhùn tí ọkòòkan wón sọ gan-an ni a ó kó sílè bí wón se sọ ó. Nínú àkàyé onísòrò-ñ-gbèsì, orúkó ẹni tí ó sòrò ni a máa kókó rí.

Nígbà tí wón bá fún ọ ní àkàyé onísòrò-ñ-gbèsì, O gbódò fí pèlépèlé kà á ní èèmejì, èèmèta tàbí jù béké ló. Sùúrù tí o máa fí kà á gbódò pò jù èyí tí o ó lò fún àkàyé olórò

geere tābí ewì lò. Bí o kò bá fí sùúrù kà á dāadáa, o lè má tètè rí kókó tí ó wà nínú ìsòrò-n-gbèsì tí o kà. O gbódò máa fí ọkàn rán ohun tí ẹni kòòkan sọ àti ìdí tí ó fí sọ ó. Nítorí pé òrò ẹnu gan-an ni, o lè má mọ igaàá tí kókó farahàn nínú àkàyé onísòrò-n-gbèsì. Nítorí náà, sùúrù tí ó dára ni o gbódò fí ka àkàyé onísòrò-n-gbèsì.

O gbódò mọ ịtumò àwọn ọrò ijìnlè bíí òwe, àkànlò-èdè àti ọrò àyálò tābí ònà ìşowó-lo-èdè tí ó bá wà nínú àyokà. Ìdí ni pé bí ó bá ẹ se ẹnu àwọn tí wón gbó èdè dāadáa ni a ti gba àyokà náà sílè, gbogbo nñkan báyíí ní o ó yóò bá pàdé.

Bí o kò bá mọ ịtumò àwọn ịsọ béké bí a ẹ se lò wón nínú àyokà, àyokà náà kò ní yé ọ. Ìgbà miíràn, ilò ẹka-èdè lè jẹyọ nínú irú àyokà yíí. O gbódò mọ ohun tí ó dúró fún ní Yorùbá àjùmòlò.

Bí o bá ti ka àkàyé náà tán, ohun tí ó yé kí o tètè mọ ni kókó ohun tí àwọn ẹdá-ìtàn inú àyokà ní sòrò lè. Léyìn èyí, kí ó pinnu èrò ẹdá-ìtàn kòòkan lórí kókó ohun tí àyokà dálé.

Bí o bá mọ kókó, tí ó sì mọ èrò àwọn ẹdá-ìtàn inú àyokà nípa kókó tí wón ní sòrò lè, ịsòro rẹ ti dínkù láti dáhùn àwọn ibéèrè tí ó télé àyokà náà. Oríṣìíríṣíí ibéèrè ni ó lè wáyé lórí àyokà onísòrò-n-gbèsì bí a ẹ se ri i fún irú àwọn àyokà yóókù. Şùgbón ibéèrè kan máa ní wáyé fún irú àyokà yíí tí o gbódò mọ irú ìdáhùn tí ó dára fún un.

Fi pèlèpèlé ka àyokà ịsàlè yíí, kí o sì dáhùn àwọn ibéèrè tí ó télé e. Má ẹ se gbàgbé láti lo ọrò tìre ní gbogbo ibi tí ó bá yé.

Tündé: Bó bá ẹ se pé mo tètè mọ pohun tí wón ó ẹ se nù-un ní bá ti parí rẹ fúnra mi.

Adé: Báwo ni o ò bá ti ẹ se é?

Tündé: Èmi? Irú rẹ ti ẹ se mí rí. Mo sọ feni tórò kàn pé èmi ò ẹjé, kí ó fún mi ní owó kí n fí ra òmíràn.

Adé: Hùn-ún!

Tündé: Mo sì sọ fáwọn ọlópàá pé n ò ẹjé. Mo ní kí wón ó bá mi kó nñkan mi. Èmi ni mo şáà ni ín.

Adé: Şùgbón nígbà tí wón wá fárígá mọ ọn lówó báyíí ní kó? Bó o ni o ti

- se tijósí, bóo ni o ò bá ti sèyí?
- Tündé: Ní tijósí, àwọn ọlópàá ti ní gbowó lówó ọgbéni olè yen sọ pé àwọn ó
gbé e lọ sílé-ejó.
- Adé: Wón ti ní gbowó?
- Tündé: O ò mo nñkan. Ìgbà tí mo mò pé wón ó máa fòrò mi jéun, ni mo
lé mi ò nílé-ejó ó lọ.
- Tündé: Mo yarí. Mo ní tí kí í bá se pórò mííràn bá ní bẹ́ níbè, kí wón ó bá mi kó
páànù tó kù, n ó lọ tún tánkì mi se.
- Adé : Bóo lo se se é?
- Tündé: Mo ní ohun tó yẹ kí wón ó se ni pé kí wọn ó pe ọkùnrin náà wá.
- Adé: Hùn-ún?
- Tündé: Ìgbà tó dé, mo bi í, mo ní só o fé sejó?
- Adé: Léni tó mò péwòn lóun ní lọ tààrà?
- Tündé: Èbè ló tún ní bẹ́ mi!
- Adé: Òun ò sọ fáwọn ọlópàá pé ẹ ti parí ọrò láàrin yín ni?
- Tündé: Tí mo ti sọ fún un pé èmi ni mo lòràñ, àwọn ọlópàá kó? Mo ní
kò gbódò jé kí wón ó mò!
- Adé: Kí lo wá wí fáwọn ọlópàá?
- Tündé: Mo ní kí wón ó bi i bí yóò bá san owó tí ní fí tún un se lójú wón. Ó wò
mòjòmòjò: Ó lóun ó fún mi. Mo ní kí ó mú àádójọ náírà wá.
- Adé: Ó tún fún ọ?
- Tündé: Ní kiákíá. Ó se é sí mi, ó sí hun ún.
- Tündé: Kín ni wón máa wí? Mo lémi ò sejó. Ó gbé mi ní nñkan, ó tí sọ ó sílè, n ò
báa jà mó, kí wón ó jé ó máa lọ. Ìgbà tí wón sì ti gba ibònú lówó rẹ téle, wọn ò lè sọ pé kí ó máa lọ.
- Adé: Ó jé pé wọn ò rówó gbà lówó ẹ?
- Tündé: Kóbò! O ò mò mí, èmi àkó abérù pété

ÌBÉÈRÈ

1. Àwọn tí a rí nínú Àyọkà yíí ni:

(a) Túndé (b) Adé (d) Adé àti Túndé (e) Adé, Túndé àti àwọn olópàá (e) Ayò àti kúnlé

2. Nínú Àyọkà yíí, ohun tí àwọn olópàá ní fé ni.

A. Kí Túndé ó bá wọn sòré (b) Kí ó fún wọn lówó èyìn (d) kí Adé bá wọn sòtá (e) kí ó sòdè sílè (e) Kí ó mú olè wá

3. Kí àyọkà yíí tó bérè,

(a) Túndé àti olópàá ti şejó nílé-ejó rí (b) Túndé ti gbé olè lọ sílé-ejó rí (d) Túndé àti olópàá tí pàdé rí (e) Túndé ti mọ ọpòlòpò olè. (e) Túndé àti Adé ti bú ara wón rí.

4. Èwo lòtítọ láti inú àyọkà òkè yíí?:

- a. Olè tó ja Túndé wà nílè Olópàá
- b. Olè tó ja Adé wà nílè Olópàá
- d. Ọrò olè tó ja Túndé wà nílè olópàá
- e. Olè tó ja Túndé àti Adé wà ní àgójó olópàá
- ẹ. Ọrò olè tó ja Adé wà nílè olópàá

5. A rí i mọ nínú àyọkà òkè yíí pé:

A. Àwọn olópàá kí í fé kéjó ó tètè parí (b) Bí olè bá bọ olópàá nínú yóò bó

(d) Àwọn olópàá féràn olè (e) Ọré àwọn ará ilú ni olópàá (e) olè ni àwọn olópàá

6. Sọ ohun tí ó şelè kí àyọkà yíí tó bérè.

7. Kín ni ìdí tí Túndé kò fí rí ojú-òrò tí ó wà nílè nínú àyọkà yíí yanjú?

8. Wá ọrò mìràn tí ó ní ìtumò ọrò wònyí:

(1) fọnmú, (2) mùmú, (3) ó sì hun ún, (4) ibònú àti àko.

Gégé bí a şe sọ şaajú pé oríṣíí àkayè méta yíí (olórò geere, ewí àti onísòròngbèsi) lè ní àkòónú asòtàn, aláriiyànjiyàn tàbí ajemó ìsípayá. E jé kí á yé àwọn àkòónú yíí wò lókòòkan:

Asòtàn

Àkayé yálà olórò geere, ewí tàbí onísòrò-n-gbèsi lè ní àkòónú asòtàn. Èyí ni pé ìtàn ni kókó tí irú àkayé béè yóò dá lé. Tí èyí bá rí béè, ohun tí a gbódò kókó bérè ni pé:

- (i) Kí ni ó fa ìṣèlè náà?
- (ii) Ta ni ó fa ìṣèlè náà?
- (iii) Níbo ni ó ti şelè?
- (iv) Ḥgbà wo ni ó şelè?
- (v) Kí ni idí tí ìṣèlè náà fi şelè?

Ajémó Ìsípayá

Níbí, a má ní sọ bí a şe ní şe nn̄kan kan tábí bí nn̄kan kan şe ní wáyé. A kí í sọ itàn nínú àyokà ajémó-ìsípayá. Gbogbo ipín tí a pín irú àyokà yií sí ni ó şe pàtákì. Yàtò sí ipín-kòkà, bí ohun tí à ní sòrò nípa rè şe ní şisé papò náà şe pàtákì. Ibéèrè tí ó maa ní je wá lógún níbí ni pé:

- (a) Kí ni ohun tí à ní sòrò nípa rè?
- (b) Báwo ni a şe ní şe ohun tí à ní sòrò nípa rè náà ?

Aláriiyànjìyàn

Àyokà lè ní akòónú ajémó àríyànjìyàn. Ohun tí ó şe pàtákì jù níbí ni pé kí a wo àwọn kókó tí a fi ní ta kora. A gbódò ka irú àyokà báyí ní akàjinlè, kí á wo gbogbo àwọn nn̄kan kéékèéké tí a mènu bà nínú rè. Tí a kò bá şe èyí, ọpòlòpò àwọn nn̄kan tí ó yé kí á şe akíyèsí wón ni a ó fojú fò.

5.0 Ìsònìşókí

Lákòótán, a ti şàlàyé oríṣííríṣíí àkàyé tí a ní lédè Yorùbá. Èyí ni àkàyé olórò geere, ewí atí àkàyè onísòrò-nì-gbésì. Bákán náà, a ti yànnàná oríṣíí akòónú tí a maa ní bá pàdé nínú irúfẹ àwọn àkàyé yií. A sì ti gbìyànjú láti wo onírúurú àpẹ́erẹ fún irúfẹ àkàyé kòkà. Wón lè ní akòónú asòtàn, ajémó Ìsípayá tábí aláriiyànjìyàn. A kò şàì ménuba àwọn akóónú tí a maa ní bá pàdé nínú àwọn àkàyé náà.

6.0 Isé síṣe

1. Şe àlàyé kíkún lórí oríṣìí àkàyé tí ó wà.
2. Yànnàná àwọn àkóónú tí a mása ní bá pàdé nínú àkàyé.

7.0 Ìwé itókasí

Adéwolé, L.O. aayr. (2000). *Exam Focus Yorùbá Language for WASSCE & SSCE*. Ibadan: UPL Plc.

Àlàbá, O. et al (2006). *Èkó Èdè Yorùbá Òde Òní Fún Olódún Méta kejì, ìwé kiíní* (S.S.I). Lagos: Macmillan Nigeria Publishers Ltd.

Àlàbá, A. (1999). *Èkó Èdè Yorùbá Òde Òní Fún Olódún Méta keji* (SSS2). Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Òpádòtun, O. (1986) *Àrokò: Àwọn Àmì àti Ìró Ìbánisòrò Láyé Ìjelòó*. Ibadan: Vantage Publishers.

Ìpín Kéta: Ọnà Ìkàwé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Níní òye ọnà ìkàwé
- 4.2 Oríṣíí Ọnà tí à ní gbà ka Àkàyé
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ìfáàrà

Ní abala yíí ni a ó ti şàlàyé àwọn ọnà tí ó yẹ kí o maa gbà ka àkàyé láti lè yege. Àkàyé jé iṣé tó gbà ibaralè gidi, èyí ló fà á tí o ṣe gbódò kà á ní àkàyé, kí o tó dawó lé àwọn ibéèrè náà. Àlàyé tí a ó ṣe ní abala yíí ni yóò mú kí o mọ bí a ṣe lè dákun ibéèrè lórí àkàyé, yálà àkàyé ọlórò geere, ewì tàbí onísòrò-ñ-gbèsi.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin abala yíí, o ó lè:

- mọ bí a ṣe ní dákun ibéèrè lórí àkàyé
- mọ àwọn ọnà ìkàwé tí à ní lò fún àkàyé

3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú

- (i) Sàlàyé ohun tí ọnà ìkàwé jé.
- (ii) Sọ ịyàtò láàrin ịsárékàwé àti ifojúbùkà
- (iii) Kí ni ịgbàwégbafé?

4.0 Ìdánilékòjó

4.1 Níní òye ọnà ikàwé

Nígbà tí a bá fún ènìyàn ní àyokà fún àkàyé, ohun tí a fé mò ni bí ení náà se gbó èdè tó. Nítorí pé oríṣííríṣíí ilò èdè ni o lè bá pàdé nínú àyokà. Bí o kò bá lè ka àyokà ní àkàyé, o kò ní lè mú àwọn kókó ohun tó wà níbè jáde.

O gbódò kókò ka àyokà tí wón gbé fún ọ dáadáa láikókó wo ibéèrè tí wón bëèrè lórí àkàyé náà. Èyí ni yóò jé kí o lè mo ohun tí ònkòwé ní sọ. O lè wá bí ara rè léèrè léyìn èyí pé:

- Kí ni ònkòwé ní gbìyànjú láti sọ?
- Kí ni iròyìn tí ó fé se?

O gbódò lè sọ ohun tí àyokà náà dá lé lórí léyìn tí o bá kà á tán. Léyìn igañà tí o bá ti lè se èyí, o lè wá lọ wo àwọn ibéèrè, kí wón lè tó ọ sónà. Léyìn igañà tí o bá ti ka àwọn ibéèrè wònyí dáadáa tán ni o ó tún yára lọ ka àyokà náà léèkań sí i.

Ní báyíí, o ò ní sáré kà á. Níwòn igañà tí o ti ka àwọn ibéèrè şáajù, o ó ti mo ohun tí o ní wá. O lè wá máa fí àmì sí àwọn kókó tí ó se pàtakì tí o fí lè dálùn àwọn ibéèrè náà. Léyìn tí o bá ti ka àyokà báyíí tán, o lè bérè sí máa dálùn àwọn ibéèrè tí wón bá bi ó. Ní pàtakì, nígbà tí ó jé pé iséjú díè ni a ó fún ọ. Fún idí èyí, o kò gbódò fí àkókò şofò rará.

Nígbà tí o bá ka àyokà tán ní igañà èkinní tàbi èkejì, ó yé kí o ka àwọn ibéèrè báyíí, o ó mo àwọn nñkan tí o ó se àkíyèsí fínífinní nígbà tí o bá tún àyokà kà. Bí àsìkò bá wà, o lè ka àyokà ní èèmèta. Gbogbo rè wá lówó bí àyokà náà ba ti le sí àti bí nñkan bá se lè tèté yé ọ sí.

Bí o bá dálùn ibéèrè lórí àkàyé, o kò gbódò da ohun tí ó wà nínú àyokà kọ. O gbódò gbìyànjú láti lo ọrò tìre. Şókì ni idálùn gbódò jé. Kò gbódò gún. Lóde-òní, ibéèrè èwo-ni-idálùn ló gbòde kan lórí àkàyé, şùgbón o gbódò gbáradì fún àwọn ibéèrè tí ó lè pè ọ níjá ju ibéèrè èwo-ni-idálùn lọ. Ibéèrè lè ní kí o sọ itumò àwọn ọrò tábí isọ kan tábí gbólöhùn kan nínú àyokà. Ibéèrè yií yátò sí èyí tí yóò sọ pé kí o wá ọrò tí o lè ló dípo wón. Ibéèrè lè ní kí o sọ idí tí èdá-ìtàn kan fí sọ ohun tí ó sọ nínú àyokà. Èyí kò ní kí o sọ itumò ohun tí èdá-ìtàn náà sọ. Làákàyé tìre ni o gbódò fí şàlàyé idálùn rẹ.

4.2 Oríṣìí ọnà tí a n̄ gbà ka Àkàyé

Oríṣìí ọnà mérin ni a fura sí pé a le gbà ka àyọkà ní àkàyé àti àkàgbádùn. Àwọn ọnà mérèèrin ní í şe pèlú ìmòsílára òñkàwé àti bí ìwé kíkà şe şe pàtákì sí òñkàwé náà sí ní àkókò náà. Àwọn ilonà mérin tí a n̄ so ni:

- Ìsárékàwé
- Ìfojúbùkà
- Ìkàwénímò
- Ìkàwégbafé

4.2.1 Ìsárékàwé

Ìsárékàwé ni ọnà tí a n̄ gbà láti ka ìwé nípa fifí ojú wá kókó ɔrò tó wà nínú àyọkà láìfí ọkàn sí àwọn ilò-èdè, hihá nñkan sórí tàbí irántí gbogbo nñkan tí a bá pàdé nínú àyọkà náà. Irúfẹ́ ọnà ikàwé yií ni a n̄ lò nínú ìwé iròyìn àti ìwé ipolówó ojà lára ògiri gbogbo. Ònà ikàwé yií kì í fí àkókò olùkàwé şòfò nítorí pé ìwọ náà ò kobi ara sí gbogbo kókó-ɔrò tó wà nínú àyọkà náà.

4.2.2 Ìfojúbùkà

Ìfojúbùkà ni ilonà ikàwé tí a n̄ şàmúlò nígbà tí o bá fé ka àyọkà tí ó şe pàtákì sí ọ. A ó kàn fojú wo àwọn ɔrò kan tó níye lórí nínú àyọkà lásán. Òñkàwé bẹ̀ kì í fí àkókò şòfò. O le ka Ojú-ìwé mérin láarin ìséjú méjì nígbà tó jé pé kókó-ɔrò kò jẹ́ ó lógún. Irúfẹ́ ọnà ikàwé yií ni a n̄ lò láti ka àwọn ìwé àtinúdá bí ìwé eré-oníše, itàn àròsọ tàbí ewì tí kò wà fún idánwò.

4.2.3 Ìkàwénímọ

Ìkàwénímọ ni irúfẹ ọnà ìkàwé kan tí olùkàwé ní lò láti ka àyókà fún ìdánwò tábí láti fa kókó-òrò yọ. Ònkàwé yóó fí ọkàn, ara àti sùúrù kàwé kí ó le kà á ní àkàyé, àkàgbádùn àti láti fa kòmòòkun ɔrò yọ nínú rẹ. Irúfẹ ọnà ìkàwé yíí a maa gba àṣíkò nítorí pé o gbódò fí sùúrù kà á bí èṣemèjì tábí èṣemèta kí o tó lè sinmi pé o ti ka ìwé. Àwọn olùwádií àti aşèdánwò ni irúfẹ ìkàwé yíí wúlò fún jù lọ.

4.2.4 Ìkàwégbafé

Ní irúfẹ ìkàwé níbi tí o ó ti ka ìwé fún àfàyọ kókó-òrò ṣùgbón láìsí pákáleke níbè nítorí pé o ò tíi nílò rẹ báyií. O kàn ní ka á ni kí o lè lóye díè di ìgbà tó maa wúlò. Irúfẹ ìkàwé yíí náà kí i fí àkókò şòfò púpò.

5.0 Ìṣoníṣókí

Lákòótán, àwọn ète tí aşèdánwò lè lò láti lè şe àṣeyorí lórí ibéèrè àyókà ni a ménu bà. Gbogbo àwọn nñkan tí àṣèdánwò gbódò mò kí ó tó lè dáwó lé ibéèrè lórí àkàyé la ti tan ìmólè sí ní abala yíí.

Aşèdánwò gbódò mò pé àràntúnrìn ọnà ni kí i jé ká şinà béké náà ni àkàtunkà àyókà ní kií jé ká şe àṣiṣe nínú ìdánwò àyókka. Ó kéré tán, o gbódò ka àyókà náà léṣemejì, kí ó tó dáwó lé ibéèrè. Èyí ni yóò jé kí o ni òye kíkùn lórí ohun tí ònkòwé ní sọ.

6.0 İşé Şíše

- (i) Ní kúkúrú, şe àlàyé tí o lè gbà şe ibéèrè lórí àkàyé láşe yege.
- (ii) Kọ àwọn ibéèrè méjì tí o gbódò bí ara rẹ léyìn tí ó bá ka àyókà náà tán.
- (iii) Dárúkọ ọnà ìkàwé mérin tí o mò.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Adéwolé, L.O. aayr.(2000). *Exam Focus Yorùbá Language for WASSCE & SSCE*.

Ìbàdàn: UPL Plc

Àlàbá, O, aayr. (2006). *Èkó Èdè Yorùbá Òde Òní fún Olódùn métà kejì Ìwé kiíni* (SS2). Lagos: Macmillam Nigeria Publishers Ltd.

Ìpín Kérin: Ìsoníṣókì Nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròṅgbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Níní òye ìsoníṣókí nínú Àkàyé
- 4.2 Ilànà àátèlé láti şe ìsoníṣókí àyòkà kan
- 4.3 Àwọn òté tó de Ìsoníṣókí
- 5.0 Ìsoníṣókí
- 6.0 Iṣé şíše
- 7.0 Ìwé ìtòkásí.

1.0 Ìfáàrà

Gégé bí a şe mò pé ákàyé ni à n yèwò nínú èkó yìí, ní ìpele yìí ni a ó ti şàgbéyèwò àwọn ònà tí à n tèlé láti şe ìsoníṣókí nínú àyòkà. Èyí ni pé, bí wón bá ní kí o şe ìsoníṣókí tí kò ju gbólöhùn méta lọ lórí àyòkà tí o kà, àwọn òfin wo ni ó de irú ìsoníṣókí báyìí.

2.0 Èròṅgbà àti Àfojúsùn

Ní òpin èkó yìí, akékòó yóò le:

- Mọ òfin tó dé ìsoníṣókí nínú àyòkà.
- Mọ bí a şe ná dákùn ibéèrè tó ní şe pèlú ìsoníṣókí

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Báwo ni ìsoníṣókí nínú Àkàyé şe yé ọ sí?
- (ii) Kí ni idí tí o fí gbódò ka ibéèrè tó jeyo nínú àyòkà?
- (iii) Kí ni àwọn òfin tí o gbódò tèlé tí o bá fé dá àwọn kókó tó jé idáhùn sí ibéèrè mò?

4.0 Ìdánilékò

4.1 Níní oyè ìsoníshókí nínú Àkàyé

Ìsoníshókí ní síṣe àlàyé ní kúkúrú lórí àkàyé tí o kà lájé pé o yo kókó èrò kan sílè. Ohun tó se pàtakì jùlò nínú ìsoníshókí ní pé, o kò gbódò lo àwọn kókò eyo-òrò tí ó jeyo nínú àyokà náà, bí kò se ɔrò tìre.

Ó ní àwọn ibrésè tí o ní láti télé, kí o tó le se isé ìsoníshókí ní àsegboríyìn. Bí ó tilè jé pé àwọn ibrésè yií lè nira ní ibérè, sùgbón bí o bá se ní gbýanjú láti se onírúurú idánrawò ni yóò máa yé o sí i. Yorùbá bò, wón ní, kíkó ni mímò bí òwe ijapá.

4.2 Ilànà àátélé láti se ìsoníshókí

Ilànà márún-ún ọtòtò ni o máa télé bí o bá fé se ìsoníshókí lórí àyokà kan. Àwọn ilànà náà ni:

- i. Kíka àyokà náà
- ii. Kíka ibéérè tó jeyo nínú àyokà
- iii. Dídá àwọn kókó tí wón jé idáhùn sí ibéérè mò.
- iv. Yíyí àwọn eyo-òrò tó wà nínú àyokà padà nínú idáhùn rẹ.
- v. Kíkó idáhùn rẹ sílè

4.2.1 Kíka àyokà náà

Ìgbésè àkókó tí o gbódò gbé, bí o bá fé se isé ìsoníshókí tí ó gún régé ni kí o farabalè ka àyokà náà ní èêmejì, èéméta tábí jù béké lọ Nípa báyí ni iwó yóò fí mò àwọn kókó èrò tí ó jeyo nínú àyokà yií. O gbódò fí ọkàn sí àyokà náà, o kò gbódò gbé ohunkóhun sí ọkàn, bí ó bá ní ka àyokà náà lówó. Èyí ni yóò mú kí o lè tètè rí àwọn kókó tó wà nínú àyokà náà.

4.2.2 Kíka ibéérè tó jeyo nínú àyokà

Ní kété tí o bá ti ka àyokà náà ní èêmejì, èéméta tábí jù béké lọ tán, ohun tó ó kàn ni kí o ka àwọn ibéérè tó ó wà ní abéké àyokà náà. Léyìn tí o ti ka ibéérè yií, o gbódò padà lọ tún àyokà náà kà. Bí o se ní ka àyokà yií ni o ó máa fa ilà sí abéké ibi tó léró pe àwọn idáhùn sí

ibéèrè náà ti jeyo.

Ohun méjì ni ó şe pàtakì ní ìpele yií:

- (a) O gbódò şe àwári èsi tí àwọn ibéèrè náà ní fè. Níbi ni iwó o ó ti şe àkýèsí àwọn kókó-òrò tó wà nínú ibéèrè náà. O sì tún gbódò mo ohun tí atóka ibéèrè kòkán ní fè.
- (b) O gbódò mo àwọn ipín-àfò tí idáhùn sí ibéèrè kòkán wà. O gbódò farabalè ní ìpele yií. O gbódò wò ó finífiní láti rí i dájú pé àwọn idáhùn sí ibéèrè náà ní bẹ nínú ipín-àfò kòkán.

4.2.3 Dídá àwọn kókó tó jé idáhùn sí ibéèrè mó

Ó ní àwọn òfin tí o máa télé bí o bá fè dá àwọn kókó tó jé idáhùn sí ibéèrè mó nínú àyokà. Àwọn òfin náà ni:

- (i) Fífa ilà sí abé àwọn eyo-òró tó şe kókó
- (ii) Má şe fa ilà si abé àpèeré: O kò gbodò fi àpèeré sínú idáhùn rẹ àfi bí ibéèrè náà bá ní ó pọn dandan.
- (iii) Má şe náání àwọn ɔrò àpèjúwe tàbí ɔrò àpónlé nínú idáhùn rẹ. Şokí bí ɔbè oge ni idáhùn rẹ gbódò jé. O gbodò sa ipá láti rí i pé idáhùn rẹ jé gbólöhùn alábódé.

4.2.4 Yíyí àwọn eyo-òró tó wà nínú àyokà padà nínú idáhùn rẹ

O gbódò rí i dájú pé o yí àwọn ɔrò tó şe kókó padà nínú idáhùn rẹ. Gégé bí orúkó rẹ, ìsonísoví, a kò fi ààyè gbà ó láti gbé àwọn ɔrò náà tààrà láti inú àyokà sí inú idáhùn rẹ. O gbódò dáhùn ibéèrè náà ní ibámu pèlú bí ó şe yé o sí.

4.2.5 Kíkọ Idáhùn Sílè

Níbi ni akékòqó yóò ti máa kọ àwọn idáhùn rẹ sílè ní ibámú pèlú bí wón şe jeyo nínú ibéèrè náà.

4.3 Àwọn Òté tó de Ìsoníshókí

- ❖ O ò gbodò lo ọrọ tí ó wà nínú àyokà sàn-àn án
- ❖ Ìsoníshókí ò gbodò ju idá kan nínú idá méta àyokà gidi lo.
- ❖ Ìsoníshókí ò gbodò ní àwọn àfikún àlàyé bí déètì, àsìkò àti ibi işèlè.
- ❖ Ìsoníshókí kò fààyè àfikún abi àsodùn òñkàwé sílè.

5.0 Ìsoníshókí

Ní abala yíí, o ti wo ohun ti ìsoníshókí jé nínú àyokà àti àwọn igaibésè tí o gbodò tèlé bí o bá fè se ìsoníshókí nínú àyokà. A kádií àlàyé pèlú àwọn òté tí ó de ìsoníshókí tó şeé gbà.

6.0 İşé Şíşe

Ka àkàyé yíí, kí o sì dáhùn ibéèrè tí ó tèlé e.

Olù ní şe işé ráñpè kan lówó, bí ó ti férè bùṣe ni Désólá wólé. Désólá ní láti désè dúró dè é. Oríṣííríṣíí èrò ló ní sọ sí Olú lókàn bí ó ti ní bá işé rẹ lọ. Ó ha lè jé pé ijà àárín Kíké àti Kúnbi tún büréké sí i tàbí pé Bùnmi ti fi ilé ọkọ rẹ sílè? Ó ní láti jé owó idánwò Wálé ló sí àbúrò rẹ nídíí wá ní irú àsìkò yíí tàbí kó jé pé ara iyá àgbà fà. Nígbà tí Olú parí işé, ó dìde lọ bá àlejò rẹ Onítòhún ròyìn bí Kíké şe tún lọ fínràn ní ilé Kúnbi, bí Kúnbi şe wá fejó rẹ sun àti bí iyá àgbà şe pètù sí i lókàn. Kí ọrọ náà bà á lè níyanjú pátápátá ni wón ní kí n pè yín wá nítorí èyin lẹ mo ojú àwọn méjéèjì.

Ìbéèrè: Ní şokí, fi gbólöhùn mérin kọ èrò tó sọ sí Olú lókàn ní kété tí ó rí Désólá.

7.0 Ìwé ìtókasí

Adéwoyin, S.Y. (2006). *Ìmò Èdè, Aşà àti Lítirésò fún Ilé-èkó Sékondíri Àgbà* (SS3).

Lagos: Corpomutt Publishers Nigeria Limited.

Ìpín Karùn-ún: Ilò-Èdè Nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè Ìsáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Níní oye ilò-èdè Àkàyé
- 4.2 Àwọn ọnà-èdè nínú Àkàyé
- 4.3 Àwọn èròjà alohùn àbáláyé nínú Àkàyé
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 İşé şíše
- 7.0 Ìwé ìtókasí.

1.0 Ìfáàrà

Àwọn ilò-èdè tí o lè bá pàdé nínú àkàyé ni a ó şe àgbéyèwò ní abala yií. Gbogbo àwọn ọnà-èdè tí a fi ní bu ewan kún èdè pátápátá ni o ó bá pàdé nínú àkàyé. Àwọn ọnà-èdè yií ló máa ní mú kí àkàyé náà jinlè, kó sì jinná ju èdè şákálá lọ. Wón sì tún máa ní mú kí ibéèrè lódíí òkótó fún akékòó tí kò gbédè dáadáa. Ní abé ilò-èdè ni ó ti rí ọnà-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé. Àpeere àwọn ọnà-èdè tí à ní sọ ni: àwítúnwí, àfiwé, àṣorégèé, ifohunpèniyàn, àdàpè, àkànlò-ayàwòrán atakora, àfidípò, àti béké béké lọ. Apeere àwọn èròjà alohùn àbáláyé ni òwe, oríkí, àkànlò-èdè, orin, ẹse-Ifá.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin èkó yií, akékòó yóò lè

- Mo iyàtò láarin ọnà-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé
- Dá àpeere ọnà-èdè kòòkan mò nínú àyòkà
- Mọ ìtumò àwọn ọnà èdè, èròjà alohùn àbáláyé àti işé tí wón ní şe nínú àyòkà tábí àkàyé Yorùbá.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Sàlàyé ọnà-èdè méjì tí o ti şalábàápàdé nínú àkàyé
- (ii) Mú àpéerẹ èròjà alohùn àbáláyé méjì jáde.
- (iii) Kí ni iwúlò ọnà-èdè nínú àkàyé?

4.0 Idánilékòọ

4.1 Nínú òye Ilò-èdè nínú àkàyé

Ìlò-èdè ni òpómúléró fún àkàyé nítorí láisí ilò-èdè, kò lè sí èmí nínú àyokà tábí àkàyé. Ilò-èdè ni ó jé epo tíi gbé ọkò àkàyé rìn, òun sì ni ejé tíi fún àkàyé ni okun àti agbára láti mi. Ní abé ilò-èdè ní o ó tí rí ọnà-èdè àti àwọn èròjà alohùn àbáláyé.

Ọnà-èdè ni ó dàbí irú nínú ọbè àkàyé, bí òpò irú kì í şe é ba ọbè jé náà ni òpò ọnà-èdè kí í şe aburú fún àkàyé, şùgbón àṣilò rẹ lè pagi dínà àgbóyé. Ó sì lè má jé kí ète àti èro òñkòwé ó jọ. Bí òñkòwé bá sì ọnà-èdè lò, ohun tó ní sọ kò níí ní ìtumò sí aşedánwò. Ọnà-èdè ni àwọn hóró ọrò, àpólà tábí gbólóhùn tí òñkòwé lò láti mú adùn èdè wọnú àkàyé rẹ. Gbogbo ọnà-èdè tí ó wà nínú èdè pátá ni o lè bá pàdé nínú àkàyé. Lára wọn ni a tí rí:

4.2 Àwọn Ọnà-èdè nínú Àkàyé

4.2.1 Àwítúnwí

Irúfẹ́ ọnà-èdè yí ni à ní lò nínú àkàyé nígbà tí òñkòwé bá ní şe àpétúnpè fónílmù, sílébù, ọrò, àkùdé gbólóhùn tábí odidi gbólóhùn nínú àyokà. Ní òpò iga, inú ewí ni o ti máa şe alábàápàdé àwítúnwí. Bátáni ewí àdáyébá ilè Áfíríkà fihàn pé àwítúnwí ni a fi şe ìtèlè òpòlopò ewí wọn. Bí àpéerẹ, ètò adárin òun ègbè gégé bí a tí ríi nínú iyérè-Ifá fi bátáni àwítúnwí hàn. Isé ìtenumó ni àwítúnwí ní şe nínú isé lítíréşò. Ọrò àwítúnwí nínú isé lítíréşò dàbí alágbèdè tó ní lu irin lójú kan ni. Àwọn àgbà bò, wòn ní “alágbèdè tó ní lu irin lójú kan, ó dájú pé ibè ní àmì wà.” Béè gélè ni onisé-ọnà lítíréşò tó ní şe àmúlò àwítúnwí nínú isé rẹ. Nítorí ko ko ko làá ránfá adití.

Oríṣiíríṣí àwítúnwí ni o ó bá pàdé nínú àkàyé Yorùbá, pàápàá jùlọ nínú ewí. Bí àpéerẹ

(a) Àwítúnwí eyo-òrò.

Èyí ni shíse àpètúnpè eyo-òrò kan lèjemì tàbí jù bẹ̀ lọ nínú lítíréshò kan.

Bí àpeere:

Olè ní í mèsè olèé tò lórí àpáta

Omo kò láyòlé, eni omo sin ló bímo

Apèpò léyìn àgbà, àgbà n bò wá kàn ó

(b) Àwítúnwí Odidi Gbólöhùn

Èyí ni shíse àpètúnpè gbogbo wúnrèn ɔrò tó wà nínú ihun gbólöhùn. Ó lè jé èèmèjì tàbí jù bẹ̀ lọ. Iye ighbà tí o bá fè rán èdè ní asìkò kan. Àpeere irú isòrí yíi wópò nínú ɔfò, ewì àwíṣe àti eṣe-Ifá. Bí àpeere:

(i) Ojó ata bá bó sí ojú níí bẹwà ojú jé.

Ojó ata bá bó sí ojú níí bẹwà ojú jé

(ii) Olórúurú mo pè ó

Olórúurú mo pè ó

Bíná bá bó sínú omi a pòrúrúrù

Olórúurú mo pè ó

Olórúurú mo pè ó

Béluú bá bò sínú omi a pòrúrúrù.

(d) Àwítúnwí Alákùdé Gbólöhùn

Èyí ni siṣé apètúnpé àpólà gbólöhùn nínú isé lítíréshò. Bí àpeere:

Òtún eyé kàngé

Òsì eyé kàngé

(e) Àwítúnwí ìtumò

Èyí ni shíse àpètúnpè ɔrò tàbí gbólöhùn méjì tí ìtumò wọn jora. Bí àpeere:

(i) ó pawo lékèé

Ó péṣù lólè.

(ii) Yẹbẹ́ n̄ sunkun àìríbí

Yẹbẹ́ n̄ gbàwè àìrípòn

Yẹbẹ n̄ fowó osùn nu ògiri gbígbé

4.2.1 Àfidípò (mètónímì)

Èyí ni ọnà-èdè tí a máa n̄ lò láti fí ohun kan dípò èkejì láti lè fí ọkan ya àwòràñ sí ni lókàn. Èyí ni fifí ohun tí ó súnmó ara wọn dípò ara wón.

Bí àpéere:

Ę jé ká firun dudu şışé

Ka lè níláári

Ká lè şehun ęgbé n̄ şe

Nínú àpéere yíí, a fí “irun dúdú” dípò ıgbà èwe

4.2.3 Àfiwé Tààrà

Èyí ni ọnà-èdè tí ó n̄ fí ohun méjì tí wòn jora nípa ìrísí wé ara wòn. Àfiwé tààrà a máa sọ ibásepò ìtumò àti ìrísí láarin nñkan méjì tí àbùdá wòn jora. Ọrò tí ó máa n̄ tóka sí àfiwé tààrà nínú àkàyé nii **bí**, **dàbí**, **jọ**, **rí**, **jùlọ**, àti bẹ́è bẹ́è lọ.

Bí àpéere:

- (i) Ó lówó lówó **bí** şekèrè
- (ii) Ó n̄ sùn **bí** età.
- (iii) Oúnjé náà tutù **bí** imú ajá.
- (iv) Ó dúdú **bíí** kóró iṣin
- (v) Ó n̄ béké **bí** ọyà.
- (vi) Ó n̄ jéun **bí** ikán
- (vii) Ó n̄ sùn **bí** igi àjá
- (viii) Ó ga **bí** igi ırókò

4.2.4 Ịfohunpèniyàn

Èyí ni ọnà-èdè tí ònkòwé n̄ lò láti gbé ịwà èniyàn wọ ohun tí kí í şe èniyàn.

Bí àpéere:

(i) Ogún ọdún tí èkọ ti ní lo aṣo, iḥòhò lākàrà wà.

(ii) Àlímótù akèngbè

Láníhún inú ahá

ìyàwó oníkóbò méjí

Tíí lé ológóje ọké lugbó

(Gbàdàmósí 1961:61)

‘Emu’ ni Gbàdàmósí fún ní orúkọ obìnrin Àlímótù àti Láníhún yíí.

4.3.5 Ìfòròdárà

Ìfòròdárà jé ọnà-èdè tí ó nílò ìmògoshé nínú àmúlò èdè. Bí àká ọrò èniyàn bá şe kún tó ni irú ẹni bẹ́ẹ́ mágá şe mọ ọrò fí dárà tó. Bí àpéẹrẹ:

(i) Ọtò lojo,

Ọtò lójó,

Ę má fòjò pójó

Ę má fojo pójó mi

(ii) Àràbà ni bàbá

Ęni a bá lábà ni baba

Ęni a bá láyé

Ti tó baba

4.2.6 Àṣorégèé (Àṣodùn)

Èyí ni ọnà-èdè tó ní şe àmúlò àṣodún tábí àpónpo nínú àkàyé. Ọnà-èdè yíí a mágá şe àpónpo nñkan ju bí ó şe yẹ lọ láti lè sọ bí itumò nñkan şe tó àti láti ya àwòrán itumò sókàn olùgbó tábí ònkàwé. Bí àpéẹrẹ:

Mágá filé pontí

Mágá fònà rokà

Mágá tún fí gbogbo agbada dínran

4.2.7 Àdàpè

Yorùbá gbà pé, ẹni tí wón bí nílé ọgbón, tí wón wò lèèdè ọmòràn kí í fí gbogbo ẹnu sòrò,

pàápàá àwọn ọrò tó jé ọrò nílá tíí bani nínú jé tàbí nìkan mìíràñ tó lóòrìn, tí omolúàbí ò gbódò la orúkọ mó lórí. Bí àpéere:

Gbogbo àwọn akékòó ti fidí rëmi nínú ídánwò.

"Fidí rëmi nínú àpéeré yíí túmò sí ijákulè

- Àwọn ọrò tó jé mó ikú (b.a. sùn, sinmi, dágberé fáyé, lọ sórun, şàísí, téri gbaşo, filè şasö bora, papòdà, wàjà)
- Àwọn ọrò tó jé mó ibi ịpamó ọkùnrin tàbí obìnrin (nìkan olómokùnrin, nìkan olómobìnrin, alábéré (okùnrin), eélélé (obìnrin) abbl.
- Nìkan ègbin – ìtò (èyó)
- lóyún (férakù)
- ilèégbóná (olóde)
- Nìkan èrù (b.a. ejò, okùn ilè, abéré (okinni) abbl.

4.2.8 Ọrò Áyálò

Èyí ni àwọn ọrò tí a yá láti inú èdè kan wọnú èdè mìíràñ. Gbogbo ọrò tí o bá yá wọnú èdè Yorùbá ni o gbódò şe àtúnse sí lónà tí yóò fí bá ìrò fáwèlì, kóńsónàntì, ohùn àti bátànì sílébù Yorùbá mú. Àpéeré ni ìwònyí:

Lawyer	-	lóyà
teacher	-	tíṣà
Tyre	-	táyà
soldier	-	sójà
table	-	tébù/tábìlì
nurse	-	nóqòsì
brick	-	bíríkì
wig	-	wíígì
ink	-	yíñkì
belt	-	bélítì
fail	-	féélì

pail	-	péèli
keg	-	kéègi
bed	-	béèdì
led	-	léèdì
carpet	-	kápéètì
cement	-	síméèntì
skirt	-	síkéètì

4.3 Àwọn Èròjà Alohung Abáláyé

4.3.1 Òwe

Òwe jé ọkan pàtakì lára ilé ịṣúra ọgbón fún àwọn èyà Yorùbá. A máa n̄ lo òwe láti ṣe àlàyé ọrò tábí láti wà ojútùú sí àwọn iṣèlè tó ta kókó. Ìdí nìyí tí àwọn àgbà fí máa n̄ pa á lówe pé. 'Òwe lèsin ọrò, ọrò lèsin òwe, bí ọrò bá sònù òwe la fí n̄ wá a'. Íwònyìí ni diè lára òwe Yorùbá:

- (1) Àtigbéyàwó kò téjó, owó ọbè ló şoro.
- (3) Bí onílé bá ti n̄ fí àpárí iṣu hàn àlejò, òwe ilé tòó lọ ló n̄ pa fún un.
- (3) Bíyàá bá yàpà, ọmọ á yòkúùgbé, ení bí ni là á jọ
- (4) Ọpékétè n̄ dàgbà, inú ọmọ àdámò n̄ bàjé, a di baba tán inú n̄ bí wón.
- (5) Ilé là á wò, kí á tó sọmọ lórúkọ.
- (6) Ọwó ọmodé kò tó pepe, tàgbàlagbà kò wọ kérègbè
- (7) Àgbò méjì kò gbodò mu ọmi ní koto

4.3.2 Orin

Àwọn ẹya Yorùbá féràn orin kíkọ lópòlòpò. Kò sí ibi tí wón kì í tí í kórin. Orin ni wón máa n̄ fí gbé èrò ọkàn wón jáde lásìkò tí inú wón bá n̄ dùn tábí tí wón bá ní ibilejé. Ọnà méjì ni a pín orin si:

Orin ayeyé
Orin ọdun ibilejé

4.3.2.1 Orin Ayẹyẹ: Èyí ni àwọn orin tí a máa ní kọ níbí oríṣííríṣíí ayẹyẹ bí iákómojáde, ìgbéyàwó, oyè jíjé, ìsínkú àgbà àti béké béké lo.

Àpéere orin ayẹyẹ ni ìwònyìí:

Orin ìgbéyàwó

Ilé àwa dùn,
Okọ ní í pọnmí
Ilé àwa dùn,
Okọ ní í fọṣo
Ilé àwa dùn,
Okọ ní í lọta.

4.3.2.2 Orin iákómojadé

Omọ la ó fí gbé
Eee,
Omọ la ó fí gbé.
Ówó osùn, lówó àwa,
Omọ la ó fí gbé

4.3.2.3 Orin Ọdún Ìbílè: Gbogbo ọdún ìbílè pátá ni a ti máa ní kórin. Irú orin tí wón ní kọ ni a ó fí mọ irú ọdún ìbílè tí wón ní şe. Bí àpéere:

4.3.2.4 Orin Ògún

Ògún má mà jé ní rí şonṣo,
Ògún má mà jé ní rí şonṣo,
Ení wá şonṣo, á á rí şonṣo,
Ògún má mà jé ní rí şonṣo

4.3.2.5 Orin Ajé

Mo bÁjé jẹ,
Mo bÁjé mu.
Mo bÁjé jẹ,
Mo bÁjé mu o,
Ojú ò gbodò ti mí mó o

4.3.3 Àkànlò-Èdè

Àkànlò-èdè jé ọkan lára òpó tó gbé èdè àti àṣà Yorùbá ró. Ó máa ní fí bí èníyàn şe gbó èdè

Yorùbá tó hàn.

Ìwònyíí ni díè nínú àkànlò-èdè àti ìtumò wọn:

<u>Àkànlò-Èdè</u>	<u>Ìtumò</u>
1) Rejú	Sùn
2) Dà á lágbo nù	Ba ti ẹnìkan jé.
3) Gbé aáyán mì	Lóyún
4) Térí gbaṣo	Kú
5) fí àáké kórí	kò jálè
6) Fi ẹsẹ fẹ e	Sá lọ
7) Awó ya	Àṣírí tú

5.0 Ìṣoníṣókí

Lákòótán, nínú èkó yíí ni a ti ṣe èkúnréré àlàyé lórí àwọn ọnà-èdè àti àwọn èròjá alohùn àbáláyé máa ní jẹyọ nínú àkàyé Yorùbá. Àpẹ́rẹ àwọn ọnà-èdè tí a ménu bá nínú işé yíí ni. Àwítúnwí, Àfidípò, Àfiwé taara, ifohunpèniyàn, ifòdárà, Aṣorégéé àti Àdàpè. Àpẹ́rẹ àwọn èròjá alohùn àbáláyé tí a ṣàlàyé ni a ti rí òwe, orin àti àkànlò-èdè. Ḍò àyálò náà jé ọkan lára ịlò-èdè tí a ménubà.

6.0 İşé Şíşé

- (i) Dárúkọ àwọn ịsorí méjì tí a ṣàlàyé nínú ịlò-èdè
- (ii) Dárúkọ ọnà-èdè méta, kí o sì ṣàlàyé wón pèlú àpẹ́rẹ méjì méjì.
- (iii) Ṣàlàyé méjì lára èròjá alohùn àbáláyé tí a dárúkọ nínú işé yíí, pèlú àpẹ́rẹ.

7.0 Ìwé Ìtókasí

Ajiboyé, O. (2002). *Ìmò Ìṣowólo-èdè*. Lagos: Tomfetes Publishers company.

Ojo, E. T. (2013) Stylistic Analysis of Proverbs in selected Yorùbá written Literature' Ph.D. Thesis, University of Ibàdàn.

Ojó, E. T. (2016a) ‘Àgbéyèwò Ọnà-èdè nínú àwọn Ìwé Ìtàn-Àròsọ D.O. Fágúnwà

Márààrún'. *Òtun Ìmò Nínú Ìtàn-Àròsó D.O. Fágúnwà*. Egbé Onímò Èdè Yorùbá. – Yoruba Studies Association of Nigeria.

Òjó, E. T. (2016b) ‘Ìlò-Èdè Nínú Ìwé Ìtàn Àròsó Ó LE KÚ’ Adeleke. D. (eds) *Àṣà, Èrò àti Èdè Nínú Isé-Onà Aláwòmò Lítiréṣò Akínwùmí ḥṣòlá*. DB, Martoy Books, Ibadan, Nigeria.

Oyèdélé. Moses A.& Oyèdélé, Dámiláre S. (2019): *Yorùbá di Wúrà*. Lagos: Ìmódòtun Resources.

Olábòdé, A. (1992). *LIY 371 Yorùbá Stylistics*: Ibàdàn: The Department of Adult Education University of Ibadan

Òpégèyítímí, Ayò (1997). *Tíórì àti ḥṣowólo-èdè*. Ilé-Ifé: The Department of Linguistics and African Language, Obafemi Awólówó University, Ilé-Ifé.

MÓDÙ KETA: ÌMÉDÈLÒ ÀTI ÌGBÓRÒKALÈ

Ìpín Kiíní: Ohun tí Ìgbóròkalè jé

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéérè Ìsháájú
- 4.0 Idánilékòó
- 4.1 Níní òye ìgbóròkalè
- 4.2 Àwọn èròjà ìgbóròkalè
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 Isé síše
- 7.0 Ìwé itókasí.

1.0 Ifáàrà

Ní abala yií ni a ó ti ñe àfihàn ohun tí Yorùbá ní pè ní ìgbóròkalè. Ó jé òkan lára ònà tí a ní gbà mọ bí èníyàn ñe dántó nínú èdè Yorùbá tó. Yàtò sí èyí, a ó wo àwọn ònà àti èròjà tí a ní lò láti gbé ɔrò kalè gégé bí amèsö-ɔrò. Àlàyé àti àpẹ́eré àwọn èròjà yií kò ní ñe aláìjé wíwò ní abala yií. Aáyan ògbufò, èdè àmúlò láwùjò àti ìpolówó ojà yóò di mímò ní abala yií kan náà.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yií, iwo yóò;

- Mọ bí a ñe ní gbórò kalè nínú èdè Yorùbá
- Mọ àwọn èròjà tí a fí ní gbórò kalè lédè Yorùbá
- Ní imò èbùn nípa ìgbóròkalè láwùjò.

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni ìgbóròkalè?
- (ii) Dárúkọ àwọn èròjà ìgbóròkalè
- (iii) Kí ni iwúlò ijúbà nínú ìgbóròkalè

4.0 Idánilékò

4.1 Kí ni ìgbóròkalè?

Ìlànà tí pèdèpèdè, ònpèdè àbí amèsq-òrò ní gbà báni sòrò tí í fí muni lókàn ni a ní pè ní ìgbóròkalè. Ònpèdè a máa şamúlò àwọn èròjà tí yóó mú inú àwọn olùgbó dùn dáadáa. Èyí gan-an là ní pè ní ẹbùn sòròsòrò. Kò sí ibi tí a kì í tí rí irú èyí, bí ó şe wà ní kíkọ ló wà ní sisò. Pabambarì rẹ ni inú àwọn lítíréşò àpilékọ wa gbogbo. Ó yé kí a tún fí kún un pé iikíni, ijubá, owe, àkànlò-èdè, ọnà-èdè àti àwàdà tí dérin-ín pòsónù ni àwọn èròjà tí amèsq-òrò fokàntè láti gbé ọrò kalè.

Àpéere té wá sókàn eni ni ọrò Gáà nínú iwé Fálétí '*Başırın Gáà*'. Èyí jé ọkan lára àpéere ìgbóròkalè tí àwọn onímò máa ní tóka sí púpò:

Ènyin ijòyè Òyó, a dúpé, a réyìn odi
Oba ló ó fí wá sínú odi
E je Májéógbé ó máa bárá ọrun sèyin odi
Ènyin ijòyè Òyó, e è kúkú sí lóòkùn
Nínú ọrò yií, e e sí lóòkùn
Şùgbón ká sòrò díè bí àlékún
Ká le mó wè bí eni tó wèkun
Lórí ore ta şe kàyé o le dúró kunkun
Nítòótó eni o bá róba nígbékùn
Tí ò şàlàyé e ní kíkún
Apobajé lásán la jé
Lójú gbogbo elétí kunkun
Awọn eni tí ò gbón, eni tí ò mòràñ
Nwón ní kòkòrò tatójà lébè iṣu rán.
Gáà tún pa Majéógbé
Kí ni Majéógbé sè?
Tàbí pé ijòyè tún pa Majéógbé
ijòyè kó ló pa Majéógbé
Majéógbé ló dolóyè tó gbàgbé

pé eni ta bá fé mo lówó e, eléyiún làna eni
 Májèogbé ló pàLòrí oníbátá
 Nílé onílù ní Jábátá
 Níbi tómo wón gbé n̄ tarú tata
 Kó tó wá dayaba...

Bí eyé bà se lọ ní a se é sòkò rẹ ní ɔrò igaibóròkalè. Yàtò sí ifóròdára, iwohùn àti ìgbóhùnsókèsódò inú afò yií kàmòmò. A tún rí àmúlò òwe, àkànlò-èdè àti béké béké lọ. Àwọn wònyí ni Fálétí tenu ‘Gáà’ lò láti şafihàn ębùn sòròròrò.

Èyí túmò sí pé igaibóròkalè lè wáyé láarin ijò, níwájú èrò, lórí aféfē, ní ipàdé tàbí láarin àwọn èrò. Akékòqó-èdè gbódò mọ bí èdè rẹ yóò se jé itéwógbá tí yóò sì dùn létí olùgbó.

4.2 Àwọn èròjà igaibóròkalè

- (i) Ìkíni
- (ii) Ìjubà
- (iii) Òwe àti àkànlò-èdè
- (iv) Ìfi-ra-ení-hàn
- (v) Àwàdà
- (vi) Èròjà alóhùn àbáláyé

4.2.1 Ìkíni

Ìkíni jé ọkan lára àwọn èròjà igaibóròkalè tí olùsọ gbódò kókó se bí ó bá fé báni sòrò. Àwọn Yorùbá a tilè máa n̄ sọ pé eni tí kò kí ni kúulé ti pàdánù ‘e kù àbò.’ Òfin tí kò sí ní àkósílè ni òfin ìkíni níwájú ọpò èníyàn.

Àpẹ́rẹ́ i:

Dúró dúró
 E kú ìdúró
 Ení tó nàró
 E kú àgbódìde

Àpẹ́rẹ́ ii

E kú ojùmò
 E kú ojúmòmò
 Ọ̀dè ò dùn bí?

Àlááfià kó lẹ wà bí?

Ọnà tí a n gbà láti kí ènìyàn lásikò ti a n gbórò kalè pò súà nínú ibú-èdè Yorùbá. Àpéṣeré tí a ṣe sókè yií kàn jé bí itówò lásán ni.

4.2.2 Ìjúbà

Ọkan lára àwọn ilaràna tí amèsö-òrò tàbí sòròsòrò gbódò mo àpadé àti àludé rẹ ni ibà jíjú. Kì í ṣe kà kàn tenu bọ qfò, àyájó tàbí ewí àwíṣe miíràn níkan ni ibà jíjú. Ọnà tí a n gbà láti bu olá fún àwọn olùgbó pàápàá jù lọ àwọn ajunilò ni a n pè ní ibà jíjú. Kódà láyé òde òní tí ejò ti wó kúrò níbi tàná, a tún rí àpéṣeré ibà jíjú lárùjò àwọn ònpèdè, adarí ètò àti àwọn sòròsòrò lórí rédíò áti móhùn-máwòrán. Bákán náà ni a rí ibà jíjú níbi ayeyé igabéyàwó, ἰsomolórúkọ àti àwọn ayeyé miíràn. Pàápàá jùlọ tí alága idúró àti alága ijókòó bá fé bérè iṣé wọn níbi ayeyé igabéyàwó, ibà jíjú ló máa n̄ ṣaájú, wọn á júbà Olórun, wọn a júbà àwọn ènìyàn jàñkànjàñkàn, àwọn ajunilò, àwọn tí ó yé kí wón júbà fún nítorí pé bí ekòló bá júbà ilè, ilè á lanu fún un. Ní pàtakì jùlọ, wọn á júbà àwọn ɔgá tó kó wọn níṣé, kí wón tó wá ki ara wọn. Àwọn wònyí ni a n pè ní ibà jíjú nínú igaþóròkalè lárùjò Yorùbá.

Àpéṣeré 1

Egúngún ti kò réni júbà
Kó má téṣo
Àgbà imòràn tí ò réni jùbà
kò má wúlè gbàmòràn
Àdáṣe ní hun ni
Ìbà ò gbódò hun ọmọ ènìyàn

Àpéṣeré II

Ìbà lówó Olórun Qba iké
Èyin àgbà şàñkò şàñkò
To n̄ bẹ ní ikàlè
A júbà lówó yin...

Àwọn ipèdè okè yií já sí ijubà tí a fí bolá fún Olódùmarè àti àwọn ènìyàn. Igbà miíràn níbè ni a ti máa dárúkọ àwọn ènìyàn tó jé gbajúmò tó wà ní ikàlè àti ipò wón. Kì ì ṣe nínú igaþóròkalè ibílè níkan, kódà ní àpéo fún idíjé tàbí àríyànjiyàñ, ijúbà a máa wáyé.

Àpèrè III

Ę káárò
Ę kú ojúmọ
Ę kú ojúmọmọ
Mo kí Oba Alayé tó wà níkàlè
Alága ojó òní
Àwọn àgbà şàñkò şàñkò

Àkýèsí níbí fí hàn pé ó şoro láti ya ijubà àti ịkini sótò nígbà mìíràn; wón a máa jẹ wọnú ara wón. Láisí àní-àní, ọkan lára ịgbésè tàbí èròjà ịgbórọkalè ni ibà jíjú.

4.2.3 Ìfi-ara-ẹni-hàn

Ìfi-ara-ẹni-hàn náà jẹ ọkan lára àwọn èròja ịgbórọkalè tí sòròsòrò máa ní şàmúlò. Bí sòròsòrò bá ní sòrò, tó ní kíni, tó júbà, ohun tó tún kù ní ìfi-ara-ẹni-hàn. Kò sí awo kan ní awo ẹwà ju kí ọnsòrò sọ orúkọ ara rẹ tàbí ịnagijẹ rẹ tí gbogbo ayé mò ón mó. Èyí kò ni jé kí wón sì í mú fún ẹlòmíràn. Sòròsòrò tí kò bá ní ẹbùn àtinúdá níkan ló máa sọ pé 'orúkọ mi ní lágbájá'. Èyí tó bá mọ ịsọ ọrò dáadáa, a káràmáásikí rẹ.

Àpèrè I

Èmi ọmọ yín
Olólùfẹ yín
Àbúrò yín rèé
Òjògbón nínú àwọn apèdè
Adéwálé lèmi í jé
Ọmọ bàbá lóde Òṣogbo
Òṣogbo Òròkí ọmọ Àsálà...

Àpèrè II

Ę sún móbí
Ewá wò mí
Eyín mi ò pakasọ
Èrìgì mi ò şe mònđè
Adé ọmọ Adé náà ni
Sé kí n máa lọ
Kò ní sí iyonu.

Èyí já sí pé ònpède yií lo àfihàn ara rè láti gbé òrò dúró. Kòseémání ni àwọn igeria yíí, kì í se wòfún bí a bá fé kí wón kà wá kún sòrò-sòrò tó ní igeria kalè tó jíire.

4.2.4 Èròjà Alohùn àbáláyé

Àwọn èròjà alohùn àbáláyé ni àwọn ewì alohùn tó lè já sí oríkì, òwe, àkànlò-èdè, orin tàbí àyájó. Àwọn wónyí wà lára ohun tó ní ran eni tó bá lébùn sòròsòrò lówó. Sòròsòrò tó bá mò òwe ò níí se àsetì tórò bá díjú tán nítorí pé bí òrò bá sònù, òwe láà fí wá. Kì í wá se òwe nikan, àwọn èròjà alohùn àbáláyé yòókù náà wúlò débi kàá-sí-nñkan. A ti sòrò lórí òwe ní módu kiíní. Isé tó ní se níbè kò kéré. Bí sòròsòrò bá ní sòrò nípa pàtákì ọmọ tó forin jálùbósà sí pé:

Lááyé mi
Hèè èe
Láyé mi o
Mà fowó mi méjeejì
Ma fí gbómọ jó o

Èyí á túbò se àkàwé ohun tì sòròsòrò ní sọ ju òrò wúru lásan lọ. Bí a bá wà níbi ịpẹjọ tí enikan bá ní sòrò nípa orí eni àti kádàrà. Ó le se àyálò oríkì yií.

Hun-un!
Kúkúndùkú
A- bewé-gèrugèru
Òpòlopò òògùn
A-bì-rumọ gálégálè
Àkànbí bí o lópò oògùn
Bí o bá lékèé
Kò níí jé
Orí eni jé ju ewé lọ....

Eni tó bá mòràn tó jinlè nínú àṣà àti èdè ló máa mò pé oríkì ijésà ni eni yií ti ya àyolò yií lò. Ó lè má jé eléyií, àpẹ́rẹ́ lásán ni a fí èyí se.

5.0 Ìṣoníṣókí

Ìkíni, ijúbà, àwàdà, ọnà-èdè, àkànlò-èdè ni a kíyèsí gégé bí èròjà igeria kalè ní abala yií. Àwọn ni a fura sí pé yóó ran sòròsòrò lówó láti kógo já nínú igeria kalè. A ó mènu ba

ọnà-èdè àti èròjà alohùn àbáláyé ní abala yíí nítorí pé a ti tú peerepērè òrò nípa wọn ní
Módù kííní àti èkejì nínú kójòsì yíí.

6.0 İşé şíše

- (i) Kí ni igañoròkalè?
- (ii) Àwọn èròjà wo ni ó wúlò fún igañoròkalè?

7.0 Ìwé Ìtókasí

Òpádótun, O. (2003). *Ònkòwé àti ìwé kíkọ Alátinúdá*. Òyó: Odumatt Press.

Òpèfèyítímí, A.(2014). *Tíórí àti isowolo-èdè*. Ilé-Ifé; Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ifé.

Olátéjú, A. (2004). *Readings in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ìbàdàn: Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.

Ìpín Kẹjì: Aáyan Ògbufò

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéèrè Ìsáájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Kí ni aáyan Ògbufò?
- 4.2 Òfin tó de Ògbufò
- 4.3 Oríṣíí Ògbufò
- 5.0 Ìsoníṣókí
- 6.0 İşé Şíše
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Àfojúsùn wa nínú abala yíí ni aáyan ògbufò. Gbogbo ilànà tí a ní tèlé láti şe ògbufò tó jíire la ó tú wò wélewélé, pèlú àpẹ́rẹ fún ìtowò. A ó bérè èyí pèlú ìtumò ògbufò, oríṣíí ògbufò, Ògbufò, orúkọ èníyàn, ibi àti ilú, ògbufò àyókà àti ewì. Èyí yóó mú akitiyan wa láti şe aáyan ògbufò ó sèso rere lójó iwájú nítorí pé ìwúlò işé ògbufò kúrò ní kérémí. Àjànàkú kojá mo rí nñkan firí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yíí, o ó:

- Mọ ìtumò ògbufò àti àmúyẹ ení tó bá fé şe ògbufò
- Mọ àwọn ilànà tó rò mó şíše ògbufò
- Mọ bí a şe ní şe ògbufò ɔrò sí Yorùbá àti èdè mìíràn
- Mọ àwọn àbùdá ògbufò tó dára

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni aáyan ògbufò?
- (ii) Dárúkọ méta nínú àwọn òfin tó de aáyan ògbufò
- (iii) Sàlàyé oríṣí ògbufò méjì tí o mò.

4.0 Idánilekòó

4.1 Kí ni Aáyan Ògbufò?

Aáyan ògbufò ni ìlànà tí a ní gbà láti túmò ọrò, gbólóhùn tàbí làbárè kan láti inú èdè kan sí èdè miíràn. Isé ọpolo tó gba ifarabalè ni aáyan ògbufò nínú ìmò ẹdá-èdè, idí nìyí tí ò fi gba àrójinlè, àrògún àti àtinúdá ní àkókò péréte. Ògbufò gbódò rí i pé adùn, àti ìtumò ọrò tàbí gbólóhùn kò sònù yán-ányán nígbà tó bá ní ñe ògbufò rè. Bí gígùn ògbufò ò tilè bá ara wón dógba, tí a ò sì rí àwọn ọrò tó túmò sí èkejì gan-an. Ògbufò gbódò lè şàmúlò kókó-ọrò láti fi ojú wo ohun tí ó wà nínú èdè tí a fέ tú sí èdè miíràn. Ó yé kí a fi kún un pé dandan ni mó-ón-kó-mó-ón kà fún isé aáyan ògbufò.

4.2 Òfin tó de Ògbufò Şíše

- Ògbufò gbódò mo èdè méjéèjì ní àmòdunjú. Ó gbódò mo ìhun, ìtumò, òwe, àkànlò-èdè àti òfin àkotó èdè méjéèjì.
- Ògbufò ò gbódò gbára lé ìtumò eyo-ọrò níkan fún ògbufò
- Wòfún ni ògbufò orúkọ èníyàn, llú tàbí ibi nínú aáyan ògbufò
- Gígùn èdè méjéèjì kò gbódò jìnnà sí ara wón,
- Ìpín-afò àti ifámìsí gbódò jé àmúlò.
- Kí í ñe dandan kí ọrò inú àyókà jé iye kan náà pèlú èyí tí a ñe ògbufò rè.
- Kò sí ààyé fún àsòdùn púpò nínú ògbufò

4.3 Oríṣí Ògbufò

QNà méta ni o lè gbà ñe ògbufò láti inú èdè kan sí òmíràn. Èyí dá lé irúfẹ afò tí o bá gbá mú láti tú sí èdè miíràn. Ògbufò le jé mó ẹléyo-ọrò, ògbufò gbólóhùn tàbí ògbufò kókó-

òrò (Abíódún, 1996). Ìsòrí métèèta yí ni yóò sọ ìhà tí ó yé kí o kọ sí irú isé tí o fé se ògbufò rè.

4.3.1 Ògbufò Eléyø-òrò

Ògbufò eléyø-òrò níí se pèlú síse ògbufò òrò láti inú èdè kan sí òmíràn ní eyo eyo láìwo ìtumò wọn papò. Irúfè ògbufò báyíí a máa se àtakò ìtumò nítorí pé ìhun èdè méjì ò lè papò rárá. Irúfè ògbufò yí wúlò fún àwọn eyo òrò tábí àtòjò òrò.

Àpeèrè èyí ni:

Àlàbá's father has slept before I arrived.

* Àlàbá bàbá ti sun kí n té dé.

✓ Bábá Àlàbá ti sun kí n to dé

The brave hunter killed a big snake.

* Náà ògbóju pa kan nlá ejò.

✓ Ògbójú ọdẹ náà pa ejò nlá kan.

Charity begins at home.

* Ìwà rere bérè ní ilé.

✓ Ilé làá tí kó èṣó ròde

My father rarely travels on Saturday.

* Mi bàbá kí i sáábá rírínàjò ní Sátidé.

✓ Bábá mi kí i sáábá rírínàjò ní Sátidé

Àwọn ògbufò tí a sá lámì àiseégbà (*), jé àbájáde ògbufò eléyø òrò nítorí pé a ò wo òfin àti ìhun òrò inú èdè méjéèjì dádadáa. Ó dájú pé ògbufò tó dáñító kan ò ní se irúfè aṣíṣe yíí, ni ìwón ìgbà tó bá ti mọ èdè méjéèjì dunjú.

Àpeèrè ògbufò tó se è tèlé ni:

The man kicked the bucket yesterday after brief illness.

✓ Ọkùnrin náà ta téru nípà lánàá léyìn àìsàn ránpé.

Someone who does not know the king jokes with his ruling

✓ Èni tí ò mọba ló n fọba şeré

A child left untrained will eventually sell his father's house

✓ Ḍomọ tí a bá bí ta ò kó, ni yóó gbé ilé tí a kó tà.

4.3.2 Ògbufò kókó-òrò

Ìtumò tó níí ñe pèlú àwọn kókó-òrò tábí òkùtè òrò nínú gbólóhùn láímú òrò náà léyoléyo ni a ní pè ní ògbufò kókó-òrò. Irúfẹ́ ògbufò yií kí í fún ni ní ìtumò kíkún nítorí pé àwọn òrò tó jé òpómúléró ínú gbólóhùn nikan ni a mú lò. Àpéerẹ nìyí:

- (a) The most paramount thing and what should be our primary assignment on earth is the kingdom of God.

Ohun àkókó tó ñe pàtákì jù láti lépa ni ijøba Olórùn

- (b) Bath a dog, comb a dog, a dog will still remain a dog

Kò sí bí a ñe le se ebòlò tí kò ní run iga

- (c) Having gone through the proceeding and the case vividly, in accordance with the provision of the constitution. I am convinced that you are guilty of the accusation levelled against you by the plaintiff.

Léyin ifarabalè wo igaþejó yií dáadáa ní ibámu pèlú òfin ilè wa, ó dájú pé o jèbi èsùn tí olùpèjó fí kàn ó.

Àwọn àpéerẹ òkè yií tóka sí i pé kò dí dandan kí ògbufò lo gbogbo òrò tó wà nínú isé tó fé ñe ògbufò rè lókòòkan, kò tó ñe ògbufò. Irú èyí ló má ní ñelé sí ògbufò òwe tábí àkànlò-èdè láti inú èdè kan sí òmíràñ. Ó dí ìgbà tí a ò bá rí òwe tó bá èyí tí o ní wá, kí o tó le ñe ògbufò léyoléyo. Àpéerẹ ògbufò òwe lédè gèësì sí èdè Yorùbá nìyí:

- (a) Charity begins at home.

Ilé làá ti í kó èşó ròdè

The work is how to do it.

Akèrègbè ni yóó sọ ibi a á tokùnbò.

A stich in time saves nine.

Ìgbà ara làá búra.

4.3.3 Ògbufò Gbólöhùn

Ògbufò gbólöhùn túmò sí ká şe ògbufò odidi gbólöhùn sí èdè miíràn. Irúfẹ́ ògbufò yií a máa fún ni ní ìtumò kíkún. Ògbufò gbólöhùn ni o ó máa ní bá pàdé jù nínú idánwò. Şùgbón ó yé kí a fí kún un pé kí í şe gbogbo igañà ni ilànà yií wúlò. Àpeere,

- i. The man thinks I am a pauper
Okùnrin náà rò pé akúşèé ni mí.

Uneasy lies the head that wears the crown
Opòlopò iṣoro ló rò mó ipò adarí

The fear of God is the begining of wisdom
Ibèrù Olórùn ní ipilèsè ogbón

4.3.4 Ògbúfò orúkọ Èníyàn àti ibi

Kò pón dandan kí o yí orúkọ èníyàn tàbí orúkọ ibi padà sí èdè miíràn bí o bá ní şe ògbufò; wòfún ní. Opò igañà ni orúkọ miíràn tí o bá yí orúkọ padà sí máa ní jé àbùkù tàbí èébú. Fún idí èyí, ó sàn kí lo àwọn orúkọ náà bó şe wà. Fún àpeere, Gèésì fún England, Sàró fún Sierra Leone, Àgànyìn fún Ghánà, Yánmínrín fún Ìgbò, Adúlárò fún Africa. Ìgbà miíràn sì wà tí ìtumò orúkọ yií á sònù pátápátá. Ó lè jé ɔrò àyálò, yálà àfojúyá tàbí àfetíyá. Àwọn àpeere miíràn níyí;

America	-	America tàbí Améríkà
African	-	-Adúlárò tàbí Aáfíríkà
Mr Wood	-	Ògbéni Wood tàbí Ògbéni Wúùdu
Carlifornia	-	Carlifornia tàbí Kalifónià
Accra	-	Accra tàbí Àkírá
London	-	London tàbí Lóndòñù
Nigeria	-	Nigeria tàbí Nàìjíríà
France	-	France tàbí Faransé

4.3.5 Ògbufò Àyòkà

Ògbufò àwọn àyòkà tí a kọ ní ɔrò geere ni ògbufò àyòkà. Ògbufò àyòkà kí í nira bí i ti

ewì tó jinlè ní èdè àti ìtumò. Èdè ojoojúmò tí tawo-tògbèrì mò ni a fí gbé àyokà òrò geere kalè.

Àpèrè 1

Oláwuyì was a renowned artist in this neighbourhood. He painted the picture of our first king, and placed it at the market square. Apart from the money he was paid for this great work, the tourist department was paying him a good sum of money as royalty every year for this work. His name is boldly written below the artistic work. This, with his pictures, taken by many tourists made him known all over the world. Many greetings and advertisement cards cover his picture. Also, he had travelled to many countries on invitation. No wonder, Oláwuyì was one of the few rich people in the village. Why did he choose to live in this rural area? This is the question on every lip. “I derive a lot of inspiration for my works from this place” This was the answer he gave to this common question many years ago (Adéwolé 2011).

Oláwuyì jé gbajúmò onisé-ònà ní agbègbè yíí. Òun ló ya awòrán ọba wa àkókó, ó sì gbé e sí gbàgede ọjà. Yàtò sí owó tí wón fún un lórí işé ñlá yíí, ẹka ilé-isé ìrinàjò-gbafé a tún máa san owó tí ó tówó fún un bí èrè lódòqdún lórí işé yíí. Orúkọ rẹ wà ní kíkọ gbàgàdà ní ìsàlè işé-ònà náà. Èyí pèlú àwọn àwòrán rẹ tí ọpò àwọn arinrinàjo tí yà jé kí ó gbajúmò kákiri àgbáyé. Ọpòlòpò káàdì ikíni àti ti ịpolówó ọjà ni ó ní àwòràn rẹ lára. Bákan náà, ó ti rin ìrinàjò ló sí ọpòlòpò orílè-èdè tí wón máa ní pè é sí.

Abájo, Oláwuyì jé ọkan nínú àwọn èníyàn díè tó lówó ní abúlé náà. Èéše tí ó wa fí pinnu láti máa gbé agbègbè ìgbéríko? Èyí ni ibéèrè tó máa ní jáde lénu ọpò èníyàn. 'Mo máa ní rí ọpò imísí fún işé mi níbí yíí.' Èyí ni idáhùn sí ibéèrè ìgbà gbogbo yíí ní ọpòlòpò ọdún séyin.

Àpèrè II

Èdè Géèsì

The death of Ajayi's parents spelt a doom for him. It almost turned him a lunatic before a man of God approached him and preached to him that all hope is not lost once there is

life. He yielded positively to the preaching and set out to take a new change having considered the situation in which his parents died. He packed all his bags and baggage and left for Ayépé. When he got to this village, he knew nobody but his innocent look endeared him to one rich man who embraced him and offered him a room, cloth and money. He began to work under him and was very obedient to the man's household. There was a day the man travelled, his wife tried to seduce Àjàyí but out of amazement he refused to be seduced. The woman lied to the husband when he arrived that Àjàyí attempted to rape her when he was not around.

Èdè Yorùbá

Ikú àwọn òbí Àjàyí dá làásìgbò sílè fún un. Ó fẹè sọ ó di alángànná, kí òjìṣé Olórun kan tó tò ó wá láti wàásù fun ún pé bí èmí bá wà, irléti sì wà. Ó télé iwaásù yií dáadáa, ó sì múra láti lọ kojú ipènijà miíràn lèyìn tó ti wo sàkun ipò tí àwọn òbí òun kú sí. Ó palè gbogbo ẹrù àti kááyá rẹ mó, ó sì kóri sí Ayépé. Nígbà tó dé sí abúlé yií, kò mọ ẹnì kankan sùgbón ojú rẹ tí ò jọ oníjàngbòn mú kí ọkùnrín olówó kan fà á móra. Ó sì fún un ní yàrá kan, aṣo àti owó. Ó bérè sí ni ṣisé lábè rẹ, ó sí jé ọmọ tó gbóràn sí i lènu. Nígbà tò di ọjó kan, tí ọkùnrin yií rin irléti, iyàwó rẹ gbìyànjú láti fajú rẹ móra fún ibálòpò, sùgbón pèlú iyálénu ló fí kò jálè. Obìnrin náà paró fún ọkọ rẹ nígbà tó dé pé Àjàyí gbìyànjú láti fí ipá bá òun lò pò nígbà tí kò sí nílē.

4.3.6 Ògbufò Ewì

Èyí ni ògbufò àyokà tó wà ní irléti keékèèké ní irlànà ewì àbí àròfò. Èdè inú ewì a máa jinlè ju èdè ojojúmò lásán lọ. Ìdí nìyí tí ògbufò şe gbódò fiyésí iyapa èdè tó máa ní wáyé nígbà tó bá fé şe aáyan ògbufò ewì. Èyí kò şèyìn pé ewì a máa lóyún itumò.

Àpẹ́rẹ́ I

Gèésì

The beautiful walks gently
The affluent strides leisurely
The snail has no hand

The snail has no feet
 Gently the snail crawl up the tree
 Whatever is done with care
 Is always accomplished perfectly
 Whatever is handled impatiently
 Gives one great difficulty
 All efforts in futility
 He who does not behave gently
 Will fall for the world to see
 Will cry for the enemy to rejoice
 I say we should tread this world gently
 In obedience to the words of elders
 Few show their sincerity in our absence
 But all in our presence
 Display their love for us
 Let's be careful
 So that people can say good thing about us.

Èdè Yorùbá

Afínjú wọn a rìn gbendéké
 Olórò a rìn finífiní
 Ìgbín ò lówó
 Ìgbín ò lésè
 Pèlépélé ìgbín sì gungi
 Ohun a bá fèlè mú
 kì í bàjé
 Ohun a bá fí agbara mú
 Kokooko níí le
 Gbogbo kíràkità lórí asán
 Ení tí ò hùwà pèlé
 Ní șubú fún aráyé rí
 Ní sunkún fún ọtá yò
 Mo ní ká șayé yíí jéjé
 Ká sì má gbàgbé ɔrò àgbà
 Pé șàșà ènìyàn ní féni léyìn bá ò sí nílé
 Bó bá dojú ení
 Tajá tèran ní féni
 E jé á șe pèlépélé
 Kí aráyé le sọ ohun tó dára nípa wa

Àpèere ii

Èdè Gèésì

Plantain, ripe or unripe
Food loved by all
Young and old alike
Ladies love it the more
Cooked unripe plantain
Eaten with palm oil
Satisfies hunger
Caters for ulcer too
Some try it as meal
With fried egg
So delicious
For anytime of the day

Èdè Yorùbá

Ògèdè àgbagbà ní pípón tábí àipón
Ounjé tí gbogbo ayé féràn
Àtewe àtágba òkan-ùn-kan-ùn
Àwọn òdómọbìnrin tilè féràn rẹ dóba
Ògèdè sisè tí ò pón
Tí a bá tilè fepo jẹ é
A mágá só ebi di ohun yepere
A tún mágá sèwòsàn àrùn ọgbé inú
Ọpò ló tilè sọ ó di oúnjé
Pàápàá tí a bá feyin díndín şejó è
A mágá dùn bí kàá-sí-nñkan
Ìgbà yòówù tí a báà jẹ é.

5.0 Ìsonísókí

Ó hàn gbangba pé aáyan ògbufò gba ìmò-ón-ṣe, èkó mó-ón-kó-mó-ón-kà àti mímó iħun, òfin àti àgbékalè èdè tí o fé tú àti èyí tí o ní tú u sí ní àmòdunjú kí o má baà sọ ìtumò àti kókó-èrò nù. Oríṣí ògbufò tí a rí ni ẹléyọ ọrò tó mágá fa wàhálà ìtumò nítorí iħun èdè a mágá dàrú; Ògbufò gbólöhùn àti kókó-òrò ló dára. Àkíyèsí wà ní pé aáyan ògbufò àwọn orúkó ibi àti èníyàn náà jẹ èyí tí ògbufò gbódò fiyésí pé bí titú orúkó bà mágá mú àbùkù lówó tábí sọ ìtumò nū, ó dára kí á şàmúlò orúkó èníyàn náà tábí ibi láiyí orúkó náà padà sí èdè miíràn. Ògbufò gbódò télé àwọn òfin inú èdè tó fé lò àti èyí tó fé tú kí ó le se àseyorí.

6.0 Iṣé Síṣe

- 1) Ṣe ògbufò àwọn gbólóhùn yií sí èdè Yorùbá:
 - (a) End justifies the means.
 - (b) If you make yourself a dormant you will be stepped upon.
 - (d) Uneasy lies the head that wears the crown.
 - (e) Not all that glitters is gold.
- 2) Ṣe ògbufò àwọn ọrò yií láti Gèésì sí Yorùbá
 - (a) Kò sí àbùjá lórùn ọpé (b) Àgbà tó je àjẹ́eweèyìn ní yóó gbé igbá rè délé.
 - (d) Ọmo tí a ò kó, a gbélé tí a kó tà.
- 3) Ṣe ògbufò àròfò yií sí èdè Gèésì:

Ìpákó onípákó làá rí.
Eni ẹléní ní í rí tẹní
Eni tó fògbón ọlógbón şògbón
Olúwarè kò níí kú ikú èsín
Ọgbón ẹníkan àlàwéékó
Bógbón bá fo ooro
Bógbón bá fo àràbà
Èyìnkùlé agò ló n̄ bò.

4.0 Ìwé Ìtókasí

- Òpádòtun, O. (2003). *Òñkòwé àti ìwé kíkó Alátinúdá*. Ọyó: Odumatt Press.
- Olátéjú, A. (2004). *Readings in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ìbàdàn: Department of Linguistics and African Languages.
- Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.

Ìpín Ketà: Ilò-Èdè Níbi Ayeye

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéérè Ìsáájú
- 4.0 Ìdánilekọ́
- 4.1 Níní òye èdè-àmúlò níbi ayeye
- 4.2 Èdè àmúlò níbi ayeye
- 5.0 Ìsoníṣókí
- 6.0 İşé Síše
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Àgbéyèwò èdè-àmúlò níbi ayeye gbogbo ni abala yií dá lé. Ó se pàtakì láti mú ᐧenu bá àwọn ilò-èdè yií kí o má baà gbé ọmọ Qbà fún Ọṣun bí o bá ní sòrò, nítorí pé ika tó bá tó sí imú la fí rè é. A ò wá ní le mú ᐧenu ba gbogbo ayeye náà tán, kó má baà dàbí ᐧeni tó dágba lé ohun tí agbára rè ò le ká. Àwọn ayeye tí a ó ménu bà ní ìgbéyàwó, ìsòmolórúkó, ìwúyè, ìsìnkú àti ọdún/àjòdún. Ó wá yé ká fí kún un pé, àwọn èdè àmúlò tó wópò níbi àwọn ayeye yií ló máa kàn wá gbòngbòn, kí í se àlàyé kíkún lórí àwọn ayeye yií fún ra wón.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní ìparí abala yií, ìwọ yóó ti:

- Ní òye èdè àmúlò níbi àwọn ayeye
- Mọ bí a se ní lo èdè ní ojoojúmọ
- Ní ìmò ráńpé nípa àwọn ayeye
- Dá èdè àmúlò níbi ayeye kòòkan mò.

3.0 Ibéèrè Ìsaájú

- (i) Dárúkọ oríṣìí ayẹyẹ méta tí o mò.
- (ii) Ṣàlàyé ayẹyẹ méjì tí èdè àmúlò wọn yàtò sí ara wọn.
- (iii) Báwo ni a şe n̄ lo èdè níbi ayẹyẹ?

4.0 Idánilékòọ

4.1 Níní òye èdè-àmúlò níbi ayẹyẹ

4.2 Èdè àmúlò níbi ayẹyẹ

4.2.1 Èdè-Àmúlò Níbi Ìgbéyàwó

Ìgbéyàwó ni ibágbépò ọkùnrin àti obìnrin gégé bí ọkọ àti ìyàwó. Ìgbéyàwó wà lára àṣà àti ayẹyẹ tó gbilè ní ilè Yorùbá láti iga pípè. Gégé bí tí ịsọmolórúkọ náà, ipèdè níbi ìgbéyàwó yàtò sí tí àwọn ayẹyẹ tàbí àṣà mìíràn. O bérè láti ibi iikíni, ẹrù ìyàwó, iga bésè ìgbéyàwó àti àwọn ènìyàn tó n̄ kópa níbi ìgbéyàwó.

(a) Èdè-Àmúlò:

ídána	-	Ayẹyẹ gbígbé ẹrú idána fún ẹbí ìyàwó
Alàrinà	-	agbódegbà láarin ọkọ àti ìyàwó
ìyáálé	-	Obìnrin tí ìyàwó bá nílè
Àna	-	Àwọn òbí àti ẹbí ìyàwó tàbí tókọ
Owó orí	-	Olórí owó fún òbí láti ọwó ọkọ
Ẹrù ìyàwó	-	Àwọn ohun idána ìyáwó
Ọmọ ìyàwó	-	Ọmọ tí a fí le ìyàwó lọ sílé ọkọ
Ilé ọkọ	-	Ilé tí ọkọ fé ìyàwó lọ.
Alágà ìdúró	-	Adarí ètò fún ẹbí ọkọ
Alága ijókòó	-	Adarí ètò fún ẹbí ìyàwó
Ẹrù ìyàwó	-	Àwọn ènìyàn idílé ìyàwó
Ìyawó olórùka	-	Ìyawó alárédè tó gba òòka
Fé-níṣu-lókà	-	fé pèlú ifówósí òbí àti ẹbí

(b) Ìkíní níbi Ìgbéyàwó

Ę kú ìnáwó ìyàwó,
Ę kú oríre!
Ę kú ọwó lómi
Eyìn ìyàwó ò ní mèní
Ìyàwó a bákọ àbírò
A bábo àbíyé
ìwòyí oṣù mésàn-án òní
Ìlaşa ọmọ la ó wá jẹ o.

4.2.2 Èdè-àmúlò níbi Ayẹyẹ Ìsọmolórúkọ

Òkan pàtakì lára ayẹyẹ tí Yorùbá káràmáásikí ní ìsọmolórúkọ nítorí ewu tó rò mọ kí aboyún lóyún sínú fún odidi oṣù mésàn-án, kó sì sókalẹ́ láyò. Èyí ló maá ní fa ayẹyẹ tó lárinrin ní àkókò ikómójáde. Bí ayẹyẹ ikómọ bá sí ní wáyé, àmúlò èdè àwọn ènìyàn a máa yàtò sí ti ojoojúmọ. Àwọn ipèdè tí a le rí ni ìwònyí:

ìyá àbíyé	=	agbèbí
Ìkókó	=	Omọ tuntun
Ę kú ewu ọmọ	=	ìkíní léyìn ibí ọmọ
Báríkà	=	Ìkíní kú ewu níbi ayẹyẹ
ìyá ikókó	=	ìyá ọmọ tuntun
Ojó ikúnlè	=	ojó tí ìyá bí ọmọ
Olórun á wò ó	=	Àdúrà kí Olórun dá ọmọ sí.
ikúnlè	=	Iye ọmọ tí ènìyàn bí
Orúko àbísọ	=	orúkọ tí àwọn òbí fún ọmọ
oríkì	=	Àpèjé ọmọ lónà àrà.
Owó ọmọ	=	Owó ti wón fún ìyá ọmọ
Ayò abara-bíntín	=	Fífí ìdùnnú hàn sí ọmọ bíbí

Ìwúre níbi ìsọmọlórúkọ

(a) Eja Aborí

Orí ni eja fí ní labú já
Orí ni àpónrán fí la ịrókò
Orí ọmọ yíí a gbé e débi ire

(b) Atare

Ibi rere ni ilá gbé sogún
Ibi rere ni ikàn gbé sogbòn
Ibi rere ni **abiyaya** gbé sàádóta
Atare kan kì í di tirè láàbò

(d) ọtí

Eni ọtí kì í tí
Eni ọtí kì í ráre.

(e) Orógbó

Orógbó ló ní kí o gbó
Ọmọ yíí a gbó
Ọmọ yíí á tó o

(f) Obì

Obì ní bikú
Obì ní bi àrùn
Obì ní bẹ ọmọ aráye
A-bojú-peete.

4.2.3 Èdè-àmúlò Níbi Oyè Jíjé

Yálà oyè jẹ oyè ìdilé; àjewò oyè ìmọrírí, ìdánilólá tábí oyè èṣìn, ịkíni kì í sáábà yàtò nítorì pé Yorùbá gbàgbó pé ẹni tó bá wuyì láwùjọ ló máa n joyè. Níbí ayeyé ìwúyè, àwọn ịpèdè tó máa n jẹyọ náà yàtò nítorí àṣà kan gbòogì ni òun náà. Àwọn díe lára ịpèdè níbi ayeyé yíí ní;

i.	Ewé oyè	=	Ewé (akòko) tí a fí n há filà olóyè
	ewé akòko	=	Ewé fún adúrà oyè
	Àjewò o.	=	Àdúrà pé kí olóyè pé láyè àti lórí oyè
	Òrùn ilatekè	=	Olóye
	Orí adé	=	Qba
	Afobajé	=	Àwọn tó n fún ọba àti olóyè ní oyè
	ìwúyè	=	Ayeyé ifinijoyè
	Ewé oyè á rọ	=	Àdúrà pé kí olóyè ó pẹ láyé
	A ti móyè yíí jẹ	=	A ti joyè yíí ná

(b) Ịkíni:

Ę kú oríire òní
Oyè á móri o
Ewé oyè á rọ
Olóyè a joyè jorógbó
A gbógbó Olúògbó
Tó fí ọmọ ówú şońdè ọrùn
Ọmọ owú jẹ jẹ jẹ
Ó ku abéré
Abéré jẹ jẹ jẹ
Ó ku okini

4.2.4 Èdè-àmúlò níbi Ọdún/Àjòdún

Àjòdún ibílè tábí àjòdún náà ní àwọn ịpèdè kan tó yáá sí ọtò sí èdè ojoojúmó bí ó tilè jé pé èdè ojoojúmó náà ni ịpìlè wón. Níbi ìkíni ni ịpèdè ọtò níbi ọdún pò sí sùgbón èyí kò sọ pé kí á má rí àwọn ịpèdè miíràn. Àpeṣẹrè:

Àṣèyí şàmódún
Ọdún à yabo
E kú ọdún
E kú iyèdún
Igbá á lé
Àwo á lé
Otòtò ènìyàn á lé lèdè

4.2.5 Èdè-àmúlò níbi ἰsìnkú

Bí àgbàlagbà bá kú ní ilè Yorùbá, ó wà nínú àṣà kí àwọn ọmọ ará, ìyekan àti ojúlùmò ṣe ayeyé idúpé igabé-ayé rere léyìn rẹ. Àpeṣẹrè àwọn ịpèdè tí a máa ní bá pàdé níbi irú ayeyé béké ni:

Omólóòkù	-	Àwọn ọmọ òkú
Àrèmòkùnrin	-	Omòkùnrin àkókó ẹni tó kú
Àrèmòbìnrin	-	Omòbìnrin àkókó ẹni tó kú
Ebí òku	-	Àwọn ènìyàn ẹni tó kú
ijáde opó	-	Şiše orò ikèyìn fún iyàwó òkú
Olóògbé	-	Ẹni tó kú

(b) Ìkíni

E kú àṣèyìndé
E kú araférakù
Òkú á moore
Èyìn òkú a dára
Okú á nawó oore

5.0 Isóníshókí

A ti gbìyànjú láti wo ònà ìgbóròkalè níbí ayeyé kí o le mọ ipèdè tó tó àti èyí tó yé níbi àwọn ayeyé náà. Àwọn ayeyé tí a ménubà isòmolórúkó, ìgbéyàwó oyè jíjé, ọdún ibílè àti òkú àgbà shíshé kí í wáyé lójoojúmò, èdè-àmúlò níbè náà yàtò dáàyè ibíkàn. Yàtò sí pé yóó ran ìgbóròkalè alohùn lówó, a tún máa ran àròkó gégé bí ọkan lára ìgbóròkalè sínú iwé lówó.

6.0 Isé Síše

(a) Báwo la ñe níbí àwọn àyeyé wònyí?

(i) Ìkómójáde (iii) Oyè jíjé (iii) ọdún

(b) Kí ni idàkejì àwọn ọrò wònyí

<u>Òrò</u>	<u>Idàkejì</u>
Àrèmòkùnrin	
Olóògbé	
Ìkókó	
Ębí iyàwó	
Ìyàwó olórùka	
Alága idúró	

d) Lo àwọn ipèdè yíí ní gbólóhùn tó jíire

(i) ikúnlè

(ii) Báríkà

7.0 Ìwé Ìtókasí

Dáramòlà àti Jéjé (1975). *Àwọn Àṣà Áti Oriṣà ilè Yorùbá*. Ibàdàn: Oníbònòjé and Press Limited.

Ìṣòlà, A. (1976). “The place of Ìbà in Yorùbá Oral Poetry”. Proceedings 12th West African Language Congress 175-192.

Ìpín Kéerin: Èdè Àmúlò Láwùjọ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti àfojúsùn
- 3.0 Ìbéérè Ìshaájú
- 4.0 Ìdánílékòó
- 4.1 Ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ ní kó
- 4.2 Èdè àmúlò láwùjọ
- 5.0 Ìsonníshókí
- 6.0 Isé shíše
- 7.0 Ìwé itókasí

1.0 Ìfáárà

Àkiyésí ni pé bí àwùjọ kan şe yàtò sí òmíràn náà ni ilò-èdè tí a dà pè ní èdè-àmúlò yàtò sí ara wón. Èyí ló jẹ wà lógún ní abala isé yií. Ó dájú pé àwùjọ pò tí a le ménubá, şùgbón ìwònba náà la ó mú ẹnu bà nínú isé yií nítórí pé a kì í dẹ ẹbítì fúnra ẹni kó má tìpòn; bí ọwó ekú bá şe mo níí sé fi bójú. Èyí ló mú wa şe ẹnu ní déédé shíbí lórí èdè-àmúlò àwọn oníshòwò, àwọn onímótò, àwọn onídírí, idí ayò, nínú èsin météèta tó wà ní àwùjọ Yorùbà; mùsùlùmí, kíríténì àti èsin àbáláyé. Ẹni tó bá léti èdè níkan ló máa le ya èdè ojoojúmọ sótò sí èdè, láwùjọ àwọn tí a yàn lókè yií àti àwọn miíràn.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní iparí abala yií, ìwọ yóò mo:

- Èdè àmúlò ní àwọn àwùjọ tí a yàn yií.
- Ìyàtò tó wà láàrin èdè ojoojúmọ àti èdè àwọn àwújó
- Ilò àwọn ịpèdè yií nínú ịgbórọkalè tàbí àròkọ.
- Èdè, tí ilò-èdè rẹ yóò sì gbèrú sì i.

3.0 Ibéèrè Ìṣaájú

- (i) Kí ni ìdí tí èdè àmúlò láwùjọ kan şe yàtò sí òmíràn?
- (ii) Kí ni ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ kó?

4.0 Ìdánilékòọ

4.1 Ipa tí èdè-àmúlò láwùjọ kó

Èdè-àmúlò láarin àwọn èniyàn láwùjọ a máa yàtò láti órí àwújọ kan sí òmíràn. Èdè-àmúlò dàbí kóòdù tí ọwó àwọn èniyàn kan yàn láàyò nínú ịgbòkègbodò wón lójoojúmọ. Èyí fi hàn pé sítái ni èdè àmúlò fún àwọn èniyàn yií. Ó sì yà wón sótò sì àwọn àwùjọ mìíràn bí ó tilè jé pé èdè Yorùbá tàbí èdè ojoojúmọ ni ịpìlè, ọpákùtèlè àtì akàsò tí a gùn şédá àwọn èdè àwùjọ kóòkan yií. Ó wà yé kí á yé ipa tí èdè-àmúlò àwùjọ kóòkan yií kó láti mú kí ibù-èdè Yorùbá ó gbòòrò síi.

4.2 Èdè àmúlò láwùjọ

4.2.1 Èdè Àmúlò Àwọn Oníṣòwò

Eni yòówù tí ó bá ti kópa nínú títa àtì rírà (káràkátá), yálà nínú ojà tàbí ní isò kan ni a mò sí ìṣòwò tàbí oníṣòwò. Bí wón bá ti ní dúnàá-dúràá ni èdè wọn ní jìnnà sí èdè ojoojúmọ síi. Àwọn èdè tí wón lò, tó yàtò sí èdè ojoojúmọ, ni a yèwò ní isàlè yií.

Èní - Ojà tí oníṣòwò já tàbí bù sí ohun ti a rà fun oníbárá

Àwìn - Ríra ojà láisan owó

Séńjì - Owó tí a gbà padà léyìn tí a san owó nílá

Oníbàárá - Eni tó ní báni rajà

Òṣùwòn - Ohun tí a fí ní wọn nñkan tà, bí agolo, ike, tàbí kóngò, abbl.

Ìná wò - Oníṣòwò gba owó tí oníbàárá dá lé ojà

Díye lé ojà - Sọ iyé owó tí ó fé ta ojà

Àróbò - Síse àràtúntà ojà nínú ojà (gba ojà tà)

Ká igbá - Palémó fún ojó kan

Şe ọrò ajé - gbíyànju láti yí oníbàárá lókàn padà.

Òpá aso	-	Òdiwòn aso tità kan ni.
Bóndù	-	Òdiwòn púpò tó wà papò nínú páálí
ojú owó	-	Owó tí oníṣòwò fí ra ojà sórí igbá
Agolo mélòó-		ibéèrè iye agolo tí oníbàárà fé rà.
Alájápá	-	Oníṣòwò tó ní rin ìrinàjò
Aláràtúntà	-	Eni tó ní ra ojà láti tún un tà.
Aláròró	-	Oníbàárà tó pé lórí yíyo owó ojà tábí idúnàádúrà.
ìná ò wò	-	Oníṣòwò kò gbowó tí oníbàárà fé san
ilé	-	Ojà tí a lé sílè ní eyo kókan

4.2.2 Èdè Àmúlò Àwọn Onídìrí

Bí ó şe wà ni likì náà ló wà ní gbàñja. Bí èdè àmúlò àwọn oníṣòwò şe yàtò náà ni tí àwọn onídìrí yàtò sí àwọn àwùjọ miíràn. Àwọn ılıò-èdè láti orí irin-işé, ibánisòrò, ati oríṣíí sítáì irun dé orí iṣowódìrun ló mú kí èdè-àmúlò wón yàtò sí ti àwùjọ miíràn. Íwonyíí ni àpéere èdè-àmúlò àwọn onídìrí:

Dídì	-	Irun tí a dí pèlú ọwó lásán láì ní àfíkún
Kíkó	-	Irun tí a fí òwú kó tábí tí nñkan miíràn kún.
Bíba	-	Şíse irun ní ìwònba tí ò gba àṣíkò tábí ìnáwó púpò
Ìdikù	-	Ohun tí a fí ní di irun sí ẹyìn
Òòyà	-	Íyarun fún àwọn obìnrin – ohun náà la fí ní la irun kí á tó díí.
Ìkótí	-	Ìkótí ni irin kékeré tí a fí ní tú irun
Òwú	-	Òwú ni a fí ní kó irun tábí di irun kí irún le pò
Ìlarun	-	Ìlarun ní onídìrí fí ní pín irun sí ọwòọwó
Èsí	-	Irúfẹ́ kòkòrò tó ní sí mó irun
Ajérun	-	Ajérun ni kòkòrò tó ní mú kí irún já.
Ojúgbooro	-	Ìkíní àtijó fún àwọn onídìrí
È kú ewà	-	Ìkíní Yorùbá igałalódè fún onídìrí
Sùkú	-	Oríṣíí sítáì irun kan ni sùkú

Pàtéwó	-	Irúfẹ́ sítáì irun dídí kan ni pàtéwó
Kòlésè	-	Sítáì irun kan ni èyí náà
Kojúsókó	-	Sítáì irun tí a kó sí ọwó iwájú nìyí
ìpákó ẹlédé	-	Irúfẹ́ sítáì irun kan tí a dì séyìn ni
Korobá	-	sítáì irun kan lèyí náà
Láyípo	-	Irúfẹ́ sítáì irun kan tí a dì yípo
Móremí	-	Sítáì irun kan nìyí
Òjò-má-petí	-	Irúfẹ́ irun kan lèyí náà

4.2.3 Èdè Àmúlò Nídií Ayò

Ọkan nínú àwọn eré-ìdárayá àti ìgbafé ni ilè Yorùbá ni ayò títá. Bí àṣà igbálódé ti gbòde kan tó, kò mú iparun bá eré idárayá ayò títá ní ilè Yorùbá. Àdínkù lásán ló dé bá eré-ayò títá. Ènìyàn méjì ló ní kojú ọpón ayò, tí àwọn méjéejì sì ní jìjàdù kí wón jẹ ohun tó pò kí wón le borí. Àwọn ònwòran gan-an ni adùn tó wà nídií ayò. Àwọn ló máa ní já àlùbósà sí gbogbo itàkuròsó tó ní wáyé nídií ayò. Àpéṣẹ́rẹ́ dié nínú èdè àmúlò nídií ayò nìyí:

Opón	-	igi tí a gbé, tó ní ojú méjìlá fún ayò títá mēfà ní ègbé kòòkan.
Omoyò (omọ ayò)	-	séyò tí a ní lò fún ayò títá
Odù	-	omọ ayò tí a re jọ nígbà tí a ní tayò láti jẹ ohun tó pò
Òpè	-	Ení tí ò mọ ayòó ta dáadáa
Òta	-	Ení tó jáfáfá nínú ayò títá
Ìkàrè	-	Òdù tó kún ju èyì tó le jẹ lò
Òdù jé	-	Òdù tó le jẹ
Òdù jù	-	Òdù tó kún jù
Òmì	-	Kí ẹníkankan má pa ara wón (láyò)
Pa láyò	-	Kí á borí ẹníkan nínú ifagagbága ayò títá
Jèdí	-	Fífi ayò jẹ ojú ilé kan ní ibèrè
Gbé e	-	Kí a lo ilé ayò kan
ilé	-	Ojú ilé ayò kan.

- Lé e láré - Mú kí ènìyàn ta èyí tí kò fé ta.

4.2.4 Èdè Àmúlò lágùjọ Àwọn Elésìn

Àwújọ mímíràn tó se pàtakì tí a ó le şàì ménubà ni ẹsìn nítorí ipa tó n kó lágùjọ àti ìyàtò tó wà nínú bí a se n lo èdè nínú ijọ àti èdè ojoojúmọ. Ẹsìn métèèta tó gbilè bí ọwàrà òjò nílè Yorùbá; Mùsùlùmí, Kìriténì àti ẹsìn àbáláyé la ó gbé yèwò ní abala yií. Bí àkókó àti èkejì tilè jé àtòhúnrinwá tó, èdè àmúlò Yorùbá tó wà nínú wọn nípasè àyálò itumò kò kéré. Rògùnrögún àmúlò èdè ní ọnà àrà àti ọtò náà sì sodo sínú ẹsìn àbáláyé náà.

4.2.4.1 Èdè-Àmúlò Elésìn Mùsùlùmí

Àlùkùráñì	-	Ìwé mímó àwọn Mùsùlùmí
Hadíitì	-	Ìwé ịtóni fún Mùsùlùmí
Mòmójódù/Mònmójódù	-	Òjísé Olórun tí àwọn Mùsùlùmí télér
Màléékà (Màláíkà)	-	Àwọn màléékà ni ịrànsé Olórun
Àlùjònú	-	Àwọn èmí àírí tó n rìn kákiri
Àsítánì	-	Èsù ni àwọn Mùsùlùmí n pè ní àsítánì
Hàntú	-	Hàntú ni òògùn tàbí aájò tí àwọn ènìyàn (mùsùlùmí) n se
Fátíà	-	Ọkan lára ẹsé wúrà nínú Àlùkùráñì
Lémómù	-	Adarí ẹsìn tó n pérùn
Mósálááṣí	-	Ilé ijosin àwọn Mùsùlùmí
Àlùkiámọ	-	Ọrun rere
Anábì	-	Òjísé Olórun
Àláhù	-	Olórun Olódùmarè ní èdè Lárúbawá
Tèsibíyù	-	Ìlèkè tí wón n kà fún adùrà
ìrun	-	Àdúrà ojoojúmọ àwọn Mùsùlùmí
Àgé	-	Ike ti àwọn mùsùlùmí n rọ omi sí
Àlùwàlá	-	Fífó ibi tó yé ní ịgbáradi ìrun kíkí.

4.2.4.2 Èdè-Àmúlò Elésìn Kíríténi

Nínú èsin kíríténi tí a mò sí ọmoléyìn Jésù tábí èsin ìgbàgbó, àwọn ipèdè kan wà tó jé bárakú tí wón ó le má lò nínú ipéjọ wọn. Àpeṣere ni:

Jésù	-	Olùgbálà
Kírísítì	-	Jesù
Olùgbálà	-	Jésù
Ògo	-	Ònà ìyìn Olúwa lógo
Alelúyà	-	Àyálò fún ògo láti inú èdè Gẹ́ésì
Èmí-mímó	-	Orúkọ Olórun Métalókàn
Sóqòsì	-	Ilé ijósìn àwọn kíríténi
Olórun baba	-	Orúkọ Olórun tó fí ìgbàgbó Métalókan hàn
Olórun ọmọ	-	Orúkọ Olórun tó fí ìgbàgbó Métalókan hàn
Olórun èmí mímó	-	Orúkọ Olórun tó fí ìgbàgbó Métalókan hàn
Èjè Jésù	-	A mágá n lò ó nínú àdúrà
Ángéli	-	Àwọn èmí àírí tí Olórun n rán níṣé
Jéwó èsè	-	Sísọ àṣíṣe láti tóṣo idáríji
Iná iléru	-	Iná tí a gbàgbó pé ò wà lórun àpáàdì
Àdúrà	-	Ìwúre láti tóṣo
Bíbélí	-	ìwé mímó fún àwọn Kíríténi
Orin Dáfídì	-	Esé wúrà, kan nínú Bíbélí
Olùṣó-Àgùtàn	-	Ení tó jé adarí ijọ
Esé wúrà	-	Abala nínú orí tó wà nínú Bíbélí
Orí	-	Ìpín ohun tó wà nínú Bíbélí

4.2.4.3 Èdè -Àmúlò Elésìn Àbáláyé

Gégé bí a se sọ şájú, àwọn tí a kà kún elésìn àbáláyé ní àwùjọ Yorùbá ni àwọn tó n bò òrìṣà kan tábí òmíràn. Àwọn ènìyàn yíí náà ní èdè tí a le pè ní ijánu wọn.

Àpeṣere:

Àborúboyè	-	íkíní fún àwọn onífá
Ębọ fín	-	ìwúre gbà
Rú ębọ	-	ṣe ohun tó jáde sí oníbéèrè
Şàngó	-	Òkan lára àwọn òrìṣà
Olúwo	-	Olórí àwọn awo
Aborè	-	Ęni tó mojú ibile òrìṣà kan
Àwòrò	-	Olóri àwọn aborè
Ògbèrì	-	Ęni tí kí í şe ọkan lára awo
Awo	-	Ęní tó mo tifún-tèdó àti àşírí ibo/òrìṣà kan
Irúnmolè	-	Àwọn òrìṣà niyí
Igbamolè	-	Àdàpè fún irúnmolè niyí
Láaroyé	-	Àdàpè orúkọ Èşù
Ògún	-	Ọkan lára àwọn orìṣà
Ètùtù	-	Ębọ
Ìbo	-	òrìṣà
òrìṣà	-	Ìbo tí àwọn élésìn àbáláyé ná bo
Olódùmarè	-	orúkọ Olórun

4.2.4.4 Èdè-àmúlò awọn Onímótò

Àwùjọ onímótò ni àwùjọ àwọn awakò, àwọn kòndó àti àwọn agbèrò. Àwùjọ yií ni ịṣàmúlò Yorùbá ní ọnà ọtò ju àwọn àwùjó yòókù lọ nítorí aşo ịtumò ọtò tí wón máa ná dá rò àwọn ipèdè Yorùbá. Wón a máa polongo èdè àmúlò Yorùbá dèbí kàá-sí-nìkan. Àpéere èdè àmúlò wọn ni:

Owó àárò	-	Owó tí àwọn agbèrò ná gbà láárò
Owó ὸsán	-	Owó tí àwọn agbèrò ná gbà lósàn-án
Oká	-	Ęni tó dájú ènìyàn
sákámàje	-	Ęni tó şe ikà fún ẹníkan
Fígò	-	Àpò owó méjì àbò /Èédégbèta Náírà

Sándì	-	Múrí kan / ogún náírà
Kálá	-	ó gbón
Sánáwolé	-	Kí ọlókò tètè wólé sí ibùsò kan
Pò ó sàn	-	Kí ó wolé dúró pátápátá
Márédè	-	Eni méta tó fèè jòkòó láàyè èníkan
Kòndó	-	Orúkò amúgbálégbèé awakò
Qwó ẹ	-	Kí awakò yíwó sí ègbé òsi
Wólé kanlè	-	Kí awakò wólé sí ibùsò
Eeşin nájé táyà	-	Okò tó ná sáré gidi gan-an
Asikarí	-	Eni tí ò gba gbèré
Tóyonù	-	Lílo àti bíbò ọkò kòòkan
Lóòdù	-	Kí ọkò kérò

5.0 Isọníşókí

Ó hàn gbangba gbàngbà nínú àlàyé wa ní abala yíí pé èdè àwùjọ kòòkan yàtò sí ara wón. Èdè àmúlò láàrin àwọn àwùjọ onímótò, onísòwò àti ní ìdí ayò dàbí kóòdù àbí éna tí àwọn èníyàñ yíí fí nápé ọrò sọ. Àkíyèsí èdè àwọn élésìn Mùsùlùmí, Kíriténí àti àwọn élésìn àbáláyé náà fí hàn pé àwùjọ kan ni àwọn náà nítorí èdè àmúlò wón yàtò gédégédé sí ibánisòrò àbí itàkùròsọ ojoojúmọ. Mímò èdè-àmúlò àwùjọ kòòkan yóó ran ó lówó nínú ìgbóròkalè nínú àròkò kúkurú tàbí àtinúdá mííràñ.

6.0 İşé şíše

(1) Báwo ni àwọn ịpèdè yíí şe yàtò sí èdè ojoojúmọ? Sọ itumò wón ní àwùjọ tó ti wáyé. (i) Kòléşè (ii) Ojúowó (iii) Ọta (iv) igbá (v) Jèdí

(2) Dí àláfo yíí pèlú èdè àmúlò tó yé nídií ayò.

Òwúrò lójó, ọtí ni wón fí í mu ní ìgboro ibíkan. Béè sì níyí, olóòrayè èníyàñ ló ní fáárò ta ayò. Àáró kùtùkùtù ni Lámínù àti Şeun ti gbe ayò jáde lórí àga gbóqoró kan

lábè odán. Wón ka omo , wón rí í pé ó pé pérépéré. Lámínù ka omo ayò mérin mérin sí ayò rè méfèfà. Bákan náà ni Şeun şe. Bí wón şe bérè ayò ni Àkànní, Àlàní àti Gbadé bá wón nìbè. Wón kí wón pé mo kí ọta, mo kíÀwọn náà sì dáhùn. Bí wón şe n̄ tayò wón lọ ni àwọn òñwòràñ n̄ ja àlùbósà sí. Bí Şeun şe n̄ jèdí wólè lókòòkan ni Lámínù n̄ kún..... .Ìgbà tí yóò gbé òdù rè àkókó, ó je rògùnrógún ayò, ó kó nñkan bí ilé mérin papò. Ọkérè gorí irókò ojú ọdè dá. Gbogbo làlà, kòkò, fèfè, Şeun láti bá Lámínù dí òmúlémófo. Ó fojú hàn gbangba pé Lámínù ní...., nígbà tí Şeun jé nítorí pe Lámínù Şeun láyò.

Bí wón şe parí èyí ni wón bérè ikejì. Sé ijènjé àná a máa dùn mó ehoró lènu. Lámínù kún òdù, ló bá fí àṣejù bò ó. ọdù rè di.... mó ọn lówó Şeun tún n̄ je méjì méta lọ. Léyìn-ò-réyin, ni wón ta nítorí pé ẹníkan ò..... ara wón.

7.0 Ìwé Ìtòkásí

Dáramólá, O. àti Jéjé, A. (1975). Àṣà àti Àwọn Ḍorisà ilè Yorùbá. Ìbàdàn: Oníbònòjé Publishers Limited.

Òjó, E.T. (2013). Stylistic Analysis of Proverbs in selected Yorùbá Written Literature Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn.

Òpádòtun, O. (2003). *Ònkòwé àti Ìwé Kíkó Alátinúídá*. Òyó: Odumatt Press.

Òpéfèyítímí, A. (2014). *Tíórí àti ịsọwólò-èdè*. Ilé-Ifé: Department of Linguistics and African Languages. Obafemi Awolowo University, Ile-Ifé.

Olátéjú, A. (2004). *Readings in Advanced Yorùbá Stylistics*. Ìbàdàn: Department of Linguistics and African Languages.

Olátúnjí, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.

Ìpín Karùn-ún: Ilò-èdè nínú Àkàyé

ÀKÓÓNÚ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èrònìgbà àti àfojúsùn
- 3.0 Ìbéérè Ìsháájú
- 4.0 Ìdánilékọ́
- 4.1 Níní òye ìpolówó ojà
- 4.2 Ìpolówó ojà ní ìlànà ìbílè
- 4.3 Ìpolówó ojà ní ìlànà ìgbàlódé
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 Iṣé shíše
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Òrò kò pò ákàwé ẹ ló pò, ohun tí a máa dágba lè ní abala yií ní ọrò nípa ìgbóròkalè nínú ìpolówó ojà. A şakíyèsí pé èyí náà yóó mú kí mùşémúşè akékọ́ ó dá müşémúşé bí wón bá ní kọ àròkọ tàbí șe iṣé alátinúdá miíràn níwòn ìgbà tó jé pé ìlànà ìgbóròkalè pèlú ìpèdè Yorùbá àtátà náà ní ìpolówó ojà jé. Ọnà méjì tí a pín ìpolowó ojà sí ní; ìlànà ìbílè àti ìlànà ìgbàlódé.

2.0 Èrònìgbà àti Àfojúsùn

Ní iparí ìpín yií, o ó:

- mọ ìlànà ìpolówó ojà ní ìlànà ti ìbílè ní èdè Yorùbá
- mọ ìlànà ìpolówó ojà ìgbàlódé
- lè şàmúlò àwọn ìlànà yií nínú ìgbóròkalè.
- ní ìmọ nípa ìpolówó ojà gègè bí ìpèdè ọtò

3.0 Ibéèrè Ìṣáájú

- (i) Kí ni ịpólówó ojà?
- (ii) Jíròrò lórí ịpolówó ojà ní ịlànà ịgbálódé.
- (iii) Sọ ịyàtò láarin ịpolówó ojà ní ịlànà ịbílè àti ịpolówó ojà ní ịlànà ịgbálódé.

4.0 Idánilekòọ

4.1 Níní ɔye ịpolówó ojà

ịpolówó ojà ni àgúnmu òwò; ajé létí. Ohun tó fa sábàbí ịpolówó ojà gan-an ni àṣàmò yíí gbé ɔye rẹ yọ kedere. Ṙnà tí a ní gbà láti fa ojú oníbàrà móra nípasè ọrò tó dùn nípa ojà tí a ní tà ni ịpolówó ojà. Gégé bí èrò Ọpèfeyítímí (2009:13-16), ịpolówó ojà ni Ḙnà tí Yorùbá ní gbà láti polongo ohun yòówù tí wón bá ní tà. Àwọn òntàjà a máa şe ohun tí wón ní tà lóṣòọ nípa híhun àwọn ọrò tí yó fa ọkàn èniyàn móra sínú ịpolówó ojà. Eléyií sì le mú kí èniyàn yé ojà náà wò láti rà...’ (Qmóparíola 1958) nínú Ọpèfeyítímí (2009:15). Àwọn onímò yíí jé kí á mò pé afò tábí irúfẹ́ lítíréṣò Yorùbá kan ni ịpolówó ojà jẹ. Ó wá yé kí á là á mólè pé ọkánjúà ní dàgbà; ọgbón ní tésíwájú ni ọrò ịpolówó ojà, bí ó ti wà ní ịlànà ịbílè náà ló wà ní ịlànà ịgbálódé. Ịlànà méjéejì la ó gbé yèwò ní abala yíí.

4.2 Ịpolówó ojà ní ịlànà ịbílè

Gégé bí a şe sọ shaájú, oúnjé àti àwọn ojà miíran ni Yorùbá féràn láti máa polówó làyè àtijó àti ní òde òní ní àwọn ịgbéríko. Wón a máa pàtẹ sì àwọn ojà wọn ní ịlànà tí yóó fi wọ oníbárà lókàn. Ohun tí a ní polówó le jé oúnjé, aşo, nñkan ọbè àti béké béké lo.

Àpẹrẹ 1: Iyán

Iyán-an rè é
Obè e re
Iyán gbóná létí létí
E woju ọbè
E múyán o!

Àpẹrẹ II: Àgbàdo

Ó tún ti dé o
Erín o, pòróñtò

Àgbàdo oko bábá àgbà
Ó jiná o!

Àpẹ́rẹ́ III: iṣu

Mùyè o, iṣu ègbodò
Mùyè ègbodò
Gbégédé ni mo bù u ọ?
E wáá bá mi je -e-e-e

Àpẹ́rẹ́ IV: Ìrèṣì

Ìrèṣì mi jòjò
Ráisì mí pe ọ e
Ọfẹ́ nírèṣì
Eran lowó o – o- o!

Àpẹ́rẹ́ V: Mójínmóín

Mójín e elépo o-o-o
Ò-òlè mi ròdò
Mójínmóín ré é é!
O-qlé rè é é é!!

Àpẹ́rẹ́ VI: Ewédu

Ó ti dé o o o!
Eléwédu toko dé o o
Èbùkéleyé
Olóko ò gbowó oooo!

Àpẹ́rẹ́ VII: Aṣo

Gbànjo oooo
Aláròóró ònírà ní bẹ́
E bá ni wogbá
Fore léèsì
Ànkárá

Ìlànà ibílè ni àwọn ịpolówó ọjá tí a wò lókè yií, oúnjé ló sáábà máá ní wáyé púpò jù nínú ịpolówó ọjá ibílè. Èyì ò túmò sí pé oúnjé níkan ni a ní polówó. Bí òde bí òde ní şe alàṣọ tuntun ní ọrò Yorùbá. Bí orin bí orin kí í tàn ní ọrò Yorùbá, ịdí nìyí tí gbogbo ịpolówó wón fí já sí orin àbí ịsàré.

4.3 Ìpolówó Ojà ní ilànà igaòlódé

Ìmò èrø igaòlódé ló bí ilò èrø igaòhùnsaféfé (rédíò) àti móhùnmáwòrán (tèlifisàn). Èyí ló bí ilànà ìpolówó ojà igaòlodé. A ó mú àpeèrè nínú rédíò àti tèlifisàn tó se atókùn ilànà igaòlódé tí a ní gbà polówó yií.

Àpeèrè: Índómì

E bá mí kì iyá èwe
Iyá èwe
Iyá tó dára
Tó dara
Ó fún wa ní índómì
Indómì
Oúnjé tó lágùn
Oúnjé tí ó lègbé
E jé índómì

Àpeèrè II: iná mònàmóná

- Lilé : Ení tó sanwó iná
Àwọn lòré imólè
- Ègbè: ‘Páwá-o-dìn,’ á tàn imólè fún wón o
- Lilé: Ení ó jéwó iná
Àwọn lótá imólè
- Ègbè: ‘Páwá o-dìn,’ á jù wón sókùnkùn
E jé á sanwó iná lásikò torí imólè
- Ègbè: Kí ‘páwá-o-dìn,’ ó má jù wá sokùnkùn

5.0 Ìsònísókí

Ní abala yií ni à ti şàlàyé ìpolówó ojà gégé bí ònà tí àwọn òntàjà ní lò láti fa ọkàn oníbàárà móra. A se àyèwò ipòlówó ní ilànà ibílè níbi tí a ti wo ipolówó àwọn ojà bí; iyán, iṣu, ewédú, móínmóín, àgbàdo àti aşo. Ní idàkeji ní ilànà igaòlódé nibí tí ipolówó ojà lórí móhùn-máwòrán àti rédíò wà. Àrífayò ní pé, àwọn ipèdè tó fa kíki tó já sì orin tàbí ịsàré ní Yorùbá ní lò láti polówó ojà láyé òde òní àti láyé àtijó. Pèlú èrò pé yóó ya àwòrán sí oókan àyà àwọn oníbàárà.

6.0 Isé Síše

- (1) Báwo ní a sé ní polówó àwọn ojà yíí?
 - (a) Àgbàdo
 - (b) Mójínmóín
- (2) Sé àgbékálè ipolówó ojà kan pèlú àtinúdá rè.
- (3) Sé àdàkọ ipolówó ojà kan tí o ti gbó rí lórí rédìò àbí móhùn-máwòrán.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Dáramólá, O àti Jéjé, A. (1975). *Àṣà àti Àwọn Ḍìṣà ilè Yorùbá*. Ìbàdàn: Onibonójé Publishers Limited.

Opéfèyítímí, A. (2009). *Women in Yorùbá Culture*. Òṣogbo: Penthouse Publication.